

# ЛІТЕРАТУРНО-НАУКОВИЙ

манії, 5 раз  
рази менше  
в військ у Бол  
військ у Тур  
сім «указ  
» цифром.  
у в держав  
зерні. Року  
з держав  
арб., се на  
3500552 з  
С. Е.  
відбуло ся  
і, мараме  
тим, що  
ода, учи  
проводив  
ган, звіс  
х літ за  
вигненням  
зробив  
раджено  
шомогти  
нів. На  
і селах



# ВІСТНИК.

Левит-  
хоч би  
г. наук.  
рольога  
є зачу-  
вий чо-  
ок. Бо-  
ти і за-  
ловнен  
ю супе-  
в. своїй  
не знав  
не спл-  
бачить  
дського  
пошани  
кинено

азна-  
і в го-  
ю авто-  
а є д.

КНИЖКА XI.

За падолист 1900 року.

**Зміст одинацятої книжки,  
за падолист 1900 року.**

РІЧНИК ТРЕТІЙ, ТОМ ДВАНАЦЯТИЙ.

	Стор.
<i>Наш альбом:</i>	
· На смерть друга, М. Старицького . . . . .	121
Із поезій Сергія Волоха . . . . .	122
Із поезій М. І. Вдовиченка . . . . .	123—124
Із поезій Грицька Кернеренка . . . . .	124—125
Із поезій Петра Шелеста . . . . .	125—126
<i>Із оповідань Г. Коваленка . . . . .</i>	<i>127—136</i>
<i>Без пуття.</i> Оповідання по декадентському Івана Левіцького (далі) . . . . .	137—157
<i>Перехресні стежки.</i> Повість Івана Франка (далі) .	158—202
<i>Як оженив ся Каапері?</i> Фінське оповіданє І. Ре- йонена . . . . .	203—210
<i>Понад наші сили.</i> Драматичні картини Бернштерна Брнзона. III. На замку . . . . .	211—232
<i>Із студій і нарисів Марк Твайна:</i>	
II. Том Кворц . . . . .	233—236
III. Свня сойка . . . . .	236—240
<hr style="width: 20%; margin: 10px auto;"/>	
<i>Уваги про галицько-руський театр, Ів. Франка . .</i>	<i>69—74</i>
<i>До життяпису М. О. Дикарева, Олександра Ко- ницького (кінець) . . . . .</i>	<i>75—91</i>
<i>Панько Омелькович Куліш.</i> Огляд його діяльності. Написав Осип Маковей (далі) . . . . .	92—114
<i>Новини нашої літератури.</i> Іван Левицький. Пові- сти й оповідання. Т. II. Старосьвітські батюшки та матушки, Л. Ч. . . . .	115—120
<i>Хроніка і бібліографія . . . . .</i>	<i>121—134</i>

н  
у  
с  
н  
г  
г  
(  
(  
1  
1

Generated on 2015-07-17 17:57 GMT / http://hdl.handle.net/2027/luug.30112001469466  
Public Domain in the United States; Google-digitized / http://www.hathitrust.org/access\_use#pd-us-google

**ЗАПРОСИНИ ДО ПЕРЕДПЛАТИ**  
**НА ЧЕТВЕРТИЙ РІЧНИК**  
**ЛІТЕРАТУРНО-НАУКОВОГО ВІСТНИКА**  
в 1901 році.

Розпочинаючи четвертий річник „Літературно-Наукового Вістника“ редакция вважає своїм першим обовязком подякувати В.П. українсько-руській публіці, що доси передплатою піддержувала се виданє і дала йому можливість не тільки істнувати три роки без надто великих дефіцитів, але ще й розвивати ся і поступати наперед і з погляду на зміст та на техніку видання. Так само щирю подяку складає редакция й тим нашим письменникам, що своєю безінтересовною працею помогли зробити Л. Н. Вістник не тільки одинокою в тім роді часописею на всю Україну, але надто більше всестороннім, живим, ріжнородним і сучасним від усіх літературно-наукових журналів, які видавались нашою мовою давнійше.

Що сей результат, корисний для письменства і для цілої нашої нації, можна було досягнути тільки при значнім числі співробітників і з усіх частин нашого краю, при сумлінній праці редакції, при прихильности і виврозумілости публіки на неминучі дрібні помилки, се показує трилітня історія Л. Н. Вістника. Редакция бажає й на далі вести діло в дотеперішнім напрямі і просить ласкавої підмоги всіх, хто доси підпирав се виданє чи то своєю працею, чи пренумератою. Зі свого боку редакция заявляє,

що не змінюючи дотеперішньої програми ані зверхньої форми Л. Н. Вістника всіма силами буде дбати, щоб видане робило ся чим раз красшим що до свого змісту. Се думає редакція осягнути головню притягачем чим раз численніших, молодих і старших сил до праці в Л. Н. Вістнику, а також задержанем відділу белетристичних перекладів із чужих мов в зачеркненім давнійше обсягу, не сприяючи розросту иньших відділів.

Щоб уможливити се без побільшування об'єму Л. Н. Вістника, значить, і без підвищення його ціни, будуть в р. 1901 перекладені твори друкувати ся дрібнішими черенками, такими, як тепер друкує ся критично-наукова часть Л. Н. Вістника; се не утруднюючи читання дасть нам можливість поміщувати в Л. Н. Вістнику більше чужомовних творів у перекладі.

Як доси, так і далі редакція пильнувати буде чистоти нашої мови і нашої питомої складні, розумієть ся, без ущербу для індивідуальної мовної закраски поодиноких письменників. Як доси так і на далі редакція буде уникати всякої безплідної полеміки, розуміючи, що не полеміка, але спокійна річева дискусія провадить усяку справу наперед. Не пристаючи до жадної літературної „школи“, не присягаючи ні на яку теорію, держачи ся критично супроти всяких політичних і соціальних напрямів, редакція радо отворить свої шпальти для всякої думки, що буде поперта річевими доказами і виложена талановито. Редакція бажає, щоб поле літературної і загалом духової творчости і продуктивної думки було тим спільним ґрунтом, на якому-б могли єднати ся всі розрізнені партійними суперечками — всі, кому дороге наше рідне слово, хто вірить у будучину нашої нації.

Для нового річника маємо готові вже або обіцяні праці майже всіх живучих українсько-руських письменників, старших і молодших, а отсим запрошуємо до співуділу в нашій праці також усіх тих, що доси не виступали у нас зі своїми працями. Надто редакції достачено ще деяких недрукованих творів померших наших письменників П. Куліша, Вас. Мови (Лиманського), М. Драгоманова, Ол. Козловського, Ів. Байди (Ніщинського), які будуть друкувати ся в свою пору в Л. Н. Вістнику. Редакція звернула увагу також на відділ споминів, тої галузи літератури, яка у нас доси майже не починана, а в иньших літературах досягла високого ступня розвою. В теці редакції крім інтересних споминів селянки Марусі Н., з яких уже друкована була частина в Л. Н. Вістнику, находять ся

спомини К. Садовського, галицького шляхтича з першої половини XIX віку, спомини селянина-гірняка Лемця з кінця XVIII в., спомини Українців Левка Ж—ва і Миколи К—ського, що доторкають ся життя укр. інтелігенції 70-их і 80-их років XIX в. Всі ті писання в міру можности будуть друковані на сторінках Л. Н. Вістника 1901 року.

В критично-науковім відділі буде поміщений ряд статей Ів. Франка пз. Молода Україна, дальші частини його „Секретів поетичної творчости“ і студій про москвофільське письменство в Галичині, статя Р. Заклинського про Федьковича, дальші статі про „Наші товариства“, праці М. Грушевського, О. Маковея, В. Гнатюка, І. Раковського, Ю. Кміта, Листи з України, огляд „новин вашої літератури“ як також важнійших появ із чужих літератур. Хроніка і бібліографія буде вести ся дотеперішнім ладом.

Редакція Літературно-Наукового Вістника :

*М. Грушевський.      В. Гнатюк.      Ів. Франко.*

### Умови передлати.

Літературно-Науковий Вістник, видаваний Науковим Товариством імени Шевченка у Львові буде виходити в 1901 р. так само як давнійше кожного місяця книжками коло 12 аркушів великої вісімки під дотеперішньою редакцією, в якій склад входять : Володимир Гнатюк, Михайло Грушевський, др. Іван Франко. Передплата, платна у Львові, вносить :

В Австрії з пересилкою на чверть року 5 корон (на першу чверть року передплата не приймаєть ся). на пів року 10 кор. на цілий рік 16 кор.

В Росії на цілий рік 8 рублів.

В вньших державах по обчисленю пересилки.

Нові переплатники можуть дістати усі книжки за 1899 і 1900 р. по 16 корон (8 рублів) за річник і 5--12 кн. в 1898 р. з додатком початків статей в попередних книжках по 12 к. (6 рублів).

Поодинові книжки коштують 2 кор. = 1 рубель.

Річна передплата може бути оплачена в трьох ратах : 3 січня н. ст. 6 кор., 3 цвівня н. ст. 6 кор., 3 серпня н. ст. 4 кор.;

хто пропускає речинець рати,<sup>1</sup> тому передплата обраховується як піврічна (за піврік 10 кор.).

Книжки висилають ся раз на місяць і хто надсилає передплату по виході книжки, дістає належні книжки при найближшій розсилці.

Переплату на „Літературно-Науковий Вістник“ і всякі виплати для Наукового Товариства імени Шевченка приймає за поквітованєм „Книгарня Кіевской Старини“ (Київ, Безаковська, 14). З усякими реклямаціями належить звертати ся просто до Наукового Товариства.



# НАШ АЛЬБОМ.

## На смерть друга.

(Д. 6 жовтня).

З неба скотилась зоря променистая  
В темну глибінь океана...  
В мирі порвала ся чесна та чистая  
Жизнь, за братерство віддана!  
Згасла лямпана, що блимала лагідно,  
Грїла на чесні пориви...  
Згасла самотня... і згасла негідно:  
Видно, забракло оливи.  
Всю її, друже, вкінєць осирочений,  
Витратив щиро на других;  
Був і в останній ти час заклопочений  
Знять боротьбу за наруги...  
Серце і душу і силу невтомную  
Клав ти на рідную справу;  
Вік побивавсь за бідоту бездомную,  
За її працю крїваву...  
Хто-ж твою буйну, від туги похилену,  
Зняв до братерського лона?  
Хто твою муку тяжку, неосилену  
Стишив до вічного сонна?  
Вмер ти один, не загітий порадином,  
Вмер, як борець серед поля:  
Мов насьміялась над спільним упадником  
Наша щербатая доля.  
Спи-ж супокійно на лоні холодному:  
Зійде зоря твоїм мріям...  
Память довічна борцєви народньому,  
Слава гучна його діям!!

*М. Старицький.*

## I. Три тости.

»За сміливість, єдність і працю!«

*М. Кошобинський.*

За сміливість випемо, братя, Що дух молодий окриля, Що будить надії й завзята — Про неї хай пісня луна!	За працю ще випемо, братя, Що нас, юнаків, привабля, Бо в її краю рідного щастя, — Про неї хай пісня луна!
За єдність ще випем, братове, Що нашу громаду зміцня, Що силу дає нам, панове, Про неї хай пісня луна!	Нум, в гору піднімемо чарки, Яскравого повні вина! За сміливість, єдність і працю, Про них нехай пісня луна!

## II.

Кохання — слово чарівне, Думками всіми ти керуєш; Чуття святее, ти єдне Над серцем сим слабим пануєш!	Як часом глянеш на мене, Від того погляду ясного Душа неначе відживе — Й тоді байдуже до усього.
Мої надії всі в тобі: Жию я тим, що я кохаю! Хоч ради я й не дам собі, Чого тебе люблю так, Галю.	В душі знесиленій, слабій Встають тоді рожеві мрії... А далі? — в темряві нічній Зникають з вітром знов надії...
Ніколи у тебе нема Про мене слова лагідного, — Мене-ж все тішить ще мана, Надія щастя чарівного.	І знову важко, сумно так, Що аж життя моє вгасає, Й нудьга тяжка, немов хробак, Слабе, недуже серце крає.

## III. Молода Болгарія, пісня юнаків.

(Переспів).

Не треба зброї, геть рушниці, Щербатій шаблі час на цвях, Бо для Болгарії - вдовиці Розліг ся иньший, кращий шлях!	В культурі ми пером і словом Діяльну участь знов візьмем, Між поступових націй колом Задля освіти відживем.
Минулись чвари військові, В борні тяжкій ми знемоглись, Забулись вже часи важкії. — Ми духом жити піднялись!	Здобудем працею ми шану В народів свічньому гурті, До кращого дійдемо стану — Життя присвятим сій меті!
Ми в праці не складемо руки, Аж поки села і міста Не осяйне всі світ науки І промінь вчення Христа!	

14 вересня 1900 року.



## ІЗ ПОЕЗИЙ М. І. ВДОВИЧЕНКА.

## I.

Душа болить і серце нїє :	На чїм спочине серце хворе ?
Косарь кістлявий в хату йде...	Що в заповіт полишу я ?
А я сїжу, — дурна надїя	На що я жив, над чим трудив ся,
Щораз випитує мене...	Яка була мета моя ?
Косарь іде — а там косою	О Боже правий!... Серце нїє,
Життя підріже, як билину ;	Душа болить, косарь іде...
Надїя розійдєсь росою, —	А я сїжу — дурна надїя
І що-ж у сьвітї я покину ?	Іще випитує мене...

## II. У ворожки.

„Пожалїй, голубко, сироту-дитину !  
 Чи-ж винен я тому, що люблю дївчину ?  
 Ой люблю дївчину та люблю богату,  
 Чи візьму-ж її я, чи введу у хату ?  
 „Сиротї не можна та безжурно жити,  
 Треба йому серце на віки розбити :  
 Дївчина богата другого шанує,  
 З сироти сьмієть ся та гірко кепкує...“  
 „Скрепи моє серце! розбий мою тугу,  
 Нехай я забуду про зраду-наругу,  
 А то зігне лихо, як билину в полі...  
 Нема менї щастя, нема менї долї!“

## III.

Ой ти мати, моя мати, Чом не дала менї долї, Тїлько дала гіркі сльози На чужому лити полі! У пригодї за наймита В поневірці тиняти ся, За кохання, милування На віки забувати ся... Оженив ся — нема долї, Серце вяне та сумує,	Що дружина моя мила Сьмієсь з мене та гайнує. Ой гайнує, доле моя, Цяницею дорікає, Моє серце наболїле Та без ножа ріже, крає... Ой ти мати, моя мати, Чом не дала менї долї, Тїлько дала гіркі сльози На чужому лити полі...
--	--

## IV.

Не зазуля в темнім лузі Жалїбно так закувала, А дївчина сиротина Гірко-гірко заридала :	„Що не сокіл у блакїті З горлицею розлітав ся, А мій милий чорнобривий По досьвітках розгуляв ся...“
--	---

Ой не довго соколоньку	Козакови чарівниці
У блакиті та літати;	Збавлять щастя, збавлять долі...
Ой не довго чорнявому	Тоді в темній у могилі
З чарівницями гуляти.	День і ніч йому лежати,
Підбють крила соколоньку —	А дівчині сиротині
І вагине він в неволі;	В чужих хатах вік терати.

## V.

„Скажи мені правду, моя люба нене,  
Чого в тебе суму так багато стало?  
То було радієш, хоч тяжко працюєш,  
І горя ніколи тобі не бувало.“  
„А того сумую, що синів я маю,  
Та нікому дбати, нікому робити:  
Один розгуляв ся, другий занедбав ся,  
Третій поміж люди став хліба просити,  
А літа минають, марнуєть ся праця,  
Нива бурянами себе з'одягає...  
І в хмурую осінь перекотиполе  
На ній неупинно гуляє-гуляє...“

ІЗ ПОЕЗИЙ ГРИЦЬКА КЕРНЕРЕНКА.

## III. Знову на Україні.\*)

Я знову побачив степи України,  
Я знову зелений гай темний уздрів,  
Гай темний, де лучші й щасливі хвилини,  
Найкращії літа свої я прожив.  
Де щастю границі не знав я ніколи,  
Співав свої пісні й слізами обливав,  
Ще першими, серце; і жив я на волі:  
Ніякого горя тоді я не знав.  
Я плакав, кажу я, та радісні сльози  
Лили ся і чисті мов перли були.  
Ті сльози — то перші були мої рози:  
Вони вже ніколи так більш не цвили!  
І лекшало серцю було, як заплачу,  
І пісня поллеть ся, і славно мені...  
Тепер же немає тих сліз, і неначе  
Роса та на сонці, так висхли вони.  
Співав я в гайочку, співав у оселі —  
Бо, звісно, в мені молода грала кров,

\*) Поезії I—II див. «Літ.-Наук. Вістник» 1900, кн. II, ст. 116—117.

І все, що я бачив, здавалось веселим...  
Я думав, що в світі є щира любов...

Я думав, кажу я.. Чому-ж я не маю  
Тепер більш тих думок і сліз тих сьвятих?  
А серце із жалю все більш замирає,  
І ментів щасливих немає вже тих!...

І знову тепер я, сьвята Україно,  
На землю приїхав сьвятую твою;  
Прийми мене, ненько, твоя я дитина,  
Для тебе і пісню співаю свою!

#### IV. Осінь.

Хижим холодом подуло,  
Небо хмарами укрилось —  
Прийшла осінь. Промайнуло  
Літо, й з літом все змінилось.

Скрізь грязюка. Дощ невпинно  
Мов з відра ллє, вітер виє,  
Листя рве... Стоїть калина  
І вже більш не зеленіє.

Крізь віконечко з хатини  
Дівка дивить ся та туже:  
Рідна їй ота калина,  
Рідна їй, ще й рідна дуже.

Бо з весни, як зеленіла,  
В перше листя одягла ся,  
Вперше й дівка полюбила,  
З хлопцем там вона зійшла ся.

Літо йшло, цвила калина  
Й рясні ягідки пустила;  
І не счула ся дівчина,  
Як себе та загубила...

Тим на ту калину пильно  
Так дівчина й поглядає,  
Бо її нещасну долю  
Та калина тільки й знає.

Сумно. Холодом подуло,  
Небо хмарами укрилось,  
Прийшла осінь. Промайнуло  
Літо, й з літом все змінилось.

#### ІЗ ПОЕЗІЇ ПЕТРА ШЕЛЕСТА.

##### I. Мій край.

Не люде там — пани та хами  
В п'ятьми мов хробаки живуть,  
Між себе вороги і сами  
Себе кайданами кують;  
В неволі родять ся, вмирають,  
Один одного пожирають...  
Всесильний Боже, розум дай!  
Бо то мій край...

Не люде там — сьвяті створіння  
Споконвіків свій хрест несуть.  
Там сила, правда, там терпіння,  
Там в кожній хаті волі ждуть;  
І на руїнах життє вільне  
Уже встає могутнє й сильнє...  
Правдивий Боже, помагай!  
Бо то мій край...

## II. Люблю людей.

Люблю людей, із ними я братаюсь,  
 Радію щиро і сьміюсь,  
 А за хвилину, як вже сам лишаюсь,  
 З тяжкими думами борюсь.  
 Обличчя, вирази й слова згадаю, —  
 Вразливе серце защемить...  
 О, чом я всю нікчемність їх вбачаю!  
 Мені так тяжко з ними жить.  
 Люблю людей: і без людей нудю ся,  
 А з ними жити — сил нема!  
 Не вже-ж по вік самотнім залишу ся?  
 Не вже весь сьвіт мені тюрма?..

## III. Суд визволеного краю.

Тепер і ви прийшли, бездушні неймовіри,  
 Що весь нудний свій вік без ціли і без віри  
 Тягли працюючи для власного життя,  
 Що пролинуло сном без всякого пуття.

Тепер і ви прийшли, мене що занедбали,  
 В неволі та біді покинули своїх,  
 Що ворогам моїм всі сили свої 'ддали,  
 Що їх любили ви, гнєсбителів моїх.

Тепер і ви прийшли, єхиднії й лукаві,  
 Що працювали лиш для власної пихи,  
 І ролю грали скрізь, аби придбати слави, —  
 Не діти ви мені, ви вороги лихі.

Тепер і ви прийшли, що вам талан від Бога  
 На те призначено, щоб край свій рятувать,  
 А ви з рабів раби, лїнивїї до всього,  
 Зуміли той алмаз в багнюці затоптать.

Тепер усі прийшли в час радощів народніх...  
 Що-ж принесли мені? Серця свої холодні?  
 О, йдїть від мене геть! Геть із очей моїх!  
 Тепер приймаю я тільки дітей своїх...



## ІЗ ОПОВІДАНЬ Г. КОВАЛЕНКА.

---

### І. Лист.

Присвята Шановній Людмилі Олексіївній Василевській  
[Дніпровій Чайці].

Вже четвертий місяць, як Килина Рибалківна пробуває у наймах. Живе вона в місті, у п. Завадської, людини доброго серця і простої в поведенню зі своїми слугами, а до того ще й такої, що вельми кохаєть ся у народніх звичаях. Се якась відмінна людина, у неї навіть у хаті все не так, як у иньших панів: скрізь так просто, все нагадує наше селянство, починаючи з вишиваного рушника, що висить коло образів і кінчаючи плахтами, що ними застелена підлога. В родинному житті — чи то з дітьми (а що то за діти! які ласкаві, які привітні та звичайні!) — чи то з челядю, вона не вживає иньшої мови, як української, а сама така привітна та сердешна до всіх.

Отже й не дивно, коли Килина покинувши село та живучи серед таких обставин, у такої пані як Завадська, зовсім ніби й забула про своїх рідних. Але-ж вона не забула про них, вона тільки спізнилась подати про себе звістку і отсе тільки на четвертому місяці свого життя у п. Завадської згадала, що треба-ж звеселити старих батька-матір своїм життям, заспокоїти їх, і з сією метою вона постановила удатись при нагоді до своєї пані з проханням, аби та написала їй листа.

Пораючись одного разу в горницях, Килина наважилась звернути ся до пані, що сиділа тут-ж за якоюсь роботою, та часами щось проказувала менчій дочці з книжки.

— Я вас, пані, маю прохати об чімсь, — звернулась Килина.

— Об чім саме? Кажи, послухаю, — відповіла пані ласкаво.

— Чи не написали-б ви мені письма?

— А чому-ж і ні. До кого-ж се? Може до любчика до якого? Чи не придбала вже? — спитала пані шуткуючи.

— Отаке вигадайте! Хай вони повиказять ся!

— А до кого-ж? До батька-матері може?

— Атож. Я, бачите, й досі не подала їм про себе звістки.

— Отсе не гаразд ти робиш. Може старі думають про тебе що дня та побивають ся, а ти он як шануєш їх. Се не добре. Отже порай ся хутчійш по хазяйству, а як скінчиш роботу, приходь, я напишу.

За якусь годину чи дві п. Завадська сиділа вже біля стола, збираючись писати листа наймиці, що стояла тут-ж.

— Ну, проказуй, що маєш писати, — звернулася пані до Килини.

— Та я, пані, не знаю, мені в роду не доводилось ще писати; пишть як самі знаєте, але тільки прохаю вас, пані, пишть по людському.

— Як то по людському? — здивувалась п. Завадська.

— А так, як ви зо мною та з дітьми балакаєте. Письма пишуть звичайно по панському, а мені-б того... я так не хочу, я хочу по людському, як люде балакають.

— От тобі й маєш! — вигукнула пані Завадська всьміхаючись. — А пани хіба не по людському балакають та пишуть? Се, виходить, твоя пані не людина?

— Та ні бо... Я-ж не кажу, що ви не тее... а тільки пани... — замикалась бідна дівчина, спалахнувши уся.

— Ну, добре, добре, я розумію тебе, я не ображаюсь. Напишу так, як тобі хочеть ся. Се ти добре робиш, що не цураєш ся рідної мови. Кожна людина в якій мові зросла, такої й до смерти повинна додержувати. Чоловік, що кидає свою мову та починає Бог-зна як балакати — не вартий доброго слова, такий людині й батька свого не страшно продати. Отак повсїгди роби і дітей своїх, коли їх будеш мати, навчай, щоб не кидали мови, як повиростають.

При останніх словах Килина знову спалахнула, але глянувши на ласкаве обличчя своєї вчительки-пані, і зрозумівши ті слова як добру науку, заспокоїлась.

Прочитавши ще деяку мораль в тому-ж таки змісті, п. Завадська взялась писати листа. Килина проказувала, а пані викладала на папір додаючи дещо від себе, але додаючи чистою українською мовою. Аж ось нарешті скінчили писання і пані почала прочитувати Килині написане. Ся остання слухаючи аж не стямить ся, аж сльози навертають ся їй на очи, так їй подобаєть ся той лист, так гарно зуміла пані вгадати її почуте і покласти на папір: усе так просто, так складно, до ладу.

Далі пані спитала Килину, чи все вона написала, що та хотіла, чи не забула чого, і чи подобаєть ся їй? Дівчина у відповідь піймала паніну руку й кинулась цілувати.

— Ну, годі, годі, я не піц, — промовила пані відбираючи руку; а далі згорнувши листа убгала його в коперту, приліпила марку й наказала Килині понести вкинути в поштову скриньку.

Пані Завадська теж була задоволена неменш своєї робітниці. Будучи щирою Українкою їй подобалось, що наймичка сама прохала писати листа по „людському“, се-б то народньою мовою, зрозумілою тим людям, до котрих він писати-меть ся; їй пригадалось, як у нас пишуть ся звичайно листи для народа, їй траплялось иноді читати їх. „Що з них второпає, — думала пані Завадська, — наш простий та темний селянин?“

Потім пані Завадській уявилося, як повинні зрадіти Килинині старі, діставши від дочки листа, того листа, в котрому вона промовляє до них на своїй рідній мові, на якій стара вже тепер мати виспівувала колись над своєю донею дитячих пісень уколисуючи її. Вони будуть радіти ще й з того, думала собі Завадська, що їх дочка не цураєть ся своєї мови навіть у місті, не вважаючи на городянські обставини життя, де не тільки пани, а й усякі голодрабці дивлять ся з погордою на сю мову, звиваючи її мужицькою та глузують з того, хто її вживає.

Так думала п. Завадська на підставі своєї національної самосвідомости та інтелігентности, а почасти й через не досить добре знання народу взагалі. Але чи було-ж так справді, як думала Завадська, коли дістали Рибалки

того листа? Чи не ошукали часом нашу ласкаву паню її власні почуття?

Отже перенесімося до того села, де живуть Килинині старі, та погляньмо, яке вражіння справив на Рибалок той лист, що по думці його авторки повинен був зробити старим Рибалкам он скільки приємностей!

Сонце звертало вже на захід готуючись за обрій, воно ще осявало косим червоно-рожевим промінням землю, а разом і велике село Коломак, що розкинулось по обидва боки річки, скованої на сей час обіймами діда Мороза і вкритої грубою верствою снігу.

На дворі холоднішало: сонечко йдучи на спочинок уносило з собою й те невелике тепло, що посилало протягом дня на землю. Повітре починало проймається димом; час був такий, коли деякі жінки на слободі починали поратись коло печі, готуючи вечерю, а чоловіки випускали скотину до води.

Прокіп Рибалка теж вийшов на подвірє, аби понапувати товар, що починав уже ревти.

Тільки що наблизився він до колодязя, коли се хвіртка — риц, і до двору уступив Прокопів сусіда, Опакій Колієник.

— Здоров Прокопе! З вівторком!

— Бувай здоров і ти, — відповів на привітання Прокіп. — Звідки Бог несе?

— Та отсе був у волости, а зараз ідучи повз твій двір завернув до тебе, аби переказати писарів наказ прийти тобі до волости: лист там прийшов тобі чи що.

— Лист, кажеш?

— Еге-ж. Та ще казав писарь, щоб не приходив голіруч, чи чув? — додав Опакій, прищуливши одно око.

— А як же, з кійком чи що? От іродової віри кат. Четвертий місяць сподіваємось письма від дочки з Харкова, ждемо не діждемося коли він прийде, нарешті бач діждались, так щож, знову халепа! Невже таки й за се доведеться платити йому, за те що доручить листа?

— Писарь хаптурник здоровий, нема що казати про се. Понеси вже йому курку, хай він скажить ся. Що маєш робити? Його воля! Начальство!



— От діждались писаря. Се чисте горе! — сказав Прокіп.

— Еге-ж, тобі та мені горе, але для земського то певно ні!

Перекинувшись ще кількома словами сусіди розійшлись: Прокіп у хату, аби звеселити стару, а Опакій попростував до дому.

Другого дня, як не прикро було Прокопови нести писареві щось ні за се, ні за те, але в кінці мусів наказати жінці, аби піймала курку; а стара Рибалчиха теж як не сперечалась Прокопови, лаючи писаря на всі заставки, все-ж мусіла скоритись гіркій долі і вирядила старого до волости з куркою.

— Здравствуй, здравстуй, дядя Прокофій. Ты стало быть прійшоль по пысьмо? Имѣтся, имѣтся. А это что? Ага, прилагательное стало быть, это хорошо, за твое здоровье съѣдимъ. Письмо то я вотъ какъ хоронилъ! Ну, а читать уже извини: дѣловъ у меня, братецъ ты мой, во сколько! — промовив писарь по кацапському, проводючи рукою по горлянці, а далі віддав Прокопови листа, взявши попередю до рук курку.

Сховавши листа за пазуху, Прокіп уклонив ся писареві і вийшов з волости. Йдучи до дому він думав: „Завіщо я дав тому катови курку? Еге-ж, завіщо дав! Звісно завіщо: мусиш дати коли його воля“.

— А що, є письмо? А курку взяв таки писарь? — запитала стара, як тільки Прокіп ступив на хатній поріг.

— А щож є, і курку взяв, бодай його за печінки взяло, — вилаяв ся старий.

— От Іродів син! Чи тож закон? Хиба він представлений на те, щоб грабувати людей? Та вже кат його бери, тепер не вернеш. Треба-ж знайти когось прочитати листа, — заметушилась стара.

— А справді, хто-ж прочита? Та мацапура курку бере, а сам хапасть ся вимовити, що читати не буде: „звіні братець, каже, ділов багацько“. Хотів було спитати: а курку за що береш? От що, стара, удамось до Охрімового салдата, адже він навчив ся в москалях і читати і писати?

— Про мене хоч і до нього.

І старі Рибалки постановили удатись до Охріменка, котрого батько жив на другій вулиці.

За якоїсь пів години Рибалки сиділи в Охрімовій хаті; там було ще кілька жінок, що запитали послухати, що пише Килина, Прокопова дочка, до свого батька-матері.

Аж ось „салдат“ розірвав коперту і почав читати.

В міру того, як він прочитував листа, силкуючись калічити українські слова на московський лад, на обличчях Рибалок і всіх присутніх виявлялось невдоволення. Спочатку, після слів: „Любі мої мамо та тату“ Рибалки всміхнулись, стара Рибалчиха налагодилась було вже й плакати, а чим далі варнякав читач, тим більш усі поважніли, а де-хто був уже готовий виявляти навіть словами своє невдоволення, але все ще мовчали, аби не перебаранчати читачеві.

Нарешті читання скінчилось.

— Зовсім не грамотно, — сказав поважно Охріменко. — Так і видко, што писав какойсь мужва необразованой.

— І де вона в біса видрала такого грамотія? — заговорила перша Рибалчиха. — Се мабуть хтось посьміяв ся з нас. Деж таки видано, щоб так письма писали?

— Еге ж. Он Набочишина Палажка як служила у Полтаві, то присидала було до матері письма, — зовсім вже не такі. Та хоч би й наш отсей лобуряка писав було в війська, Господи як гарно! Як він було почина кожен раз: „Любезнії мої радителі папенька та маменька, вклоняюсь вам низьким поклоном с любовію і с пожеланем усьово харошого у ділах ваших скорого і щасливого успеху і еще кланяюсь любезному моему брацю Пантелемону Охрімовичу“... і усіх, усіх чисто тобі перечислить, та так гарно, так любо, що, здаєть ся, слухав би не наслухав ся; а закінчує було повсїгда: „востаюсь с пачтенієм“, — промовила хазяйка.

— Та се вона певно не натрапила на путящого чоловіка. Звісно, город чужий, люде чужі, звернулась до котрогось першого, а він і посьміяв ся, — промовила друга жінка сусіда.

— Господи! Хто тільки тепер не сьмієть ся з нашого брата. Он і кумедія тепер повелась така, де насміхають

ся над нами. А що воно є сьмішного в тім, що люде не письменні?... — обізвалась ще одна з жінок.

— Шкода мені, люде добрі, і курку свою, що віддала тому пройдисьвітови писарю за се сьміховище. От як би знала, що воно там так наварнякано, ні за що-б у сьвіті не взяла його! Хай би воно йшло собі туди, звідки прийшло, — промовила Рибалчиха.

— А четвертака, гляди, заплатила сірома якомусь лайдаці за отсе писання, — озвав ся нарешті й старий Рибалка. — Ходім, стара, до дому! Ви вже, Охрімовичу, прохаю вас, будьте ласкаві напишіть нам колись письмо до Килини, та гаразд треба їй прописати, щоб вона була обачніш на далі й чортибатьказна кому не доручала писати письма батькови.

— Со вдовольствієм, Прокофій Григорєвич! Приходьте, напишу.

— Ходім стара.

І Рибалки пішли до дому, несучи в серці образу замість відряди.

— А все-ж таки гаразд стара, що хоч знаємо тепер, що дитина наша жива й здорова, — промовив Прокіп.

— А звісно. А прописати все таки треба їй, треба.

— Звісно, треба.

А за місяць по сім випадку п. Завадська дістала лист з написом на коверті: „Для пиридаче Акылыны Рыбалчыной.

Ось його зміст:

Любезная наша дочь Акылыния!

Кланимси тибє нызыкымъ поклономъ хоча ты и безъ оного насъ очино абыдыла може не нарокомъ въ чужомъ балшомъ городе, и жалаемъ скорово и щаслывово въ дилахъ про который ать тибє ни слишимъ у тваимъ пысьме акромя насмешки, ищо кланицца тибє любезной братиць, вонъ заразь по дрова, у лису хто тибє насмешку изделалъ добрабъ йому ни було надъ старыкамы адинжонкы узялъ хорошии, ищо любезная дочь барыня твоя верно смютца измужыковъ изтибе дуре ищо кланицца ижилаитъ скорого и щаслывого увсехъ дилахъ успеха систронка, икоторая глупая какъ ты курку заниемо оддала атибе читвертакъ

верно стоить штобъ умная била удругой разъ застайомеа здоровы твай атець иматъ пракофий и агерпиння рибалковы.

II. Завадська прочитала Килинї отсю гидку нїсенїтницю і потїм довго силкувалась збагнути се аномальне явище — бридженє народу до своєї мови і прихильність до отакого мекекекання, що здасть ся певно тому народові верхом доскональности.

„Пориванне до культури“ — подумала було п. Завадська. Та чи так? Чи не криеть ся причина сього явища в нас самих, інтелїтентах, байдужих до народу, і в тїм, що нарїд знає свою мову лише з боку здатности її для пана — вилаяти добре мужика, або посьміятись із його до схочу? Певно, що останній домисл найправдоподобнїйший.

## II. Легкий заробіток.

Стояла осїнь. На дворї починало смеркати. Небозвідгеть чисто оповило темними, мов оловяними хмарами; часами сїяв густий та холодний дощ в супроводї північного пронизкуватого вітру. На вулицї рїдко кого стрїнеш: усї мешканці невеликого міста X., під впливом холоднечі та негоди поховались по будинках та камяницях. Коли-не-коли хиба трапить ся який перехожий, змушений конечністю покинути теплу хату та йти по якомусь дїлу, не вважаючи на слоту. Саме у сей негодяний час по вулицї йшли покванною ходою двї постатї — дївчинка років пятнацяти та хлопець, що мав теж не більш шїснацяти років. Обое вони збуджували до себе співчутє та жалість: худї, змученї, без краплї крови обличя їх сьвідчили про недостачу їжі і про гїрке життя. Хлопець був одягнутий у стареньку візитку, полатанї штанці, що не закривали цілком нїг, бо були короткі; на голові мав старий капелюшок, а на ногах — дїравї чоботи з ноги великого чоловіка. Дївчинка також мала на собі стареньку перкальову спїдницю, при хвартусї, а голова повязана біленькою хустиною. Він нїс під пахою скрипку, а вона арфу. Се були не хто, як вулицнї музики-Чехи, що залишили рїдний край та подались на чужину заробляти „легкою працею“ шматок насущника; вивчивши калїчити кілька

всеросійських пісень вони переїзджаючи з одного міста до другого, ходять по дворах і викликають своїм дразливим співом та грою мешканців на жертву; се їх фах, єдиний їх заробіток, котрим вони удержують себе. Ось вони перейшли уже велику вулицю і звернули в заулок. На дворі зовсім вже стемніло; дощ ще густійш посилав, стало ще холоднійш; по будинках сьвітились огні і крізь заплакані шиби вікон кидали своє сяйво на вулицю. Хлопець та дівчина корчучись від студени наближались до того дому, що мав над дверима напис: „Встрѣча друзей. Распивоchno и на выносъ“. Сю таблицю освѣчував вулишний ліхтарь, в котрому чадїла лампа, розповсюджуючи навколо смород.

— Ти хочеш їсти? — спитав зразу хлопець дівчину.

— Як не хотїть! Адже ми сьгодні з ранку майже не їли. Тай ти певно не від їжі? — спитала й дівчина хлопця.

— Ах! І не кажи, — зітхнув той. — Щож маєш робити! Заробіток сьгодні такий, що й на їжу його не вистарчить... Але як холодно! — додав хлопець згодом, ховаючи задубілі руки до кишені.

— Ох, холодно, холодно, — промовила дівчина. — В мене литки геть чисто заклакли.

Якийсь час вони йдуть мовчки, приспішаючи ходу.

— Далеко ми заїхали з тобою, Яне, — забалакала знову дівчина.

— Мусиш не вважати на те, коли хочеш мати шматок хліба, — відповів хлопець.

На се дівчина хотїла завважати, що який же се хліб, коли вони ось з ранку голодують, але хлопець попередив її: — Знаєш що, Марино, ось зайдїмо до шинку, хоч загрїємось принаймні, а може трапить ся добра душа, що й нагодує нас.

— Про мене, — промовила дівчина.

І вони зникли за дверима „Встрѣчи друзей“. У шинку сидїло за столом кілька чоловіків, що були вже на підпитку; перед ними стояла пляшка з горїлкою і деяка закуска: солоні огірки, оселедець, варена печінка. В хаті стояло оболоко тютюнового диму, крізь який ледви примітно було по стїнах ріжні дубочні картини, між якими головне місце займали дві: „Битва русскихъ съ Китайцами“ та „Взятіє

руськими військами китайського міста Пекина“. Було душно і брудно, але хлопець та дівчина почувши на собі тепло раділи, що можуть хоч трохи відіграти задубілі члени.

— А, музики! — гукнув один з кумпанії. — Ходіть сюди! Шкварте веселої, щоб аж жижки трусились!

— Пісню!... Пісню! — кричав другий п'яним голосом:

Маргарита по саду хаділа,  
Маргарита ніжки промочила...

— Ні, ні, не ту! — горлав другий, — а отсю краще:

Кальцо душі дівчиці  
Я в морі ураніл...

І дівчина, не встигнувши ще зігрітись, мусіла веселити п'яну кумпанію — співати пісень, а хлопець супроводити їй на скрипці.

— Годі „Маргариту“! Годі! Співай розлуку! Розлуку шкварь! — гримнув третій п'яний:

Разлу-ука ти-и, разлу-ка, Ніхто нас ні-ї разлучі-іть.  
Чужа-ая ста-а-рана, Ні со-олице, ні-ї луна.

— Ну, маладця, ей-ей маладця! Тепер випийте по трудах! По повній випийте, се для голосу ползительно. На, дівчинко, пий, пий хлопча, та по повній, а то за комір виллю! — примушував сих безщасних, голодних дітей випити по здоровій чарці горілки один з п'яної кумпанії.

І хлопець пив, пила й дівчина, з бридженнем, але мусіли випити по повній чарці, аби мати легальне право взяти на заїд по шматку хліба та огірок; але не встигли вони поставити на стіл чарок, як з'явився на їх спів поліцейський, схопив їх за вязи і виштурхав на вулицю, вилаявши в матір за „нарушення общественаго спокойствія“.

— Га, га, га! — зареготалась п'яна кумпанія на цілий рот, задоволена хоробрістю „крюка“, і припросила служивого до чарки.

Ян та Марина знову на вулиці. Знову їх мочить холодний дощ, пронизує вітер; від випитих чарок на серці огида, голови макітряться, вулишні ліхтарі хитаються, а уява без перестанку малює закуску, що лишилась позад них у шинку і гслод ще гірш дасться у знаки.

— Деж тепер підем, Яне? — спитала перша дівчина.

— До нічліжного, поки не пізно, — відповів той...

Херсон, 17/IX 1900.

# БЕЗ ПУТТЯ.

ОПОВІДАННЯ ПО ДЕКАДЕНТСЬКОМУ

Івана Левицького.



III.\*)

Настуся прибігла до дому, неначе в якомусь чаду. Вона була знервована. Все делікатне її тіло неначе трусилось. В душі неначе дзвеніли й лунали якісь дивні мелодії. Перший раз на віку вона закохалась щиро, закохалась без кінця, без міри. Любов пойняла її, як весняне повіде поймає луки та луги. Вона пила, захлипалась і не могла напитись того нового для неї щастя. Її батько, багатий український дідич Петро Михайлович Самусь, уже проспався по обіді, сидів за столом і допивав останню склянку чаю. Він був уже літній чоловік, високий, широкоплечий, русявий, кругловидий та повновидий, з веселим осміхом на повних устах, з веселим зором ясних очей. На голові і на пелехатих усах тільки подекуди лисніли ніби срібні ниточки.

Батько навіть не спитав у дочки, де вона була: він звик до її вольних виходів з дому, до її никання по всіх усядах і не спиняв її ні в чому. Він знав, що вона-б його і не послухала ні в чому.

Самовар уже погасав і шипів на всю просторну стодолу, потім запищав на пять тонів вище, підняв ще на

---

\*) Гл. кн. X, стор. 7—28.

три тони тонесенький голос, зачиркав, зацьвірінькав, неначе горобець і замовк.

— Се ти, папо, вже й допиваєш чай? — сказала Настуся і неначе впала на стілець коло самовара.

— Вже й напив ся. Я отсе заснав по обіді. Вже година пізня. Я опізнив ся в клуб. Мене там певно вже ждуть та лають мої партнери.

Самусь позіхнув і його кудлаті розкішні вуси неначе замахали в гору крилами, неначе здіймали ся кудись летіти в вирій. Зпід вусів блиснули міцні зуби, сливинь усї цілісінькі.

— А ти певно будеш тут сама нудитись. Пустив я твою компаньонку чи ікономку до дому на тиждень, а вона от і забарилась. Ти-б, серце, побігла до котрої тітки, або до кузинки, або до дядини.

— Бог з ними, тими тітками. Вони своїми пересудами наженуть на мене ще більшу нудьгу. Мені добре й самій. Мені тепер найкраще самій, — сказала Настуся.

І в неї трусив ся чайник у руці, з котрого вона наливала собі чай у склянку; трусилась у другій руці ложечка, котру вона взяла і почала колотити чай. Батько уважливо глянув на її руки, на стрівожене личко.

— А я отсе почув новинку. Мені казали, що відомий красунь Павлусь залицяєть ся до тебе, ще й дуже залицяєть ся, слідком бігає за тобою по всіх усядах.

Настуся липнула на батька ясеними, карими очима і з дива високо підняла свої густі, тонкі, наче намальовані чорні брови на широке, чисте чоло.

— Хто тобі отсе казав? Певно тіточка? — аж крикнула Настуся.

— Мені сорока на хвості принесла сю новину. Але я мушу зауважити, що красунь Павлусь гультай, п'яниця та картяр: цілі ночі не та гуляє з такими, як він, по всяких ресторанах, великих і малих, і до решти гайнує батьківське добро. Прогуляли й промайнували вони в-двох з батьком по заграницях та в Монако на рулетці села й сахарню, а Павлусь незабаром прогайнує і той хутір Шелестуху, що zostав ся в його. Вкінці усього він не-статковитий, пустий паничик, котрий тільки зугарний ман-



тачптесь по Крещатику та наводити своє пансє на паннів. Се якийсь виродок колись славного, поважаного роду на Україні.

— Там то мені клопоту за твого Павлуся! Нехай гуляє на здоров'є! — сказала Настуся різким голосом, наче ображена.

— А до служби, яка-б вона не була, або до будлі-якого діла він таки з роду нездатний. Він тільки й уміє їсти, пити, спати, розкішно жити та в карти добре грати.

Настя надула губки й насунула брівки. В виразних, блідуватих устах витикнулась завзятість і пишання й нехтування.

— Там то мені клопоту. Я не мати Павлусєва, щоб піклуватись його долею.

— Та воно так! В Павлуся тільки всього, що його краса! Гарний, як намальований. Пє, гуляє сливе що ночі, а сьвіжий з лиця, як мак, вуха рожеві, неначе в йоркширського кабанця. Але я давно зауважив, що в тебе більш серця й фантазії, ніж просьвітности й розуму, — бовкнув батько. — Ти й твоя неня схожі, як дві краплі води, і вродю, і вдачею, і вподобою, та ще й обидві нахапались за границею усяких найновомоднійших напрямків: і епіритизму, і гіпнотизму, і декаденства і усякої нісенітницї...

— Не говори мені, папо, про усякі найновомоднійші напрямки, про якихсь декадєнтів та символістів, бо скажу тобі просто в вічі, що ти в сьому нічогісьню не тямши.

— Овва! Невже-ж таки я такий нетяма, що й такої зовсім таки не мудрої нісенітницї не втямлю? — сказав батько насьмішкувато.

Настусю вразив сей насьмішкуватий та легковажний тон. Батько вразив її страшенне самолюбство, неначе шкрябнув нігтем по виразці. Вона спанула.

— Мені, тату, про се не варто розводитись надаремно. В Росії суспільство ще таке грубе, таке нерозвите, що зовсім таки нездатне втямити гаразд сього тонкого, нервового, делікатного напрямку в поезії. Воно ще має занадто грубий ніс, щоб почувати сї тонкі аромати. Волячими нервами, конячими носами не почувтиш сїх тонких, делікатних пахощів.

— Овва! Куди-ж пак! Хвалити Бога, і в нас носи на своєму місці, як і в заграничних людей.

— А про маму не говори мені таки нічогісінько! Мама була сьвята. Мені важко слухати докори та нарікання на неї, коли вона вже в домовині, — крикнула Настуся і відразу заплакала.

— Твоя сьвята мама була для тебе ворог через те, що вже без тям тебе дуже любила та пестила. Вона тебе на віки збавила своєю хоровитою любов'ю та потуранням, — сказав батько, важко зітхнувши.

Настуся брязнула ложечкою об стіл, скочила зо стільця, крутнулась по столовій, неначе хтось вистрелив в неї і поранив її, влучивши в груди; потім вхопила капелюш, з похвату не наділа, а настромила його на голову, наче налагодила ся кудись тікати.

— Оттак само було робила і твоя мама, як була молода! Наука, як бачу, таки не пішла в ліс! Скажу було за обідом не на докір, а так собі ніби сам до себе, що вона справила надто вже дороге пальто і надаремно втелющила зайву сотню карбованців, або часом скажу, що сьогодні печеня пересмажена, то вона схопить ся з стільця, кине обідати, вхопить парасольку, та прожогом і вискочить на вулицю. Та було й блукає тай блукає, доки голова не провітрить ся та не висьвіжить ся від такої страшної образи. Обидві ображають ся на смерть тим, чим і в голову нікому не прийде ображати ся! Горенько мені з такими чудернацькими людьми!

— Я, папо, не так вихована, щоб слухати чиїсь докори. Я зросла на повній волі і люблю повну волю. Мені вже до смерти обридли усякі напутіння від тих тіток, та дурних дядин, та якихсь зовиць та кузинок. Ліпше повіситись, ніж по всяк час слухати якісь огидливі напутіння. Вони мене душать у горлі, — кричала Настуся в прихожій.

Вона натягла на себе пальто, вискочила на вулицю, хрюпнувши дверима і злизла десь у темряві.

— Иста мама! Вся мамина врода і вдача, неначе дві паляниці одного печива. Занадто вже в їх багато уяви, серця, нервів, хоровитої почувливості та сваволі, та вередів та упертості. Коли чого заманеть ся, замандюрить ся,

то вже і не говори й не кажи нічого, бо по твоєму таки не буде: „Не мов мені ні словечка, нехай буде гречка!“ А вже мені та їх „гречка“ дала ся в знаки! Гей, Петре! гукни лиш там на погонича, щоб мерщій подавав фаєтон! І де в гаспида ті слуги дякують ся? Вовтузять ся тай вовтузять ся, неначе чумаки лагодять ся в дорогу в Крим по сіль. Гей! побрала-б вас лиха година! — репетував роздратований Петро Михайлович, неначе й сам заметив ся від дочки неврозом.

— Фаєтон уже поданий, — обізвав ся Петро, держачи напоготові розіпнуте панове пальто і хапком напнув його на могутні плечі.

— Погана справа буде і з дочкою, як була погана справа і з її мамою. Вони обидві, як бачу, одним миром мазані. А за Павлуса Малинку я дочки не віддам. Нехай Павлусь сього і в голові собі не покладає. Він певно думає, що в мене грошей повний міх, але й з мого порожнього міха буде йому не велика втіха... А Павлусь ще й до того шахрай і гультьяй та картяр, ще й звик до широкого, панського, розкішного життя. Його дурість та примхи в гульні якісь дикі. Настуся чудна і трохи навісна, навіть не зовсім нормальна людина, а Павлусь навіжений і розпещений до самісіньких п'ят. „Оженив ся, дурний, та взяв біснувату, та не знали, що робити — запалили хату“, — пригадалась йому пісня. Вони й справді зугарні і здатні запалити хату...

І старий Самусь аж голову похилив від думок, сидячи в фаєтоні. Важкі передчування несподівано налягли на його душу, неначе насунулись на небо важкі хмари тучного наглого дощу.

— Павлусь ніколи не каже: „мій батько“, а все говорить: „мій банк“, як говорять в його дурному кружку молоді, пещені гультіпаки. Він певно має на думці і в мені придбати собі не татуса, а „банк“, замість свого „покійного банку“. Ну, не на такієського натрапив, щоб дав ся йому в руки!

В освітлених покоях, звідкіль виїхав Петро Михайлович і виплигнула Настуся, стало відразу тихо, неначе в якихсь освітлених склепах. Лямпи були позасвічувані

і освітлювали високу залю, трохи вищу за інші покої, освітлювали просторний кабінет з масивним дубовим столом, закладеним та закиданим господарськими книгами та паперами. Світло в залі відбивалось у двох здорових, сливе під стелю дзеркалах, лисніло на широких, золочених рямах портрета покійної Настусиної матери, лисніло на чистому паркеті, грало в кабінеті на здорових рямах портретів двох давніх козацьких полковників, а з дверей кабінета неначе виглядав з рям ніби живий красунь наказний гетьман Павло Полуботко і дивився на свій відбиток у високому дзеркалі в сальоні. З стіни дивилась Настусина мати, штучно намальована, ніби жива і ніби вона одна оглядала освітлені покої, наче сподівалась в покої якихсь гостей.

Вбігла весела горнишна, тихенько співаючи на ході пісні і заходила ся перемивати склянки. Покої ніби ожили на годину. Горнишна поховала посуд у буфет і вибігла з покоїв. Покої знов ніби замерли. А Настуся не верталась.

Аж через годину задзвенівав дзвоник у прихожій. Настуся вернулась, роздяглась і ввійшла в освічені покої. Вона сіла на оксамитовій канапі в залі, згорнула руки на грудях і ніби пірнула в свої думи, в свої мрії, похиливши гарну головку.

Рани образи ще трохи нили і щеміли в її душі. Настуся була з тих виродково образливих, нервових вдач, котрі смертельно образують ся тим, на що звичайні люде навіть не вважають і чого вони навіть не примічають. Щоб не образити Настусі, треба було хвалити її за все, як хвалила її мама: хвалити крам, що вона собі набрала в крамницях, хвалити її убрання, хвалити усі її вчинки, усі її речі, які-б вони не були. Хто не хвалив сього, той неначе ножем різав її по серці. Щоб запобігти в неї ласки, треба було без перестанку кадити перед нею фіміям лестоців.

Вона прислухалась до чужої розмови, ловила слова, все думала, що розмова стосується до неї, що то за неї говорять, що кидають в її огород, тільки не просто, а з натяками, не завжди ясеними. Вона все брала на свій кошт.

— Ти, Настусю з мамою, ображаєтесь скрізь і в усьому, неначе кривий спотикаєть ся на рівному місці і якомсь примірковуєтесь на рівному місці понабивати собі синяки, — часто було говорить до їх батько, розсердивши ся на їх ремствування на людей за образу. — Ви обидві маєте неначе понечену вроду: чи хто дихне на вас, чи хто скаже якесь немиле вам слово, а вас уже корчать корчі, ви вже й мучитесь, безталанні стражденниці, вже й у ночі не спите, перекидаєтесь з боку на бік, аж стогнете! Ви обидві тільки й маєте на думці, що про вас говорить увесь світ і більш ні про кого. З вами говори і бій ся, щоб часом ненароком не встромити вам ножа в самісіньке серце без жадного зумисного заміру. Ви обидві нещасливі люде, якісь мучениці своєї хоробливої вдачі. Чи не декадентки ви часом? або чи не психопатки ви самолюбства?...

В Настусі серце ще трохи нило, як ние болячка, котра вже гоїть ся, але і трохи болить, трохи свербить.

— Ой, обридло мені тут жити! Ой, не видержу! Усі мене кривдять, усі мені говорять за щось докори. І тато ображав завжди маму, все казав, що мама дбає не для дому, а більше з дому, і мене ображає, і тітки ганяють, і дядини й усякі кузинки ображають, і знайомі кидають часом на мене на здогад слівцями, неначе камінчиками. Ніхто мене тут не любить, і я нікого не люблю, ні з ким не зійдусь, не знайду собі щирого приятельства. Які погані, паскудні та противні люде! Яка погана й противна рідня!

— Одна ти, моя мамо, любила мене щиро, любила мене з моїми вразливими нервами, з моїми ледачими вередками, як кажуть тітки, любила без міри, без кінця...

І Настуся підвела голову і глянула на материн портрет. Її покійна мати, Поліна Павлівна, виглядала з широких, золочених рям, дуже штучно виробляних із золоченого листу та квіток, неначе жива. Настуся була схожа на неї, як одна крапля води схожа на другу. Гарне та пишне, саме в цьвіту краси й здоровля, неначе дивилось живими, гострими, карими очима материне, довгобразе, з широким, закругляним, білим чолом лице, з чорними, густими, різкими бровами, з випнутими устами, з завязаттем у гострих

очах. Настуся встала, стала перед портретом і втупила свої очі в материн вид, неначе не могла надивитись на його. Мати гордовито дивилась на неї зверху, неначе давала дочці своїм видом взорець непохильної завзятости та самостійности.

— Ти одна на сьвітї мене любила щиро, до саможертви. Ти не спала цілі ночі, коли я малою була слаба; один мій кашель зривав тебе з ліжка; щоб полекшити мої страждання, ти бігла до мене, стояла надо мною цілі години і очей не зводила з мене, доки я не засипала.

— Ти не любила моїх менших двох братів, маленьких хлопчиків, ти ненавиділа їх, як не любила мого батька, а потім зненавиділа його. Я нераз чула, як ти кляла маленьких моїх братів, звала їх поганими, паскудниками, нераз казала їй бажала, щоб вони помирали. Ти зумисне відчиняла двері й вікна, ставила їх на вікно і держала їх на пронизуватому, холодному вітрі, щоб зумисне їх застудити; посилала їх з нянькою до церкви, коли на селі лютовали обкладки, віспа й иньша пошесть, скубла їх за чуприну, за вуха, біла їх, штовхала. І вони померли, а ти всю свою любов зоставила для мене одної, бо ти казала, що я на тебе схожа, а не на тата; бо ти казала, що зненавиділа мушин, усіх сих зрадників, бузувірів, безвийнятку, і самого тата.

— Боже, як ти мене любила! Здасть ся, всю свою любов забрала з батька й синів і виділа на мене. Які були веселі дні тоді для мене! Ти мене вбирала неначе ляльку, неначе царівну, справляла для мене дитячі балї та вечорі, про котрі довго говорили в сальонах, збирала для мене на вечорі по три десятки дітей на танці. Ти мене вбирала то за пажа, то за фею, то за царівну в оксамитові вбрання, вивчила мене ще в сім років усіх танців. Я танцювала наче фея: і менуети, і тарантелу, і козачка, і лезгінку. Мене усі хвалили, менї плескали в долонї і мене піднімали до небес у хвалах. Я бачила, що й ти в купі зо мною неначе піднімалась до неба на крилах хвали усіх гостей. Ти була навіть ласкавійша до моїх хваленників, ніж до иньших гостей, котрі мене не вихваляли. Ти їх

ласкавійше витала, частійше частувала. І я се завважала. Ти була щаслива мною, я була щаслива тобою.

Настуся відійшла від портрета і пішла через ясно освічений сальон, через татів кабінет, почала ходити похиливши голову.

Картини минувших, дитячих літ заворушились у пам'яті, встали, як живі й справдешні. Настуся неначе вглядила їх на ново в сьому самому сальоні, вглядила тісні рядки матерів та гувернанток, котрі сиділи стіснені попід стінами, неначе снопи в стіжку стіснені щільними верстами. От вона виступає, вбрана за фею-царицю в фантастичному, білому, куценькому вбранні, в оксамитовій, малиновій корсетці, в фантастичній, оксамитовій, червоній шапочці, з рожами на плечах і на грудях. От вона стає в танець з дітьми. Усі дивлять ся на неї, усі хвалять... Вона неначе чує гомін тісної юрби, відчуває духоту від юрби, чує клекіт натовпу, відчуває те вдоволення й осолоду від веселощів, від хвали, від танців, бачить щасливий вид материн і насупляні брови тата... Чує ремствування і докори тата.

— Ти дурно марнуєш гроші й оксамити! Ти кидаєш гроші в якусь прірву і вкинеш у безодню й Настусю! — гомонить він на маму.

— Не твоє діло виховувати дочок. Дивись ондечки за своїми сінками-лобурами. Мати, одна мати зугарна й здатна доглядати й виховувати дочок, а не ваша груба, зателепувата голова, — говорила сердито мама.

І почали, і пішли змагатись та сердитись. Мама вступувала на свійому і я була щаслива: я гуляла, я гралась, я нагулялась і натанцювалась. Я була вдячна мамі, я сідала їй на коліна, обнімала, цілувала і випрошувала собі знов такий самий костюмований вечірок. І вона обіцяла, вона справджувала свою обіцянку, бо любила мене, як саму себе, як вона часто казала. Вона любила в мені саму себе.

Настуся ненароком зиркнула на темний кабінетик, де її вчили усякі вчительки та гувернантки-Француженки. Її пригадалось нудне-нудне, аж противне вчіння. Вона знов глянула на материн портрет.

— Тричі дякую тобі, мамо! Ти мене так любила, що поклялась і побожилась не посилати мене ні до гімназії, ні давати в інститут, а вчити дома. Я не зазнала трудно-сти науки, не зазнала лиха в досвіта вставати та хапком бігти бігцем до школи. Ти полекшила мені науку. Як ти бажала, щоб мою душу не змучили науцтвом та нудьгою книжок! А все то твоя любов до мене!

Настуся ходила здовж ясно освічених покоїв і не-наче бачила на очи юрбу веселих дітей та гостей, бачила і своїх давніх учительок, і свою дорогу маму, бачила всю тодішню обстанову в покоях неначе на свої очи. Усе при-гадалось, усе стало перед її очима ніби живе, ніби воно ворухилось.

Настусині думки знов повелись в гадках та спомин-ках. І натовп веселих гостей, гувернанток, дітей в убранні лицарів, фей, русалок, царівен та чортиків по маленьку щез. І вчительки й гувернантки ніби відразу або повихо-дили з покоїв і вищезли і зслизли, або крізь паркет пішли. В покоях знов стало ще тихійше й мертвійше, неначе в освічених катакомбах десь під землею...

Сон не брав Настусі. Їй здалося чогось, ніби вона когось сподівалася до себе, чи гостей, чи тата з клюбу. Хтось несподівано задзвонив у прихожій в дзвоник дуже здорово і якимось з нетерплячкою, неначе дзвоник, закричав: „Відчиняй зараз, бо маю діло! Відчиняй швидше, бо ще й вилаю, як задляєшся хоч на одну мить!“ Настуся аж жахнулася, неначе хто затуркав їй над самісіньким вухом, як селяне часом лякають кого турканнем, закрившись по-заду за спиною. А дзвоник ніби лящав та верещав, не-наче малий опецьок, як зла мати часом стьобає його дубцем.

— Ой лишечко! Се-ж котрась тітка. Тільки злі тітки так нервово та з нетерплячкою сіпають за дріт. Ану, чи почне далі лелуцяти та гупати кулаком у двері, — по-думала Настуся, стоячи серед залі.

Доки Петро добіг до прихожої, і справді почувся стукіт кулаком у двері, неначе закалатало калатайло на шиї в вола.

— Се істинно котрась тітка. Пізнаю тітчине кала-тайло. Чого се вона мені накалатає? Се певно тітки вже



дізнали ся від Павлусевої дядини, що я отсе недавнечко була в Павлуся. Вже котрась сурганить ся мене напучувати та лаяти.

І справді в залю похапцем вбігли Настусині тітки: тітка Маня та тітка Софа, обидві в чорному вбранні, високі, сухорляві й смугляві з лица, неначе в залю вскочили дві циганки.

— Вони обидві! Я вгадала. Дві циганки, тільки без решіт та підситків на спині та без веретен, — подумала Настуся і почувила, що її вже бере злість.

— Ти, серце Настусю, дома? — крикнула тітка Маня, привитавшись із Настусею.

— Хвалити Бога, ти дома! — крикнула й собі тітка Софа. — А ми отсе вже в друге забігаємо до тебе. Питали і довідались, що ти десь вийшла і зникла.

— Дурнісінько турбувались та клопотались. Як бачите, я дома. Ходила, сьвітом нудила, тай вернулась. Прошу сідати!

Тітки посідали на канапі проти небоги і витріщили на неї очі.

— Щож се вони ворожити-муть мені, отсі циганки? Вони вже безперечно відомі тому, де се я недавнечко була, з ким балакала, — подумала Настуся.

— А нам слуги отсе сказали, що ти, серце Настусю, за чаєм полаялась з татом, за щось змагаючись, та настромила на голову шапочку тай майнула на вулицю. Ми отсе в-двох никали по вулицях поблизу, шукали тебе, питали за тебе. А ти, хвалити Бога, вернулась, — говорила тітка Маня.

— Вигулькнула таки, хвалити Бога, неначе з води, і не втопилась, — додала тітка Софа.

— Як бачите, і не втопилась, хоч і потопала, сказавши по вашому, — обізвалась Настуся.

Обидві тітки в останній час уважливо слідували та назирали за Настусею, бо вже примічали в неї деякі прикмети та ознаки психічного неладу. Вони бояли ся, щоб Настуся часом не заподіяла собі якого лиха, або й смерти, або не запагубила себе на який спосіб.

— А я, хвалити Бога, от і вернува ся живісінька й здоровісінька, — знехотя і якось трохи сердито відповіла Настуся.

— Але, серце Настусю, чого се ти стала така бліда, аж біла, неначе крейда! — крикнула тітка Маня.

— А очи в тебе сухі та аж горять, неначе в пропасниці. Ти страшенно чогось змінила ся отсе таки від разу сього вечора, — аж крикнула тітка Софа, аж підвела ся і випростала свій сухорлявий стан з дива.

— Та я певно й переднійше була така, та тільки ви не придивились гаразд, бо вже не добачаєте очима на старости лїт, — сказала Настуся і відвернула вид від тіток на бік.

— Ні, моя кохана! Я се в-перше прикмітила таку зміну в тебе. Ти слаба! Ти чимсь занедужала, та тільки й сама гаразд не тямиш, — сказала тітка Маня і взяла Настусю за руку.

— В тебе, бачу, руки сухі й гарячі, як жар. Треба-б покликати доктора. А татови й байдуже! Кинув тутечки тебе саму, як билину в полі, — говорила тітка Маня.

— Боже мій! В тебе, бачу, голова аж горить. Чоло гаряче, неначе розпечене і якесь сухе, — бідкалась тітка Софа, лапаючи долонею Настусю за чоло. — Може ти отсе десь застудила ся вештаючись по вулицях в легенькому убранні, в вітром підбитій одяганці. Роздягни ся, серце, та зараз ляж на ліжко.

— На віщо! Се гаразд! Я здоровісінька, як і ви обидві. Щоб ви сказали, як би отсе я до вас причепилась та казала: роздягайте ся зараз обидві та лягайте на ліжко в постіль, — відказала Настуся і якось чудно зареготала ся якимсь сухим, злим сьміхом.

— Ой не пойму тобі віри з роду-віку! І не запевняй, і не божись, і не присягай ся. В тебе вид змінив ся і якось погано змінив ся, неначе осунув ся. Ой, серце небого! Береженого й Бог береже. А ти таки не гаразд стережеш ся. Не бігай, серце, не ганяй по вулицях, та ще й сама. В нас не Париж і не Рим. В нас у вечері на вулицях тих шахраїв, торбохватів та може й убійників — хоч греблю ними гати! Ти-ж, серце Настусю, не панич, а панна.

— Я й сама добре знаю, що я не панич, а панна, і сама собі дам раду і без вас. Вміти-му добре поводитись і без вас. Не так уже ревно піклуйтесь мною та клопочіть ся, — сказала гордовито Настуся.

— Як-же нам не піклуватись тобою, коли в тебе нема матери, коли ти ще така молода й нестатковита, ще й неслухняна та якась непоміркована. Коли тата ні в чому не слухаєш, то послухай хоч нас. Ми-ж тобі не чужі, а рідні: добра тобі бажаємо і думки не маємо допикати тобі та настиратись.

— Я й сама не бажаю собі лиха. Ніхто собі не ворог. Се річ вже занадто звичайна, — сухо обізвала ся Настуся і все дивила ся не на тіток, а на бік, на дзеркало.

Досадлива горнишна вибігла з столової і спитала, чи не загадають підогріти самовар та зготувати чай. Але Настуся зиркнула на неї сердито і ніби очима проганяла горнишну: не мішай ся мов не в свої лика, коли тебе не просять.

— Спасибі тобі, дівчино! Ми не пити-мемо чаю, бо дома вже понапивали ся, — сказала тітка Маня.

Горнишна вийшла не зводячи очей з Настусі і все неначе ждала загаду. Але Настуся ніби мовчки, сердитим поглядом не веліла гріти самовар, щоб швидше випроводити неприємних гостей з хати. Теперички вони були для неї в-пятеро неприємнійші, ніж передше. Їй бажалось зістати ся в самотині з своїми думами, всолодити душу приємними мріями в тиші порожніх покоїв, хоч в уяві та в мріях надивити ся на свого коханого красуня, котрий справді заслїпив її очі своєю красою і запалив якимсь солодким огнем її випечені та чуткі нерви, усю її кров, душу й тіло в-перше на віку.

— Тебе, серце Настусю, отсе бере нудьга. Твоя компаньонка чогось загаяла ся в своїй матери. Ти сидиш отутечки все сама та сама, як билина в полі, та тільки свої думи думаєш. Ще якогось лиха собі надумаєш, — говорила тітка Маня.

— Якого-ж я собі лиха надумаю? Не надумаю-ж я собі пропасниці чи якоїсь там болячки, — сказала Настуся.

— Ой можна надумати собі лиха! А з нудьги, з гульнї та від безробіття можна й Бог-зна чого надумати і накоїти: як от, приміром, бігати на відвідини до кат-зна кого потай від тата, потай від рідні. Тобі з нудьги уявляєть ся все щось химерне, незвичайне; ти вигадуєш якісь вигадки негодящі, якісь вчинки непутящі. Се все зовсім таки не подобає й не личить такій молодій особі, як ти, серце небого, — говорила тітка Маня.

— Що правда, то правда твоя, сестро Маню. Се все панні не личить, як нам старим не до лица рожеві суконьки та блакитні квіточки і залицяння, — додала тітка Софа.

— Може вам і не личить, а мені все личить, бо я людина вольна від ваших стародавніх забобонів. По вашому — не личить, а по моему — зовсім таки личить. Як що кому до вподоби! — сказала Настуся, гордовито піднявши голову і глянула сухими, злими очима на тіток, неначе кинула пятака, викликаючи їх на битву і неначе казала очима:

— Будемо тепер бити ся на смерть! Не зачінайте мене теперички, бо я знайшла собі міцну оборону, знайшла захист певний і незломний і вас не злякаюсь.

Вона почувала, що ніби стала на якийсь твердий ґрунт, що кругом неї хтось ніби захистив безпечний захист! То була її любов, то був її любчик Павлусь.

— Бачиш, моя кохана Настусю: піде в місті поголоска, підуть недобрі слухи. Люде загомонять, обгудять, обнесуть. Добра слава лежить, а недобра конем біжить. Піде недобра слава і про рідню. І на нас таки спаде якась частка поговору, бо ми ж твої доглядачки, як твої тітки. А ти сама себе не шануєш ні кришки, — сказала тітка Софа.

— Ми-ж твої оборонниці, а не якісь твої лиходійки. Ми-ж сестри твого тата. А ти-ж не маєш матери, — сказала тітка Маня.

— Годі! доволі! Більш не видержу вашого ніби напучування, а в дійсности вашого осуду! — крикнула Настуся і схопившись з місця заходила і закрутилась по залі. — Я звпкла вволю свою волю, а не чиюсь там иньшу.

Дайте мені спокій! Нема сили терпіти більше. Ви мене кривдите раз-у-раз, ви ображаєте моє самолюбство. Ви наробили мені ран без ліку, самі того не тямлячи. Мені непотрібно ніяких доглядачів та надзирателів. Я сама здатна дати собі раду, сама й відповідаю за свої вчинки. Мені. хвалити Бога, не десять же років, — репетувала Настуся.

І несподівано вона істерично заридала в глос, ходячи та никаючи по залі. Тітки посиділи, помовчали, зглянулись мовчки, потім повставали і розпрощались з Настусею. Вони вийшли зі смутком та жалем на серці і самі трохи не плакали: вони вже вважали на неї, як на божевільну й пропащу людину.

Настуся згодом переплакала і незабаром заспокоїлась. В покоях знов стало тихо й мертво. Настуся ніби впала в крісло і похилила голову. І знов повились перетяті візитом, як гострим ножем, її думи та мрії.

— Тітки мене не люблять, чіпляють ся, кривдять мене своїми непроханими напучуваннями та докорами. Ніхто мене не любить. Один Павлусь любить мене щиро, та ти, моя ненько, любила мене за своєї жизноти, — думала Настуся похнюпвшись.

Сон не брав Настусі. Серце, стрівожене коханням, чогось просило, чогось сподівало ся. Настуся спіділа і все їй здавало ся, що вона ніби когось жде, когось сподіваєть ся до себе, чи батька з клубу, чи гостей, чи... Павлуся. Їй знов стало сумно. Страшна нудьга знов напосілась на неї, неначе лихий ворог.

— Яка нудьга, яка туга на мойому серці! Чого мені сумно? Кого мені жаль? Чогось мені жаль і сама гаразд не знаю, чого. Жаль мені моєї дорогої мами, жаль мені життя в купі з нею, та ще за гряницею. Там мені було весело з нею, моїм вірним другом, моєю порадницею. Там у мене була й якась робота; стільки було діла, що часом ніколи було й нудитись і в гору глянути. Обридне було зимою Париж, ми їдемо в Рим на карнавал, а з Риму в Ніццу, а там на літо в Лозану, Женеву... Тільки те й робили, що вкладались, лаштувались, їхали, ночей не досипали, а потім знов розташовувались в иньшому місті на

новій квартирі; а там візити, а потім спектаклі, музеї, нові знайомости, нові люде, оригінальні особистости. Все иньше й иньше. І було діла. що ніколи було і в гору глянути. І було весело. Приємне життя, повне руху, натхніння, захвату. Ти, мамо, давала мені повну волю. Я робила, що хотіла; ходила, куди хотіла. Ти мені казала: не тісни, доню, свого серця! давай серцю волю! Люби, кого хочеш; кохай, кого знаєш, бо я не знала щирої любови, занастила своє серце: я не любила твого татка, я була нещаслива...

І я давала волю серцю. Я любила... Але... мені здавало ся тільки, що я любила... Ніколи було щиро й довго кохати за тими завсідніми переїздами та походінкамп. Мама не любила довго сидіти на одному місці і блукала по сьвітї, щоб розігнати свою нудьгу, розігнати якесь горе задавняне та затаєне. Якась потайна туга та нудьга гнала її з місця на місце, неначе застукувала її на царинах, перепиняла і неначе ті злидні стежила й слідкувала за нею скрізь по всіх усюдах: і по великих ожвавляних вулицях у Парижі, в Лондоні, в Римі, і по високих горах Рігі та Пілатуса, і по синіх водах Женевського озера. Вона казала, що їздить для мене, показує мені культурні краї, вище просьвічене європейське громадянство, щоб я сповнила недостачу домашньої просьвіти, набралась розуму й життєвого досьвіду та пересьвідчення, щоб я обтерлась, оговталась з вищим сьвітом.

— Спасибі тобі, дорога мамо! Ти мені полекшила нудну, важку стежку шкільного вчіння, ти мені потурала у всьому, щоб я не знала ніякої трудности ні в чому. Я просьвітилась через розмову в вищому заграничному товаристві; я постерегла усї найновіші, найновомодніші напрямки просьвітности; начиталась усяких цікавих книжок, про які й не гадала й навіть не чула в себе дома на отсій Україні. Я стала чистою людиною, зарятувала себе. Я стала на-рівні з своїм віком, з віком сьогочасного, європейського, просьвіченого суспільства, як ти мені часто се говорила, і з чого сьміяв ся, і чим дошкуляв тобі так боляче мій тато. А тато каже, що ти звела мене з пуття, що ти була моїм ворогом, що я через тебе вийшла неви-

печеною паляницею; продражнив мене недопеченою декаденткою та верхоглядною буддисткою...

Була вже глупа північ. Місто ущухло й ніби замерло. Огні в вікнах домів скрізь згасали одні за одними і згасали до останку. На вулицях заглух стукіт та гуркіт. Слуги в домі поснули. В покоях дома неначе все вимерло. А Настуся все ходила здовж і свої думи думала в замерлих покоях, неначе неосвітлених катакомбах.

— Як мені тяжко, як мені на серці важко! Кого се я жду? Здаєть ся, папи з клубу. Як його довго нема! Лягла-б спати, але сон мене не бере. Щасливі слуги, що мають сон, так що й добудити ся їх трудно. А я сплю в ночі, як курка на сідалі: сплю і все чую.

І Настуся підступила до рояля, відчинила вікно і сіла за рояль. Вона чудово града, бо її мама ставила штучництво багато вище за науцтво і сама чудово вміла грати. Настусю вчили музики довго-довго, довше, ніж науці, та ще й по три години на день.

Вона вдарила по клявішах чудового рояля. Моцартова весела соната „Як сад весною у цвіту“ розлягла ся по мертвих покоях, ніби вдарив перший весняний грім і неначе стрівожила мертвий спокій мертвих, віковичніх мумій у єгипетських катакомбах. Настусю аж злякали ті веселі та голосні акорди так, як би вони несподівано злякали ті мумії в їх віковичньому спокої. Вона аж кинулась, аж іздрігнулась. Напружені нерви не видержали того гуркоту струн, тієї веселости мелодий. Вона неначе з переляку вхопила віко і гуркнула ним з досадою, аж струни разом загули. Вона сиділа, все держала ногу на педалі.

І довго струни гули, доки не замерли, гудючи все тихійше та тихійше до останнього тихого шелесгу. Настусі стало чогось відразу страшно. Кров кинула ся в голову і наглий страх неначе розливав ся по жилах, доходив до серця, пішов по всьому тілі. Вона сама здивувалась, чого вона боїть ся і чого їй стало так страшно. І гудіння струн було їй страшне і чорні вікна стали страшні. Але страх швидко минув, як і нагло найшов на неї. І Настуся знов підвелась і почала походжати по сальоні з якоюсь тугою на серці, з одчаєм на душі. Несподівано акорди

пишної сонати залунали в її душі і викликали ніби чарами якісь иньші акорди в серці, приємні, солодкі. Щось солодко помаленьку вливалось у серце і зворушило душу. До неї неначе з дзеркала виглянули чийсь великі, гострі й милі очі, майнули малинові уста, прихищені русявими, м'якими вусами. Вона вловила ніби в сьвітлі одлиєку дзеркала чийсь молодий осьміх, мигнули чийсь чорні брови, червоні уста, чийсь ясні очі... Вона неначе заглянула в пишний рай.

— Се згадки моїх давніх симпатий, давні згадки з тих далеких, теплих сторін. Чи я-ж любила щиро тоді ті гострі очі? Чи я-ж кохала щиро ті м'які, малинові уста, обтіпані м'якими, русявими, пахучими вусами? Ні! Я тільки милувалась ними, тільки дурила й себе й їх, що люблю щиро, з щирим серцем. Я тільки колись милувала ся двома студентами, неначе малими хлопчиками; я тільки в їх любила гострі, карі очі, а не їх з тілом і душею.

І несподіваво перед нею став неначе живий Павлусь серед сальону, міцний, дужий, пишний, неначе олімпійський бог, з красою Феба, з грацією Парижанина, з такою красою, якої вона й досі ніде не бачила, яку тільки або у сні, або на картинах великих майстрів штучництва можна побачити.

Вона почула прилив кохання наглий, раптовий. Солодке почування неначе вдарило її ножом у серце. Вона швидше заходила по мертвому сальоні, неначе забігала, заметушилась, ніби пораняна, підстреляна птиця і закидалась від болячих ран. Їй забажалось вглядіти його, побачити зараз, таки зараз, як малій, вередливій дитині часом заманеть ся якоїсь цяцьки. Вона була ладна бігти до його серед ночі, щоб тільки подивитись на його, на милуватись його високим, білим чолом та високими бровами. Вона вже кинулась до капелюха і хотіла надіти на голову, але схаменула ся.

— Тепер ніч, ніч глупа. Де він тепер? Що з ним? Його нема дома. Тепер саме його ясний південь.. Він десь певно саме отсе тільки обідає, сидить за столом серед молодого товариства, раює серед своїх супряжичів декадент-



ства, як каже пала. Годі мені бігти туди! Не личить... ніяк не личить. Тут не Париж.

І вона швиргнула капелюх на крісло й опустила руки, довго стояла-стояла непорушно з блідим видом, з притухлим поглядом. Вона була ладна сподівати ся якогось чуда, якогось дива, аби тільки глянути на нього і хоч всолодити своє серце його видом, його зором, заспокоїти жагу кохання, гарячий пал любови.

— Мамо моя, рідна моя! — сказала вона стуливши долоні перед портретом, неначе на молитві. — Я знаю, що ти бачиш мої муки з того сьвіта: я знаю, що ти спочуваєш мені й там. Покажи уявки своє спочування! Полекши мої муки! Я пропаду! Я вмру! Будь моїм медіюмом і силою спіритизму, покажи мені його зараз, зараз, зараз! Я певна, що ти мені спочуваєш і споболюєш з того сьвіта! Рятуй мене, моя нене, чудом! Зарятуй мене в горі, бо я либонь умру, вже ледви дишу. Рятуй мене зараз, зараз! — шепотіла палко Настуся, неначе вередлива дитина.

А жага кохання росла, більшала. Серце ніби вмирало й нило. Мрії ворушились серед мертвої тиші завзято, настирливо, навратливо, неначе страшне, русалчине лоскотання. Вона ждала якогось чуда, підступила неначе медіюм-спірит до дверей і загомоніла:

— Вийди, мій милий! Нехай хоч тінь твоя вийде до мене! Нехай я гляну на тебе і вмру! Моя мамо! невже ти не зробиш для мене чуда? Покажи мені його хоч на одну мить, бо я вмираю від кохання!

Вона обернула ся до дзеркала, де відбивав ся з кабінета портрет її батька. В одну мить у дзеркалі перед нею з'явив ся Павлусь, неначе в тумані. Вона вгляділа його високе, біле чоло з легенькими кучерями на висках, його високі брови. Він стояв ніби пишний Аполлон і дивив ся на неї, неначе через туман. З розхрістаних, білих, міцних грудей текла широкою смугою червона кров, зараз оберталась в пару і парувала неначе опар з води в осени. Вона оступилась назад з переляку. Павлусь увесь неначе повив ся прозорим туманом, захитав ся. Дзеркало блиснуло навскоси, залисніло. І Павлусів пишний вид неначе

відразу зайняв ся, спанхнув і згорів у одну мить — і зник без сліду.

Настуся оступилась, заточилась, захиталась, упала на канапу навznak і зомліла...

Вже сливе перед сьвітом батько вернув ся до дому в гостинної.

— Чом се не погасили й досі сьвітла в залі? — подумав він вступаючи в прихожу і заглянув через відчиняні двері.

Він углядів Настусю, котра спала сидячи на канапі. Її голова скотилась на залом спинки канапи, аж звисилась на бік. Руки були розкидані, неначе в мертвої. Лице було бліде й лиснюче, неначе в морфінієтки. Закругляне чоло з чорними, пишними бровами, обрямоване чорними косами, виразно виступало на пунсовому, плісовому покритті канапи, неначе намальоване. Довгенький, трохи загострений черніговський вид її дуже скидав ся на іспанський.

Батька не здивувало таке з'явище. Настуся не вперше засипала на канапі, неначе мала, вередлива дитина.

— Мабуть мене дожидала, тай заснула сидячи, — подумав Самусь оглядаючи Настусю.

— Иста покійна її мама! Така була й та на двацять четвертому або пятому році. Настусю! вставай, серце, бо вже пізно: затого сьвітати-ме! Вставай та лягай спати! — сказав він тихесенько, смикаючи її за руку та торгаючи за плече. Се все твоя мати винна. Вона була ворогом задля тебе...

Настусі саме в той час у сні привиділось, що з темних дверей її кімнатки виступила її покійна мати, напнута білою наміткою до самого долу, уся біла, з жовтим, мертвим видом, але з живими, карими, пронизуватими очима. Вона грізно приступила до неї з ворожим поглядом, простягла до неї сухі, мертві руки, щоб задусити її.

— Я твій ворог! Я тебе запагубила, я тебе й задую! — вчуло ся Настусі і вона кинулась як несамовита і прокинулась, уся трусячись.

— Настусю! ти вся трусиш ся! В тебе рука трусить ся. Щось трапилось. Де ти отсе була? Чого ти тутечки

накоїла? Ох, певно сього лиха накоїв тобі отой нерозсудливий шелихвіст Павлусь Малинка.

— Добре, що ти, тату, розсудливий, — обізвала ся Настуся, зовсім опам'ятавшись і схаменувшись. — Се в мене нерви розторсали ся.

Вона почимчикувала до свого покоїку, налила ложку броду, що завсїди стояв у неї на столї на похватї, раптом вилила в рот, роздягла ся і впала на ліжку, як кинутий во стїжка сніп на тік.

— Її мати все тинялась десь за границею, і з сїєї либонь вийде якась нестатковита людина, та ще й свавольна: в неї своя воля волить і волити-ме, і я нічого в нею не вдю, як і з її мамою нічого не вдїяв, — думав старий лягаючи спати.

*(Конець буде).*



# Перехресні стежки.

Повість

Івана Франка.

—  
XLIX\*).

Пан староста в своїй канцелярії зайнятий був якоюсь живою розмовою з графом Кшивотульським, коли комісарь вніс одержане власне з пошти подане і поклав його на столі перед старостою.

— Се що таке? — мовив пан староста розгортаючи пакет і зупиняючись очима на „рубрум-і“, написанім руським письмом.

Комісарь усьміхнув ся значучо, але мовчав. Пан староста, очевидно не мудрий з рубрума, розгорнув аркуш канцелярийного паперу, де було написане подане і знов з виразом безпомічності почав блукати по письмі. Він не вмів читати по руськи.

— Що се таке? — запитав він комісаря. — Я не вмю розбирати сеї монгольщини.

— Подане від адвоката Рафаловича.

— Чого він хоче?

— Завідомляє староство, що слідуючого тижня в вівторок скликає віче до міста.

— Що, що, що таке?

— Віче, публичне зібранє.

— Сюди? До нашого міста?

— А так. І з ось яким порядком дневним.

\*) Гл. кн. X. ст. 50—79.

Комісарь, акцентуючи по польськи руські слова, відчитав відповідний уступ із подання.

— Що се вони, подуріли чи що? Чого їм треба? — мовив староста впадаючи в гнів.

— У поданю не сказано нічого більше, — пояснив комісарь.

— Дарують пан староста, що вмішаю ся в урядову розмову, — відізвав ся граф Кшивотульський. — Але там, здаєть ся, на другім місці поставлені „справи повітові“. Догадую ся по троха, про що там буде мова.

— Про щож таке?

— Про реформу каси.. По повіті скрізь про неї говорять, то й не диво буде, коли наші домашні дематоги візьмуть сю справу як привід до своєї агітації. Я остерігав нашого коханого маршалка, що воно готово наробити квасу.

— Але коли так, то я ніяк не можу дозволити на се віче. Обговорюване сеї справи може викликати ще більше роздразненє, довести до непорядків.

— Розумієть ся, пану старості се ліпше знати, — мовив спокійно Кшивотульський. — Але я-б на місці пана старости поступив інакше.

— А то як?

— Я дозволити би на віче. Нехай люди виговорять ся, то їм лекше буде. Можна би й вияснити їм справу...

— Не поможе вияснюване, — з заклопотанєм у голосі мовив староста. — Справа реформи тої каси дуже непопулярна.

— Чи пану старості так дуже залежить на тім, щоб каса була зреформована справді так, як того хоче пан маршалок? — закинув з лукавою байдужністю граф. Пана старосту вкололи чогось ті слова так, немов би він голим тілом сів на вязанку кропиви. Він витріщив залякані очі на Кшивотульського, боячи ся з його боку якогось удару. А потім говорив сквапливо:

— Мені? А Боже мій, я в тій справі зовсім не інтересований. Мені тільки ходить о спокій у повіті.

— Власне радця дозволити на се віче. Бо коли непопулярна реформа буде ухвалена, а люде не будуть мати

нагоди виговорити ся, то може прийти до гірших непорядків. А коли віче, порушуючи сю справу, викличе в повіті рух і протести против реформи і спинить її переведене, то й се не біда, бо по моїй думці реформа непотрібна і для інтересів селян шкідлива.

— Так пан граф думають? — якимсь пісним голосом мовив староста.

— Так.

— Га, в такім разі — —

Він дипломатично не докінчив реченя і перекинув розмову на иньшу тему.

Ще того самого дня в канцелярії п. старости явив ся й пан маршалок Брикальський. Він, як і всі виднійші шляхтичі в повіті, мав звичай кожного разу, коли був в місті, зайти хоч на пару мінут до староства, щоб поінформувати ся про стан і напрям внутрішньої політики, або як говорило ся в товариській жаргоні, понюхати, який вітер віє. Староста зустрів маршалка коло дверей канцелярії і живо простягнув йому обі руки.

— А, витаю коханого маршалка. Що чувати доброго? Все гаразд, неправда? А у мене новина, пікантна новина.

— Пікантний, значить колючий, — з усміхом мовив маршалок.

— Ну, як кому і для кого. Наші кохані демагоги скликають народне зібранє до міста.

— Народне зібранє? Яке?

— Хлопське.

І пан староста пояснив, хто скликає і з яким порядком дневним.

— Догадую ся! — мовив маршалок. — Догадую ся, що то за повітові справи будуть... Ну, а щож пан староста? Позволили на се віче?

— Думаю, що нема причини не дозволити, — з уданою простотою мовив староста.

Пан маршалок аж підскачів у фотелю.

— Нема причини! — скрикнув. — Алеж се бунт, се початок розрухів! Алеж після того ми не можемо бути певні житя ані майна.

— Ну, не думаю, — спокійно цідив староста.

Пан маршалок споважнів.

— Пане старосто, прошу не забувати, що ви відповідаєте за спокій і порядок у повіті.

— Се так, але я не розумію, чим тут вони загрожені.

— Ах, пан староста жартують! Не розумієте!... Ну, тут не треба великої геніяльності, щоб зрозуміти. Вже з дописей того пана, що скликає се віче, можемо догадатися, яким духом будуть навіяні ті його реферати. Демагогічні юдження, підбурювання, чорнення і підкопування всякої поваги і влади — все те, що доси ширить ся у нас тільки по краплині, по закутках, потаємно, тепер вилізе на трибуну, зареве як дзвін, одержить, так сказати, санкцію законности. Пане старосто, пане старосто! Я думаю, що ваш обовязок у першій лінії — ратувати повіт від сеї пошести.

— Сьмію звернути увагу пана маршалка, що у нас є також закон про збори, який дозволяє скликувати зібраня з такою програмою, як подана ось тут, і що крім усяких иньших обовязків я маю також обовязок респектувати закон.

— Га, га, га, га! — зареготав ся маршалок. — Се чудово! Се справді монументально! Пан староста пригадали собі істноване закона — і то як раз у найменше відповідній хвилі. А бодай же ви здорові були, наш солодкий господарю. Закон! Розуміть ся, і ми чували дещо про закон, але аж надто добре знаємо, що закон, се теория, що в книжці, на папері виглядає дуже гарно, а практика, жива дійсність, має свої спеціальні закони, далеко не такі гладкі та заокруглені, а за те повні розгалужень, закарлюк та ріжнородности. Тому паперовому законуви я не уймаю ані чести, ані поваги — борони Боже! Нехай він собі здоров жиє і сидить у ваших кодексах на многа літа. Я тільки бажав звернути увагу пана старости на спеціальні відносини нашого повіту, які по моїй думці і по моєму глибокому переконаню, ніяким сьвітом не дозволяють нам тепер на такий люксеус, як заінавтуроване політично-демагогічної геци.

Пан староста слухав уважно сих слів, присівши ся в фотелю напротив пана маршалка і підперши рукою гладко виголене підборідє, з гори обрамоване шпакватими вже фаворитами. Його лице зробило ся зовсім мертве, майже

деревляне, стративши ту лукаву усмішку, з якою він уперед трібував пана маршалка, стараючись витягти його на слово. А коли пан маршалок задихавши ся перервав свій виклад, пан староста промовив:

— Не потрібно пан маршалок переконують мене про те, що я знаю й сам. На віче я доси не дав дозволу і в усякім разі маю ще кілька день часу. За той час я мушу доповнити всіх законних формальностей, а поки що я хотів від пана маршалка так конфіденційно почути, як задивляє ся обивательство повіту на сю справу.

— О, пане старосто, — аж скрикнув пан маршалок, — алеж тут не може бути двох думок! Ані найменшого сумніву, що все обивательство думає так як я. За се можу ручити головою.

— В такім разі голова пана маршалка була би вже страчена, — знов з лукавим усміхом мовив староста.

— Як то страчена?

— А так! Я вже говорив де-з-ким із обивателів і чув думку, що віче треба конче дозволити.

— Не вже се так! — скрикнув маршалок зриваючи ся з місця і тільки тоді похопив ся, що сей викрик був нетактовний. От тим то він зараз сів і кланяючись старості мовив:

— Дарують пан староста, се мені нехотя вирвало ся. Я далекий від того, щоб подавати в сумнів — мій Боже, алеж так, так! Я повинен був знати се відразу. У нас є один чоловік, що у всім і всюди має відмінну думку від цілого загалу обивательства. Не буду називати його, але я певний, що пан староста власне на него наскочили.

Староста всміхнув ся весело.

— Розумію дуже добре, що ся нова геца, се вода на млин того пана. Але надіюсь, що пан староста знають властиву ціну його опінії — —

— Впевняю коханого маршалка, що зроблю все, що зможу, аби спокій і гармонія в повіті не були заколочені.

Се запевнене заспокоїло пана маршалка, але про те вертаючи до свого Буркотина і чуючи з різних боків розмови селян про близьке віче, він не дуже то спокійно ждав найближшого торгового дня.



Та ще більше неспокою і турботи мав сими днями пан староста. Се був бюрократ старої школи, вихований в душі абсолютистичної системи, коли про волю і бажання народа не питав ніхто, а під фірмою цісарських патентів та інтіматів панувала всевладно і необмежено бюрократія. І тепер, хоч від заведення конституції минуло вже двадцять літ, пан староста жив і поводив ся в повіті зовсім як самостійний і самовільний сатрап, без якого волі і дозволу ніщо не повинно було діяти ся. Йому лишало ся ще дослужити кілька літ до пенсії і він бажав дослужити їх у спокою і вийти на емеритуру з аттестатом взірцевого урядника і з ордером. Сама думка про те, що в його повіті під його управою має розпочати ся якийсь людський рух, який — він був про се сьвято переконаний — має в далекій перспективі революційні цілі, ворожі теперішньому державному порядку, — сама ся думка була йому неприємна, душила його мов занадто тісний ковчир. Як радо був би він одним однісіньким грімким *quos ego!* здусив у зароді, стер з лица землі всі заходи коло викликаня сего руху! Але щож, навіть те дуже поверхове і недокладне знане „нових“ законів, яким розпоряжав він, показувало йому, що сего вчинити не можна. Певно, довголітня бюрократична практика навчила його тої великої правди, що кожний закон, се брама, і від волі і зручності досьвідного адміністратора залежить, чи і для кого сю браму відчинити, а кому й коли її замкнути. Та про те сам факт, що Євгеній, молодий адвокат, не вважаючи на батьківські остороги, таки поважив ся зробити йому сю прикрість і скликати перше в сьому повіті і загалом по за межами Львова народне віче, — сам той факт наповняв його серце жалем і пересердем. Пан староста довго обдумував, як йому поступити в сьому разі, вкінці покликав комісаря і велів йому на завтра назначити Євгенію візване до пана старости.

Коли другого дня Євгеній явив ся в назначеній годині, пан староста прийняв його дуже чемно, просив сідати, потракував циґаром, а коли Євгеній не менше чемно подякував і запитав, чим може служити пану старості, сей надягнув на своє лице знов маску стурбованого батька і мовив добродушно-сумовито:

— Пане меценасе! Недобрий з вас чоловік! Я думав, що будемо жити з собою по приятельськи, а тимчасом — мій Боже, кілька клопоту маю раз-у-раз через вас! Спершу оті історії з тим фізиком, з тим Шнадельським, оті дописі, оті дисциплінарки — ну, скажіть, треба вам було того?

— Мені? — здивував ся Євгеній. — Хиба я робив се для власної користі? І головно, хиба я зробив щось злого, несправедливого?

— Пане, пане, — мовив ще сумнійше староста. — З боку на вас дивити ся, виглядасте, як розумний чоловік, а говорите як дитина. Знаєте, я по щирости до вас, як батько, то не беріть мені сего за зле. Але їй Богу, мені вас жаль. Самі собі підриваєте ґрунт під ногами. Дав вам Бог талант, енергію, канцелярія йде добре — оженились би, звилиб собі семейне гніздо, дбалиб про сімю... Та ні, вам захочуєть ся пускатись на такі авантури — —

— Дарують пан староста, — пробував протестувати Євгеній, але староста не дав йому докінчити.

— Ну, ну, прошу не ображати ся! Яж се не з злого серця. А щирої думки старого бюрократа можете раз вислухати. Я давно бажав поговорити з вами по щирости, то вже вибачайте, що скористаю з сеї нагоди. На чім то я став? Ага, авантури... Я з наміслом ужив сего слова і не відступлю від него. Бо прошу, як же інакше назвати всі оті ваші заходи в справах, що властиво моглиб вас і зовсім не обходити? Справи, з яких ви не винесете ні користі, ні почести, ні слави, хиба лайку, компромітації, роздратованє власних нервів, обуренє та ворожнету многих і впливових противників? Як же се назвати, як не авантури, донкіхотство? І по що вам сего, питаю ще раз? По що?

— Дарують пан староста, але мій фах такий, що мушу уймати ся за невинними і покривдженими.

— Пане меценасе! — з виразом батьківської поваги в голосі скрикнув пан староста, — не говоріть до мене як до тімназіяста, якому імпонують гарні фрази! О, так, і я колись був у тімназії і з запалом читав Шекспірового „Короля Ліра“ і плакав зі зворушеня над словами „нема в світі винуватих“. Але пізнійше я зрозумів, що Шекспір

не без причини вложив сі слова в уста божевільного. Так, сі слова як раз антіподи правди. З нашого, урядового, адміністративного становища нема в світі невинних, а говорити, що комусь від уряду діє ся кривда, се або злочин або божевіле. Я не жартую, пане, і не бавлю ся в парадокси. І для того я щиро жалую вас, що ви отсе сходите на дорогу — по моїй думці абсолютно хибну і шкідливу, на дорогу, де я мушу і буду поборювати вас усею силою, всякими способами, чуєте? — всякими способами!

— Впевняю пана старосту, — мовив усміхаючись Євгеній, — я ані на хвилю не надіяв ся знайти в пану старості союзника в своїй роботі.

— Ну, ще чого не стало! — буркнув пан староста.

— А що до поборюваня, то щож, воля пана старости. Я можу тільки одного бажати, щоб се поборюване вело ся на строго законній дорозі, так само як я держав і буду держати ся строго приписів закона.

— І ручите за те, що весь отой рух, який ви хочете інсценувати, буде держати ся законної дороги і в законних межах?

— Що до себе ручу вповні. Що до иньших — тут багато залежати буде від того, чи самі власти незаконними поступками і навмисною провокацією не зіпхнуть людей із законної дороги.

— Пане, прошу не забувати, з ким говорите! — фукнув староста, помалу скидаючи з лица батьківську маску.

— Говорю про futuro, отже нікому докору ані закиду не роблю. А що незаконне поступуванє і провокації з боку властей — pardon, з боку поодиноких орґанів дуже можливі, сего, надіюсь, пан староста не схочуть перечити.

Пан староста мовчав добру хвилю, немов потапаючи в важкій задумі. А потім простягаючи Євгенію руку мовив з незвичайною сердечністю:

— Пане Рафалович, не будемо говорити про се. Прошу, дайте руку. Будьмо приятелями!

Рафалович глядів на него зачудуваними очима, але руки не подавав.

— Прощу вашу руку! — мовив староста. — Зробіть мені одну маленьку річ, про яку буду отсе просити вас. Добре, прирікаєте?

— Не знаю, чи зможу зробити те, чого хочеться пану старості?

— Але зможете, зможете! Чому ні? Сеж від вас одного залежить.

— Щож се таке?

— Але обіцяйте наперед!

— Дарують пан староста, я хоч молодий чоловік, але на гру в піжмурки таки за старий.

— А то упертий Русин! — мовив староста маскуючи свою злість добродушним усьміхом. — Ніяким способом його не підійдеш. Ну, що діяти, треба говорити просто з моста. Так ось слухайте, пане меценасе, про що я хотів просити вас. Зробіть се для мене, спеціально для мене: відложіть се своє віче на пізнійше, ну, так на весну або на Петрівку.

— Не можу, пане старосто! — рішучо мовив Егеній.

— Чому не можете?

— Важні справи наспіли тепер у повіті, треба обговорити їх, пояснити народови.

— Думаєте про реформу каси?

— Між иньшими і про се.

— А як би я власне задля сего заборонив се віче?

— Задля сего?

— Так, щоб не викликати в повіті роздрознення.

— Алеж се справа вже тепер викликає роздрознене, а коли віче буде задля сего заборонене, то весь народ готов сказати, що політичні влади покривають некорректне поступуванє ради повітової. Чи се причинить се до успокоєня повіту, пан староста осудять самі найліпше.

— Прощу мене не вчити! Я знаю, що роблю і заявляю вам, що ваше віче не відбуде ся.

— Чи се формальна заборона? — запитав Егеній встаючи.

Пан староста був невдоволений із себе, що так вихопив ся і схиливши ся над своїм бюрком почав переби-

рати якісь папери, бурчачи щось під носом. В кінці переміг себе.

— Н-ні. Резолюцію дістанете на письмі. До побачення.

— Мое поважанє!

Евгеній уклонився і вийшов. А коли пролунали його кроки і за ним замкнулися двері старостинського передпокою, пан староста написав кілька слів на урядовій півчвертці паперу, позвонив на возного і подаючи йому сей папір мовив остро:

— Зараз бігай до Мотя Парнаса! Се для него візване. Нехай зараз прийде сюди!

Мотьо Парнас був властитель заїзду, у якого Евгеній наняв був шопу, де мало відбути ся віче.

## L.

Другого дня по полудни до Евгенія прибіг Мотьо Парнас і кладучи перед ним на столі п'ятку мовив якось несміло:

— Перепрашаю пана меценаса — —

— А вам що, пане Парнас?

— Звертаю пану завдаток.

— Завдаток — —?

— Ну, адже пан меценас дали мені завдаток на винайм — —

— Ну, так щож з того?

— Звертаю пану завдаток. Не можу пану винаймити.

— А то чому? Чи вам ціна за низька?

— Е, що ціна! Чи я з паном меценасом торгував ся за ціну? Що пан дали, то я взяв.

— Ну, так чогож не стало?

— Знають пан... бою ся... знають пан, то деревляна шопа — там буде багато пароду — з люльками, цигарами — не дай Боже нещастя — —

— А леж пане Парнас! З люлькою ані з цигаром нікого не пустимо.

— А все таки я бою ся. Знають пан, то стара халабуда. Ануж завалить ся — —

Евгеній зареготав ся.

— Ну, а може ще земля не витримає та затрясе ся, що?

— Бодай пан здорові жартували! Ну, ну! Але я прошу взяти назад задаток. Бігме, не можу винаняти!

— Не можете? чому?

— Що я пану буду говорити, — мовив Жид моргнувши хитро. — Пан і без того знають.

— Староста наказав?

— Я того не говорю.

— Але не перечите. Ну, а як би ви не послушали наказу?

— Ах, пане меценасе! Як же я можу? Адже я бідний чоловік. Пан староста і пан комісарь можуть мене знищити. Дуже мені жаль, що не можу пану меценасови служити, але бігме не можу — бігме не можу!

Евгеній узяв свій задаток і попрощавши ся з Парнасом пішов у місто шукати иньшого льокалю на відбуте віча. Він мав таке чутє, як чоловік, що в п'їтми натрафить на стїну і не знає, де й як її перелїзти або обїйти.

Переходячи по при Ваґманів дїм Евгеній побачив з далека, як перед звїсною йому фірткою стояла бричка запряжена парою шпаків, а в фіртці стояв Ваґман раз-у-раз кланяючи ся графови Кшивотульському, що про щось ласкаво толкував із ним. Та поки Евгеній наблизив ся, граф щиро стиснув руку Ваґмана, сїв на свою бричку і за хвилю щез лишаючи за собою легеньку куряву змерзлого снїгу.

— Здорові, пане Ваґман! — мовив Евгеній порівнявши ся з Ваґманом. — А я й не знав, що пан граф також ваш кундсман.

— Знають пан, лихварь і ксьондз знають найлїпше людські душі. Обом люде говорять таке, чого не скажуть нікому иньшому.

— Але графа Кшивотульського всі вважають грошовитим.

— Щож, вільно людям уважати його яким хочуть. Куди пан меценас ідуть?

— Знаєте, пане Ваґман, клопїт маю.

— Ну, який клопїт? — зацікавив ся Ваґман.

Евгеній розповів йому свою розмову з Парнасом і згадав про свій намір — шукати иньшого льокалю на віче.

— Гм, шкода вашої праці, пане, — мовив Ваґман. — Коли пан староста схоче, то кожний иньший Жид зробить вам те саме: завдаток візьме, а потім зверне. Навіть у остатній хвилі зверне.

— Щож його робити? Хиба йти на передмісте і замовити яку стодолу у передміщанина?

— Трудно буде. Ще стодоли повні соломи, не пообмолочувади.

— Може де знайду, — мовив Евгеній не тратячи надії і пустив ся шукати фіякра, щоб їхати на передмісте. Ваґман ішов обік него і мовчав хвилю, очевидно перебираючи щось у своїх думках. Нарешті зупинив ся.

— Ні, пане меценасе! Я вам щось пораджу.

— Ну, що таке?

— Лишіть ви мені сю справу. Я вам ще сьогодні, а найдалі завтра подам відомість. А властиво — ну, та вже побачимо. А коли би з могого пляну нічого не вийшло, то ще завтра маєте час шукати шопи на передмістю.

— Завтра остатній день. Адже про новий льокаль знов треба завідомити староство. Ну, а щож ви думаєте зробити?

— Що се пана обходить? Я маю свій плян. Най пан меценас ідуть до дому і чекають. Маю надію, що все буде добре.

Евгеній не допитував ся далі і пішов до дому, а Ваґман подав ся до помешканя пана бурмістра.

— А, пан Ваґман! Рідкий гість! Прощу, сїдайте! — мовив бурмістр, приймаючи Ваґмана в своїм кабінеті. Вони були товариші ще з дитинячих літ, але пізнійше їх дороги розійшли ся, і хоч жили в однім місті, вони здибали ся рідко, тим більше, що належали навіть яко Жиди до ріжних таборів: бурмістр, цивілізований Жид, держав ся партії т. зв. німецьких Жидів, між якими було декілька таких, що так як і бурмістр грали ролю польських патріотів, — а Ваґман належав до Жидів старовірів, хуситів. Та про те бурмістр занадто добре знав Ваґмана, а особливо його грошову силу, щоб мав дивити ся на него ворожо або

з призирством, а Ваґман зі свого боку був певний, що німецька одежа і польський патріотизм не вистудили у бурмістра жидівського серця.

— Чим можу вам служити, пане Ваґман, — мовив бурмістр, коли Ваґман сів, а він заняв місце напротив него. — Що вас приводить до мене?

— Маленький ґешефтик.

— Дай Боже, щоб він був добрий! — з усміхом мовив бурмістр, мимоволі якомсь впадаючи в тон жидівської розмови.

— Знають пан бурмістр: для богача нема злого ґешефту, а для бідного нема доброго ґешефту. А я приходжу з дуже бідним ґешефтом.

— Ну, жартуйте!

— То би багато говорити. То запутана історія. Так з боку подивити ся, то дурниця — тьфу! А придививши ся ближше, то воно сягає дуже глибоко. То мозок чоловікови сохне, коли вдумати ся. Чули пан бурмістр, що там у Росії роблять? Як там на Жидів кидають ся? Ай, ай, страшно подумати!

Се було як раз в часі перших антижидівських розрухів на Україні, розрухів, які серед галицьких Жидів зробили були величезне вражіне.

— Ай, ай! — повтаряв Ваґман хапаючи ся за пейси. — Жінок, дітей, старців, хорих викидають на мороз, майже голих, голодних! А що маєтків понищено, порабовано!

— Щож ми на се порадимо, пане Ваґман, — холодно мовив бурмістр. — Знаєте самі, що ми могли, то робили. Складки складали —

— Пане, я не про складки! Що там складки! Вони можуть надгородити хоч по части понесену шкоду. Але того, що люде терплять і терпіли, того страху, холоду, побоїв і неvigід, того ніякі складки не надгородять.

— Людська річ терпіти, — мовив бурмістр і зачинав по троха дивувати ся, куди властиво гне свою розмову Ваґман.

— Людська річ терпіти, — так, так, людська річ! — повторяв Ваґман. — Але розумного чоловіка річ по зможі уникати терпіня, запобігати терпіню, так робити, щоб люде



не терпіли. Подумайте, пане бурмістр, за що терплять ті люде? За те, що вони Жиди. Не за що иньше. Кажуть: Жиди пявки, шахраї. Алеж між тими, що портепіли там у Росії, була найбільша часть бідних капцанів, перекупнів, шевців, кравців і иньших дрібних ремісників. За щож вони потерпіли? Чиж не лише за те, що вони Жиди?

— Найбогатші Жиди, найбільші капіталісти та проми-словці, ті не потерпіли нічого, бо ті сидять собі в Київі, в Варшаві та Петербурзі як у Бога за дверми, — з демократичним патосом мовив бурмістр.

— Ой то то й є! — мовив Вагман. — А тепер подумайте, коли-б так, не дай Боже, і у нас прийшло до чогось подібного.

— У нас! — мов ужалений скрикнув бурмістр. — Відки ви приходите до сеї думки? Хиба ви що чули? Нагрожував ся хто?

— Ах, пане бурмістру! Хибаж то така неможлива річ? Хибаж нам треба чекати, аж почуємо погрози або може вже готовий вереск?

— Ну, у нас иньша річ, у нас до того ніколи не прийде, — успокоєний в одній хвилі мовив бурмістр. — І там було би не дійшло, як би сам уряд по тихо не позволяв. Що я кажу: по тихо? Деякі урядники таки голосно заохочували гоїв до нападів та розбоїв! А у нас се неможливе.

— Неможливе! Ой, пане бурмістру, ніхто з нас не знає, що в Бога можливе, а що неможливе. А відносини у нас зовсім не ліпші, ніж у Росії. Нарід бідний, темний — —

— Хибаж одні Жиди тому винні?

— Не скажу, що одні Жиди, але нарід нас уважає своїми найбільшими пявками, а прийде що до чого — найменша іскра, і вибухне огонь, і Жиди — ми всі, винні й невинні — будуть відповідати за всі ті гріхи, яких нераз ані вони не сповнили, ані їх батьки, ані діди. Се мені видасть ся дуже можливим і се мене дуже турбує. Здавна турбує.

— Але на се в нас нема ради, — мовив бурмістр.

— Невже нема ради? Неможливо, щоб не було ради! І се ви говорите, чоловік сьвітлий, учений! Ну, я сему

не повірю. Або ви не почуваете вже себе Жидом, або не пробували ніколи думати про сю справу.

— Чи я відчуваю себе Жидом? — у задумі мовив бурмістр. — По щирості скажу вам, пане Вагман: се не дуже велика приємність почувати себе Жидом. Весь вік я борю ся против того почуття, силкую ся заглушити його в собі, придусити, вирвати з коренем, і доси не можу. Не говорю про релігію — се справа окрема, яка не має нічого спільного з тим почуттям спільности і солідарности з темною та брудною жидівською масою. Своєї релігії я держу ся —

— На скільки вона вам вигідна, — перебив з доктором Вагман. — Даруйте, пане бурмістру, але вже коли по щирості, то по щирості. Признайте, що ся релігія вам і подібним до вас сердечно байдужна, що ви зробили собі з неї подушку, на якій вигідно може спати ваше сумління, задержали з неї самі лише форми, а зовсім прогнали духа.

— Що се з вами, пане Вагман, — витріщив ся на него бурмістр. — Ви прийшли до мене поговорити про якийсь маленький гешефт, а зачинаєте залазити мені з патинками в душу.

— Дарують пан бурмістр, — усміхнув ся Вагман. — Я не казав, що мій гешефт маленький. Він лише вбогий, се-б то такий, що його не можна отаксувати на гроші, що тут-тобі зараз зиску не дасть. Але він великий, дуже великий і наша розмова простісінько йде до його виясненя. Бачите: наші Жиди... Маса... Ну, що вони? Чим вони себе чують? У них релігія заступила все. Вони видять у ній Боже слово, повторяють те слово в своїх молитвах, деякі заглублюють ся в ньому — і на тім кінець. А де вони живуть, у яким краю, серед яких людей і порядків, се їх мало обходить. Ні, не так кажу, і се їх обходить, але лиш на стільки, що се все для них нива, з якої треба збирати не сїявши. Чи вони чують себе горожанами сего краю? Чи вони дбають про його добро, успіх, славу? Їм се байдуже. Вони чують себе зовсім чужими, а про закони, про порядки в краю дбають лиш на стільки, на скільки ті не перешкоджають їм бути Жидами і визискувати решту людности.

— З ваших уст такі слова, пане Вагман! — чудував ся бурмістр. — Адже се так, як із моєї душі винято. Адже се й була причина, що я і подібні мені відлучили ся від тої жидівської маси, почали думати про історію сего краю, мішати ся в його публичні інтереси, працювати на громадським полі.

— Розумію, розумію, — з усмішкою мовив Вагман. — І я сам колись передумав се все, перейшов вашу школу — те значить, не гімназії, але мішав ся до політики, мало не пішов до повстаня, потім жив у Відні і носив німецьку одежу і говорив з ріжними розумними людьми про розумні речі. Я пізнав добре не одного з тих ваших нових Жидів, що ми їх називаємо асимільованими і признаюсь, розчарував ся в них і знов відстав від них.

— Розчарувались? Цікаво знати, чому?

— Зараз вам скажу. Мені видалось — може то не все правда, але так мені видалось, — що ті нові Жиди стару жидівську душу розірвали на двоє: одну половину відкинули, а другу задержали. А тільки на нещастє задержали гіршу, а відкинули ліпшу.

— Он що! — вражений скрикнув бурмістр. — То пейси, цицес і ярмурка, то у вас ліпша половина?

— Даруйте, пане бурмістру, — поважно відповів Вагман, — говорю про душу, а не про форми, що мають і в мене дуже маде значіне.

— У мене жадного, — з емпазою мовив бурмістр.

— І тут даруйте, коли вам скажу, що у вас вони мають далеко більше значіне, ніж у мене.

Бурмістр голосно зареготав ся і вдарив себе долонею по коліні.

— Ну, се перший раз мені трафляє ся в отському кабінеті така теологічна розмова! — скрикнув весело. — Але говоріть, говоріть, розмова починає бути цікава, хоч я, їй Богу, не знаю, до чого се все може довести.

— Зараз побачите, — мовив спокійно Вагман. — Отже повторяю, ті ваші нові Жиди, асимілянти чи асимілятори, по моїй думці розірвали стару жидівську душу на дві часті. Яка то стара жидівська душа? Бачите, в ній зшиті були до купи: огонь старих пророків, запал, заслі-

плене — коли хочете — а все таки громадський змісл тих, що боронили Єрусалима від Римлян, що піднимали повстанє з Бар Кохбою, що разом з Єгудою бєн Гелєві йшли в Іспанії плакати на руїнах Єрусалима і разом з галицькими хуситами йдуть умирати в долині Йосафата. Отсе була одна половина тої душі. А друга половина, то була та, що виховалась у Єгипті в тяжкій неволі, що в пустині кланялась золотому теляти, що бунтувалась проти Мойсея, що завойовувала Канаан мордуючи Канаанітів аж до остатнього нащадка, що потім не хотіла вертати з Вавилоня до Палєстини, що вєла лихварські і грошєві інтерєси в Нініві, в Александрії і в Римі — одним словом, знаєте, що се за половина. Та половина, що бажає панованя над сьвітом, але не хоче нести одвічальности, яку накладає панованє. Та половина, що знехтувавши наказ письма сьвятого — вчити ся в бжолі і в мурашки, з давна ходила на науку до павука і давно перевершила його в його хитрощах.

— Зачинаєте бути поетичним, пане Вагман, — сухо і з відтінком погорди в голосі мовив бурмістр, — а се вам не до лиця.

— Хочете сказати, що мені, лихварєви, пявці повітовій не слід так остро судити иньших, — мовив з холодним усьміхом Вагман. — О, не бійте ся, я й себе не пощаджу, я знаю добре, чого я варт і тільки те знанє дає мені відвагу сказати свою думку про иньших. Та про мене прийде річ на кінці, а тепер послушайте про себе і про своїх. Ви почали асиміляцію від того, що викинули з серця всяку рєшту того громадського зміслу, яким колись була сильна наша нація. Ви не признаєте ся до сєго, навіть самим собі не признаєте ся. Ви говорите, що скинули тільки з себе жидівську заскорузлість, вирєкли ся пейсів, халатів та цицєс, а не хочете бачити, що те вирєченє формальностей для вас самих не формальність, але знак глибокої переміни в вашій душі. Ви перестали любити своє плємя, його традицію, перестали вірити в його будущину. З усеґо національного добра вам лишило ся тільки своє я, своя сімя, мов одна тріска з розбитого корабля. За сию тріску ви вчєпили ся і пробуєте прикермувати її до иньшого корабля, найти иньшу батьківщину, купити собі иньшу, нерідну матір. Чи не дурите ви себе самих,

коли вірите, що та иньша мати полюбить і пригорне вас як своїх рідних? І чи не дурите ви оту прибрану матір упевняючи її, що любите її ліпше, як рідну? Не знаю, що вам скаже ваше серце про ваші власні почуття, але що до тої вашої прибраної матери, то будьте певні, що її серце ані на хвилину не відкривалося ані не відкриєся для вас, що для неї ви все чужі, що в глибині душі вона ненавидить вас, а чим більше ви будете примилювати ся їй, підлещувати ся їй, тим більше вона буде погорджувати вами.

Пан бурмістр поблід. Вагманові слова колупнули таки його серце, але він пробував усе ще бороти ся зі своїм чутем.

— Остро судите нас, Вагман, остро і несправедливо.

— Може бути. Вповні справедливий тільки один Бог, той що бачить усе, що кождий з нас ховає на дні серця. Але сей, пане бурмістру — слухайте, я також маю свої єретицькі думки — сей по моїй думці зовсім не судить, нікого ні за що не судить, тільки любить, і для того він так безмірно висший від нас, для того він Бог. Се тільки ми, дрібні, сліпі, нужденні, судимо та ненавидимо. Ну, але я не такий може несправедливий, як вам здаєть ся. Я виджу й добрі боки вашого, асиміляторського руху, хоч вони й невеликі.

— Цікаво знати, які вони по вашій думці, — мовив бурмістр.

— В нашій давній вітчизні, у Азії, де спека велика, а жерел мало, де погожа вода має инколи ціну золота, є такий звичай, що вандрівець натрафивши серед пустині на жерело і угасивши в ньому свою спрагу, вмивши в його хвилях руки і лице, на відході кидає в него малу золоту монету. Се немов його відплата за добродійство жерела. Отже ви і всі асимілянти з давніх давен видаєтесь мені тою золотою монетою, яку жидівська нація кидає в жерело відки їй довелось пити та осьвіжитись. Ви наша данина тим народам і краям, що в тяжку годину дали нам захист і притулок. Але не жадайте, щоб та данина була занадто велика. Адже нерозумно було-б жадати від вандрівця, що пив воду з криниці, щоб у відплату за се і сам скочив

до криниці і втопив ся в ній. Те, що ви робите і що робили нераз подібні вам — се з історичного боку оправдане і конечно і навіть позиточне для жидівської нації, але не може бути її програмою, бо се буда би не програма, а самовбійство.

— Але чим же по вашій думці се позиточне для жидівської нації? — запитав бурмістр уже без тіни насміху в голосі.

— Чим позиточне? Сеж ясно. Ви посередники між нами і тими націями, що прийняли нас. Ви міст понад прірвою і за вашими плечима нам можна жити собі вповні самостійним, своїм житєм, не збуджуючи надто великих підозрінь, надто великої ненависти. Давнійше, в середніх віках, коли ми жили серед чужих народів зовсім відокремлені від них, коли такого моста не було, нам жило ся далеко гірше. Правда, ви се будете знати ліпше.

— Ну, ну, цікаво, цікаво почути від вас такі погляди, пане Вагман. Я ніколи не надіяв ся — —

— Перепрашаю, пане бурмістр, — мовив Вагман. — Ще хвильку терпливости. Я ще не скінчив, не дійшов до тої мети, до якої зміряє моя промова і до того гешефту, який привів мене сюди. Признаєте тепер, що я зовсім не такий ворог вашої асиміляції, як звичайні хусити, що признаю в певній мірі її рацию і навіть позиточність. Але є одна річ, що дуже багато уймає їй вартости і виявляє її нещирість. Се та обставина, що Жиди звичайно асимілюють ся не з тими, хто ближе, але з тими, хто дужший. У Німеччині вони Німці, се розумію; але чому в Чехії також Німці? В Угорщині вони Маляри, в Галичині Поляки, але чому в Варшаві та в Києві вони Москалі? Чому Жиди не асимілюють ся з націями слабими, пригнобленими, кривдженими та вбогими? Чому нема Жидів Словаків, Жидів Русинів?

Бурмістр скривив ся. З сего боку йому не любо було освітлювати се питанє.

— Може то така наша натура, — мовив далі Вагман, — що ми навіть там, де ходить о вибір прибраної матери, питаємо не голосу серця, але запитуємо поперед усього: Wus tojgt mir dus? Та тільки се кидає деяку тінь

на щирість усеї асиміляційної роботи і — що найфатальнійше — значно обнижує вартість тої асиміляції в очах тих, з якими ви асимілюєтесь. Вони дурні, дурні, то правда, але все таки у них є очи і коли не тепер, то в четвер вони дещо побачуть ними.

— Слухайте, Ваґман! Сего нарешті за багато. Зачинаєте говорити так як той адвокат Русин, що докоряв мене моїм польським патріотизмом.

— Мав рацію, — мовив Ваґман, — бо польський патріотизм тут, на руській землі не зовсім на місці.

— Ну, ще тільки того не стало, щоб ви почали наvertати мене на руський патріотизм! — з грубим реготом мовив бурмістр.

— Борони Боже! По мойому жаден Жид не може і не повинен бути ані польським, ані руським патріотом. І не потребує сего. Нехай буде Жидом — сего досить. Аджеж можна бути Жидом і любити той край, де ми родились, і бути позиточним, або бодай нешкідливим для того народа, що хоч нерідний нам, все таки тісно звязаний з усіми споминами нашого життя. Мені здаєть ся, що як би ми держали ся такого погляду, то й уся асиміляція була-б непотрібна. Бо подумайте: чи жадає хто від нас тої асиміляції? Здаєть ся, ні. Але за те кождому пожадане, щоб ми були чесними і позиточними членами тої суспільности, серед якої живемо.

— Го, го, після теольотії моралізація! — знов якимсь прикрим голосом мовив бурмістр.

— До якої я, лихварь і павка повітова, знов таки не маю права, — гірко відрік Ваґман. — Та я не хочу нікого моралізувати, що мені за діло. Я тільки хотів висловити свій погляд —

— Якого самі не держитесь! — перервав йому бурмістр.

— Власне, якого сам держу ся, бодай від кількох літ, від коли ся справа почала прояснювати ся мені в голові. Бачите, коли вмер мій син, я почав був дуже сумувати. Мені так було, немов би земля розпала ся перед моїми ногами. Передомною не стало дороги, не стало мети. По що я живу? Для кого гребу і горну на купу? Терплячи сам, я почав розуміти терпіне иньших, тих, що не

мають де голови прихилити, не знають, що їсти будуть завтра, не мають що в рот вложити нині, дивлять ся на муку своїх дітей. О, я перед тим, яко хлопський лихварь, не мало видав такої нужди, але вона не зворушувала мене. Все те було чуже для мене, далеке від мого серця. Я гріб на свою купу і не дбав ні про що иньше. Тепер, коли син мій умер, у мене відкрили ся очи і я почав роздумувати. Знаєте, мені здавало ся нераз, що одурію. Голова тріщала, я ходив, мов під обухом. Що вам говорити богато! Я додумав ся до того, що треба вхопити палку в иньшого кінця. Вперед я дер і висисав хлопів, тепер я обернув свою опіку на тих, що всиротили мене, а хлопам почав допомагати в їх біді. Я робив се незамітно, зичив декому гроші на закупно ґрунту на малі проценти, з яких потім іще більшу часть дарував довжникови, вишукував собі посередників — попів, учителів і через них зичив більші суми на закупно панських фільварків або більших ґрунтових посілостей для селян. Ніхто сего не знав і не знає, але коли Підліски, Горбове, Сокирчани і иньші села в кількох околичних повітах позакуплювали панські фільварки, повикуплювали назад ґрунти попродані вперед на ліцитаціях Жидам, то все те зробило ся при моїй помочи, моїми грішми. З часом я обдумував сю справу чим раз ширше і мені видало ся, що й така робота може бути користна для нашої жидівської нації. Бачите, оті розрухи на Україні показали мені, що працюючи над виссанем і зруйнованем руського народа ми, Жиди, робимо так, як робив той Циган, що сидячи на дубовій гиляці сам підрубав ту гуляку. Живучи на руській землі ми громадимо над своїми головами пожежу руської ненависти. Навіть пориваючись до асиміляції ми асимілюємо ся тільки з тими, що дусять і висисають отих Русинів і тим іще збільшуємо тягар, що пригнітає їх. І забуваємо, що на руській землі живе нині більша половина всего жидівського племені і що громаджена століттями ненависть може вибухнути таким полум'ям, прийняти такі форми, що наші протектори Поляки та Москалі не зможуть допомогти нам нічого. І мені видало ся конечним почати і до руського берега від нас будувати міст, почати робити хоч дещо таке, аби ті Русини



могли не самим лихом споминати нас. Я знаю, коли вони рушать ся по троха, дійдуть до деякої сили, то і з Жидів чим раз більше буде прихилати ся до них. Але по мойому важно допомогти їм тепер, коли вони ще слабї, коли ще гнуть ся і не можуть випростуватись.

— То дуже делїкатна спекуляція, пане Вагман, і я не знаю, чи багато Жидів ви потягнете на неї.

— О, я й сам знаю, що не багато. І менї не треба багато. Аджеж доси я нікому не говорив навіть отсих своїх думок. Вам першому я вияснив їх, бо бачу в вас під німецьким сурдутом не задушене ще до решти жидівське серце, не зовсім іще розполовинену стару жидівську душу.

— Дякую за комплімент, — з усміхом мовив бурмістр, — а тільки я й доси не бачу, яку ціль мала ціла та наша розмова.

— Тепер я можу сказати вам про ту ціль і не потребу лякати ся, що ви висьмієте мене і викинете за двері як шаленого. Бачите, за пару день має тут у місті зібрати ся народне зібранє руських хлопів.

— Чув я про се. Ну, та мабуть із того нічого не буде, староста не позволить.

— Видите, він дуже рад би не дозволити, але троха боїть ся сего молодого адвоката, що скликає те зібранє. Для того пан староста шукає бокової стежки і отсе вже наказав Парнасови, щоб не дав своєї шопи на зібранє.

— Мусять наймити шопу в кого иньшого.

— І в кождим иньшим таке саме буде. Жидови пан староста пригрозить, а в передміщанина винайде знов щось иньше і таки заборонить зібранє. А менї би дуже хотїло ся, щоб воно відбуло ся.

— Вам?

— Так. Бачите, тут є й мій маленький інтерес. Та хлопська нарада буде головно звернена проти реформи повітової каси.

— Ах, то се ви на маршалка Брикальського острите зуби! — сьміяв ся бурмістр.

— Так. Він найбільше причинив ся до мого осироченя, через него мій син пішов землю гризти і я хотїв би відплатити ся йому. А тепер, думаю, надїйшла пора.

— Ну, я там не входжу в ваші пляни. Але не розумію, чим би я міг допомогти вам.

— Ужити свого впливу у пана старости, щоб таки позволив на се зібране.

— Думаю, що се буде трудно. Знаєте самі, коли староста на що завізьме ся, то робить ся впертий, як бик.

— Ну, на впертого бика є також способи. Можна зайти його хитрощами.

— А то як?

— Або я знаю? Ріжні способи можуть бути. Я думав, що ви своїм правничим розумом борше щось видумаете, ніж я. Ну, та мені прийшов до голови один концепт.

І Ваґман нахиливши ся до бурмістра почав щось шептати йому до уха. Се була його стара лихварська привычка, бож у кабінеті не було нікого, хто міг би був підслухати його.

В міру Ваґманового шептаня бурмістрове лице прояснювало ся, прояснювало ся, а на кінці він вибухнув голосним сьміхом.

— Чи ви здуріли, пане Ваґман! Також концепт! Га, га, га!

— Ну, я не кажу, щоб се був наймудрійший концепт, — мовив Ваґман, також усьміхаючись, — але даю вам те, що маю. Робіть з тим, що знаєте. Тільки скажіть мені одно: чи згоджуєтесь зробити в тій справі те, що будете могли?

— Щож, нехай буде й так. Троха се дивна і незвичайна для мене роля, але щож, ризикувати при тім не ризикую нічого.

— Алеж навпаки, се буде тільки користне для вас.

— Ну, про користь мені байдуже. Та вже, що маю робити, даю вам слово. Зроблю, що зможу, а ваш проєкт обдумаю ще докладнійше. Ще нині зайду до Парнаса і поговорю з ним. Чи тому руському адвокатови говорити що?

— Не треба. Як би що було потрібно, то я сам скажу йому.

— Ну, коли так, то добре. Завтра поговорю зо старостою і про все дам вам знати.

На тім вони й попрощали ся.

## ІІ.

Другого дня пан староста сидів нетерпливо в своїй канцелярії і ждав нового подання від Евгенія з донесенєм про новий льокаль, у якому мало-б відбутися віче. Він наказав у подавчїм протоколї, щоб як скоро вїйде те нове поданє, зараз передати його йому і вже наперед обдумував способи, як би звести на нїнащо й се нове поданє, щоб не допустити до відбутя віча, але так, щоб Евгеній не міг закинути йому нїякої очевидної противзаконности. Але минала година за годиною, а поданє не впливало.

— Щож се, — міркував собі пан староста ходячи великими кроками по своїй канцелярії. — Чи мав би Парнас таки полакомити ся на гроші і дати шопу не зважаючи на мою раду? Не припускаю сего. Жид боїть ся і був цілий мокрий виходячи від мене вчора. Чи може той панич одержавши Парнасову відмову надумав ся відкликати те чортівське віче? Се було би дуже розумно з його боку. Але власне для того, що се було би розумно, я думаю, що він сего не зробить. Русин упертий, а особливо коли ходить о зробленє якоїсь дурниці, якогось збитка, якоїсь прикрости иньшому, то тут нема нїякої сили, щоб відвела його від раз повзятого наміру. Але як собі знає. Льокалю у Парнаса не буде мати, а коли нині не донесе про иньший льокаль, то сам собі припише вину, коли я велю його віче розігнати жандармами.

Серед таких енергічних міркувань застав пана старосту бурмістр.

— А, добрий день, пане Зільберглянец! Що там чувати?

— Дякую пану старості. Все добре.

— Що вас приводить до мене, пане Зільберглянец?

— Маленька просьба. А властиво аж дві.

— Ого! — сьміючись крикнув староста. — Щож там такого?

— Та одна від того бідного Парнаса.

— Від Мотя?

— Так.

— Ну, чогож йому треба?

— Прибіг учора до мене — знають пан староста — мало не плаче. „Пане бурмістру, — каже, — поратуйте! Трафив ся мені добрий ґешефт. У моїм заїзді мало відбути ся зібране хлопів — адвокат Рафалович платив за льокаль, а крім того я числив на дохід“. Знають пан староста, на такім зібраню балакають богато, а від балаканя горло засихає — га, га, га! — а засохле горло треба промочувати. А у Мотя є кілька бочок пива, що воно — признав ся мені отверто — трошки прикисло. То звичайним гостям годі його давати, але при сій нагоді то було би пішло. Ну, от він і плаче. Такий гарний ґешефт, золотий ґешефт, і пан староста не дозволяють йому відступити льокалю.

— І не позволю! Не можуж я задля Мотьового скислоґо пива дозволити, щоб мені під носом бунтували повіт.

— Рация! Цілковита рация! Нехай ідуть на передмісте бунтувати. Що має Жид при тім заробляти?

— На передмісте?

— Ну так. Рафалович уже винаймив шопу у якогось передміщанина. Так, надіюсь, зібране буде менше небезпечне, а Мотьо може своє пиво вилляти зараз до потока.

— Я нічого про жадне зібране на передмістю не знаю і на жадне таке зібране не позволю! — мовив староста.

— Дарують пан староста, але я хотів би висловити просьбу — не свою, а Мотьову, з якою я прийшов сюди.

— Як то, ще просьбу? Адже ви чули вже — —

— Перепрашаю пана старосту. Я нічого не міг чути, бо ще й не сказав, чого мені треба. Я просив би — то-б то Мотьо Парнас через мене просить, щоб пан староста не заказували того зібраня.

— Ага, от чого йому треба! — скрикнув староста.

— Прошу не розуміти мене хибно. Я не прошу, щоб пан староста дозволили зібраню відбути ся, що мені до того, чи воно відбуде ся, чи ні. То вже пану старості

ліпше знати, чи має воно відбутися, чи ні. А нам важно тільки те, щоб воно не було заборонене тепер.

— Як се так? Я не розумію.

— А то така проста річ! Пан староста заборонять нині у Парнаса, вони відбудуть його на передмістю. Там вони винайдуть льокаль у такого, що не побоїть ся розказу пана старости. Пану старості прийде ся заборонювати ті збори, підуть рекурси, клопоти. І головно, той пан Рафалович усе ще знайде досить часу на телеграфоване до намістництва, до міністерства і готов добити ся того, що зібране в означений день таки відбуде ся, тільки не у Парнаса і против волі пана старости.

— Ну, се ще побачимо! — з завзятем мовив староста.

— Я не кажу, що так мусить бути, але сего й пан староста не заперечать, що так може бути. А чи не ліпше було би зробити инакше? Коли пан староста не хочуть справді допустити до відбутя зібраня, то стати собі по просту на формі, на букві закона. Віче заповіджене, всі формальности сповнені — добре. В означений день віче збирає ся, народ валить до шопи — таки до Парнасової, по що слати їх на передмісте? — аж тут бух, приходять пан староста з міським будівничим і заявляють, що шопа грозить заваленем і віче тут відбутися не може. Против ореченя будівничого в тій хвилі не можливий ніякий рекурс, треба би хіба делегувати спеціальну комісію. Отже пан староста вповні заслонені від закиду якоїсь самоволі, а зібрані мусять розійти ся з довгими носами. А заким розійдуть ся — се вже Мотьо так міркує — не буде без того, щоб на потіху не вишили і не дали йому заробити дещицю.

— Гм! — буркотів староста слухаючи сеї хитрої ради. — Das lässt sich hören, lässt sich hören. Справді, се може бути ліпше, ніж вдавати ся в гризню від тепер. Нехай собі пани демагоги до остатньої хвилі потішають ся надією; в остатній хвилі як грім упаде на них розчароване і вони тим певніше потратять голови.

— Отже пан староста згоджують ся не забороняти того зібраня тепер?

— Про мене, нехай буде й так. Забороню в остатній хвилі.

— Отже можу сказати Парнасови, щоб узяв назад задаток від Рафаловича?

— Нехай бере.

— Дякую пану старості! Сердечно дякую. Се була-б одна, Мотьова справа. А друга моя власна.

— Певно в справі пропінації?

— Ні. На мій сором знов політична справа.

— Яка?

— Знають пан староста, у нас не задовго мають бути вибори до кагалу. То між Жидами настало велике невдоволенє, роздразненє... Інтриги йдуть, одні против одних риють. До школи зйдуть ся, то замісь Богу молити ся кричать, сварять ся, одні одним пейси та бороди вимикують.

— Ов, а я й не чув нічого про се!

— Ніби то наша хатня справа, а про те до того доходить, що годі дати собі раду. І от між Жидами повстала думка — скликати й нам собі таке зібранє, як скликають хлопцї.

— Що ви? Зібранє? Жидівське! — скрикнув староста хапаючи ся за голову. — Чи сьвіт кінчить ся?

— Ні, пане старосто. Се ми — кілька нас — думали сюди й туди і придумали, що найліпше буде дати людям виговорити ся. Що хто має против кого чи за ким, нехай скаже.

— Алез се нечувана річ — жидівське зібранє! — дивував ся староста.

— Хлопське також нечувана річ.

— І деж би ви хотіли робити те зібранє? Бою ся, щоб у місті вам не наробили заколоту.

— О, нехай пан староста не боять ся! За спокій, за порядок я ручу. А зібранє скличу до своєї коршми там геть за містом, за рікою, за мостом, на Вигоді. Там во-зівня велика, від міста далеко, наради можуть собі бути хоч які голосні — ніхто не почує.

— І ви не жартуєте, пане Зільбертлянц? Ви справді хочете скликати жидівське зібранє?

— Зовсім без жарту. Ось прошу, осьде поданє о дозвіл.

І бурмістр подав пану старості зложений по урядовому аркуш паперу. Староста розгорнув його і перебіг очима.

— Ха, ха, ха! Зібранє в справі вибору кагальної старшини. Ну, сего ще не бувало!

— Але буде.

— А по щож дальші точки? Політична організація? Економічний стан повіту?

— Хиба се не обходить Жидів? По всім сьвіті про се говорять, а ми мали-б і не думати?

— А леж се ви знов робите мені нову коломиїку. Тут чоловік з тими Русинами не може дати собі ради, а тут на тобі! І Жиди вилазять з якоюсь політичною організацією.

— Нехай пан староста не боать ся! — успокоював його бурмістр. — Иньша річ говорити, а иньша зробити. Хочуть люде говорити, то нехай говорять. Але від слів до діл іще дуже далеко. А наші люде таку вже мають натуру, що їм аби виговорити ся, то вже й лекше.

— Ай, ай, ай! — скрикнув староста ще раз зазирнувши в поданє. — А се що? Ви хочете й своє зібранє відбувати в той сам день, що й хлопське?

— Думаю, що се одно одному не перепиняє. А нам се найдогіднійше, бо з повіту з'їде ся багато Жидів на торг. А вони як раз найгірше невдоволені теперішнім кагалом.

— Ну, але представляю собі, яке там пахуче буде те зібранє! Треба буде вислати комісаря.

— Ми пану комісарєви заплатимо за присутність.

Староста зареготав ся.

— Йому нічого не належить ся.

— Ми то знаємо, що по закону не належить ся. Але закон не говорить також про простуду, духоту і всяку нечисть, якої можна набрати ся на таким зібраню. Ми вже будемо знати ся на річи, нехай пан староста будуть певні. Отже можу йти з тим радісним чутєм, що обі мої просьби будуть сповнені?

— З тою умовою, що за се друге зібранє ви берете на себе всю одвічальність.

— Розуміє ся! Розуміє ся! Аджеж я скликаю його, то й одвічальність на мні. Кланяю ся пану старості. Рад і з свого боку служити, чим тільки буду міг.

І пан бурмістр вийшов із старостинської канцелярії дуже втішений, сьміючи ся в душі з Вагманового дотепу, на який йому вдало ся взяти енергічного батька повіту.

## ІІ.

Віче мало відбути ся в вівторок, — се був торговий день у місті. День перед тим, у поненілок, Стальський сидів із Регіною при обіді. Регіна була бліда, аж жовта. Її губи були бліді, повіки червоні, очи горіли якимсь дивним блиском, а на чолі крутими борознами пов'орували ся зморщкы, а волосє, колись золотисте, поблекло якось, стратило блиск і декуди припорошило ся сивиною. Вона сиділа мовчки і крім кількох ложок росолу та одної гильки каляфіора не їла нічого.

Стальський був у добрім гуморі, їв смачно і балакав, не звертаючи уваги на те, чи їсть Регіна, чи не їсть.

— Го, твій „кохайонци“ завтра скликає хлопські збори. Пускає ся на велику подітику. Певно хоче бути послом, батьком народу! Га, га, га! На бистрого коня сідає, але маю надію, що зломить голову. Понаострювали ся вже тут на него добре, не дадуть йому порости в піре. От і завтрішні збори. Він думає, що він тим когось налякає. А тим часом лїпше би зробив, як би сам стеріг ся, щоб кости цілі були. Не даром сказано: не викликай вовка з ліса, бо прийде і з'їсть.

Регіна з переляком витріщила очи на Стальського, але з її уст не вирвало ся ані одно слово.

— Що так вибалушила ся на мене? — грубо буркнув Стальський. — Провертіти мене хочеш тими очима? Ага, правда — додав по хвилі переходячи зо злобного до насьмішливого тону, — твоє чутливе серденько здрігаєть ся, тремтить за своголюбленого. Ну, ну, не бій ся! Мудрий він і не так швидко дасть себе вмотати в сїти. А де би справді прийшло ся наставити плечі, то там по-



перед себе висуне тих дурних хлопів, а сам заховає ся з заду. О, знаємо ми таких! Усі вони вроджені на генералів. Але ба, часом і генерала попадає куля. Се він повинен затамити собі.

Регіна не зводила з него заляканих очей. Стальський реготав ся.

— Чи бач, як перелякала ся! Не бій ся, я тобі його не вбю. Будеш іще нераз могла натішити ся ним — хоч з далека. А сама винувата, що не принадила його до нас. Аджеж могла любити ся з ним до схочу, як би була зараз при першій візиті не наробила глупих сцен. Ну, скажи... потім плачеш, що я тираню тебе, замикаю, відчужую від людей, а тимчасом сама своїми фохами відгониш кожного з хати. Се я міг би жалувати ся, що через тебе відбив ся від усякого порядного товариства. Будь у мене жінка гарна, розумна, людяна, така, яку я надівав ся знайти в тобі, то не така була-б моя карієра. Нас усюди приймали би в товаристві, тай у службі на мене мали-б інакше око. А так що: тлумить ся чоловік у тій нужденній канцелярії, всі його мають за пса, а прийде до дому, то й там пекло. Ходить оте опудало вічно надуте, забурене, засумоване, заплакане, слова по людськи не промовить, дивить ся на мене, мов би я йому батька й матір зарізав, — і жий же в такому раю! Будь веселий, будь добрий, будь розумний! Тьфу!

І Стальський з пересердя кинув на стіл ніж і вилку, які доси держав у руках.

Регіна похилила лице і сиділа мовчки.

— Ну, чого мовчиш? Чому не озовеш ся? Скажи, маю я рацію, чи ні? Адже мусиш сама признати, що маю рацію. То не штука жалувати ся, що я десять літ жив з тобою так, як би тебе на світі не було. Але спитай, свого власного сумління спитай, хто тому був винен? Чи не твоя власна впертість, заїлість, злоба? Супруже, се не настанний ряд обопільних уступок. Уступиш ти мені, уступлю я тобі; зробиш ти мені одно добро, зроблю я тобі двоє. А упреш ся ти проти моєї волі, то я упру ся проти тебе. Зробиш ти мені пакість, то я тобі й десять. А правда, я тоді толкував тобі, благав тебе: ей, Регінко,

не роби мені сего, не виганяй Гануськи! Що вона тобі шкодила? Робила своє діло, не крала, не шахрувала, а мені була до вподоби. А ти ні тай ні. І поставила на своїм — прогнала її, і з нею разом прогнала й злагоду з нашого дому. Ти бажала зігнути мене під свій пантофель, а я, небого моя, не з того материялу зроблений, щоб гнути ся. А тепер бачиш сама, хто на тім гірше вийшов.

Регіна ще низше похилила лице і мовчала. З її очей почали капати сльози. Стальський засьміяв ся весело.

— Га, га, га! Виджу, що своїми словами торкнув я сантиментальну струнку в твоїм серці. Се дуже добрий знак. Сльози розмякшують затверділу натуру. Вони мають у собі щось подібне, як вино: розв'язують язик. Ану, Регіно, розповідж но мені раз по щирости, яка то була у тебе історія з тим Рафаловичем? Як ви пізнали ся, як кохали ся- милували ся, як розстали ся? Чому ти не пішла за него? Чи ти його не хотіла, чи він тебе? Чи тітка розлучила, чи може се була така тиха любов, про яку співає німецька пісня:

Kein Feuer, kein Feuer  
Brennet so heiss,  
Wie die heimliche Liebe,  
Von der Niemand Nichts we'iss?

Регініне лице спалахнуло румянцем. Вона встала з крісла і хотіла йти геть, але Стальський ухопив її за стан і силою посадив знов на кріслі.

— Ну, ну, не фуркай ся! Чого тікати? На мене сьогодні набігла весела хвиля, то й хотів поговорити з тобою як з доброю. А ти все своє тай своє. Ну, Регіно! Всьміхни ся! Випогодь чоло! Буджу тебе!

І вхопивши її за плечі він струснув її сильно. У неї знов бризнули сльози з очей.

— От дуріпа! — скрикнув Стальський і відвернув ся від неї. — Ти з нею по доброму, а вона ані в той бік. Слухай, Регіно, — мовив він знов обертаючи ся до неї і приймаючи лагіднійший тон, — я справді не розумію тебе. Чого тобі треба? Чого тобі не стає? Чи я тебе неволю, замикаю, на світ не пускаю? Адже бачиш сама, що я більшу часть дня не сиджу дома. Чому не знайдеш

собі товариство, не забавиш ся, не розвеселиш ся? Я розумію, тобі хоче ся не звичайного собі жіночого товариства. Я знаю, у тебе в серці не завмерла ще любов до того... твогого... ну, ти знаєш, про кого я. Щож, з Богом Парасю! Хиба я тобі бороню кохати ся з ним? Ще більше! Признаюсь тобі отверто... Ще не знавши, що ви перед твоїм шлюбом були знайомі, я вмисно запросив його до себе надіючись, що ти закохаєш ся в нїм, потішиш своє серце...

— Тьфу на тебе! — скрикнула Регіна і з її очей посипались іскри обуреня.

— Не фукай, не фукай! — їдко мовив Стальський. — Не чини ся сьвятою та божою. Я знаю, що тобі самій бажало ся того. Аджеж ти другого дня мала з ним рандеву, — ну, признай ся! І ви торгували ся про щось, та видно він за низьку ціну давав, то ти й не пристала. О, правда, що я знаю тебе!

— Тьфу на тебе! — ще раз з притиском скрикнула Регіна і знов устала, щоб іти геть від сего огидливого чоловіка.

— Та сиди бо! — мовив Стальський сьміючись і ще раз втискаючи її в крісло. — Фукай собі як кицька, але сиди. Вислухай, що я хочу тобі сказати по щирости. Хто знає, чи швидко мені ще раз збере ся на таку щирість, то користай з нагоди. Отже про що то я?... Ага, про твоє коханє! Голубочко, їй Богу, не спиняю тебе! Назначуй йому рандеву, іди сама до него — хоч нині! Анї слова тобі не скажу. Ще й рад буду, коли вдоволивши своє серце стрітиш мене весела, всьміхнена, румяна. А то чи бач, яка стала! Від тої вічної самоти та гризні ти зівяла, як сушена підпенька. Ну, до чого ти подібна? І не сором тобі так занапащати тебе! Ну, Регіно, кинь лихом об землю! Я розрішаю тебе від усіх ніби моральних зобовязань, даю тобі повну свободу, навіть прошу тебе: не вяжи ся нічим, слухай голосу свого серця! Побачиш, обоє на тїм лїпше вийдемо.

Регіна поблїдла при сих словах як смерть. Її уста задрожали нервово, руками вхопила ся за груди, мов почувла там якийсь страшний біль, і схопивши ся скрикнула:

— Боже, Боже! Не дай мені вдуріти!

І вона вирвала ся з рук Стальського, що ще раз силкував ся задержати її, втекла до свого покою і замкнула ся з середини.

А Стальський прослідивши її очима аж до дверей усміхнув ся і затираючи руки проворкотів півголосом:

— Ну, ну! Побачимо, чи вчепить ся за сей гачок! А здасть ся, клює.

### ЛІІІ.

Вечеріє. На дворі потемніло, але небо насунулось важкими хмарами. Тихо паде сніг густими, великими платками. Мійський годинник вибив четверту, але в покою вже посутеніло. Регіна звільна, рівним кроком ходить по своїм покою, мірно — шість кроків там і шість назад, ненастанно мов вязень у своїй казні. Двері її покою замкнені з нутра, так як їх замкнула вирвавшись із рук мужа. Тільки голова її, що розболілась страшенно, повязана мокрим рушником; лице і уста, коли можна, ще блідійші ніж були підчас обіду, а великі чорні очі горять несамовитим огнем. Вона ходить з лицем спущеним у низ і говорить раз-у-раз не то сама до себе, не то до когось незримого, їстидулюючи при тім злегка руками; говорить не дуже голосно, рівно, так що з за дверей її голос брентить мов тихе журчане лісового жерела, солодке і мелянхолійне за одним разом.

— Слухай, Ієню! Як я була маленькою, то ми жили в деревлянім домику під лісом. А напротив наших вікон була висока, ліса гора. Коли сонце сходило, то викочувало ся до наших вікон як раз із за вершка тої гори. А коли заходило, то на тім вершку найдовше яріло ся його пурпурово-золоте проміне. Я так любила той вершок, голий, наїжений сірими камінями і з широкою піськовою поляною по середині, що виглядала мов широка біла плахта простерта між оборогами. Встану було рано і зараз біжу до вікна і зиркаю на той вершок, як він купаєть ся в сонці, що ще не доходить до нас у долину. Весь день чи бігаю куди, чи купаю ся в річці, чи бавлю ся, а все люблю зирнути на той вершок, а вечером то нераз очей від него не можу відвести. Так мене манило щось до него.

Та вічна гра світла й тіней і найрізнішких красок, що міняли ся на скалах, на пісковій поляні, на ярах і темнім лісі в низу, все те чарувало мою дитинячу душу. Я нераз почувала бажанє бути на тім вершку, дихати тим пурпурово-золотим, пишним повітрем. Мені нераз снило ся, що я лечу з низу, ширяю по над яри й долини як сірий яструб — просто в гору до того вершка. У мене в серці робило ся так солодко і так страшно, що мені у сні дух захоплювало, коли я гляділа з гори в глубоченне провалє підомною. Я скрикувала з радости й страху і прокидалась і жалувала, чому я не пташка і не можу летіти там у гору і спочити на тім чудовім вершку.

— Та ось раз, вдивляючи ся в вершок, коли сонце схлипло ся з полудня і обливало його найяскійшим світлом, я побачила в самій середній піскової поляни щось мов срібну іскру, мов шматок сонця, що відірвав ся з неба і вивав на вершок гори. Довгий срібний промінь стрілив від того місця до мого ока, тремтячи понад темним лісом, іграючи всіми барвами веселки. Що се таке? — подумала я. Я чула про дияменти, що грають таким промінєм; чула про гадюк, що носять дияментові корони, і в моїй дитячій душі защемило щось трівожно, неспокійно. Може там орел убив таку гадюку, а її корона лежить серед піску і блищить до сонця? І у мене повсталала думка — піти на вершок і добути сю корону. Мене здіймав страх при самій думці, що мені треба буде йти через той густий темний ліс, що широким поясом обвивав лису гору, але я поборювала страх. Я довго надумувала ся, кілька день вдивляла ся в дияментову іскру на вершку, чи не шезне вона, чи не пропаде. Ні, вона все горіла та блищала на тім самім місці і манила мене своїм ярким промінєм. В кінці я почала бачити її навіть у сні — і не видержала. Одного дня по сніданю, взявши шматок хліба з маслом у кишеню, я вибрала ся потаємно з дому і пішла. Розумієть ся, я заблудила в лісі і тільки над вечір знайшли мене вівчарі і завели до дому. Мама витріпала мене різкою, батько насварив, а коли я з плачем почала говорити про дияментову корону там на вершку гори, мене висьміяли і сказали, що се певно скляний череп із бутельки, яку там розтовкли

інженери, роблячи поміри на шпиді. Я замовкла, але в душі не вірила сему. Ні, скляний череп не видасть такого проміння! — думалось мені. І коли другого дня сонце схилило ся з полудня і освітило піскову поляну, я перш усього звернула очи на звісне мені місце. О горе, дияментової іскри не було! Вона щезла і не показала ся мені більше.

— Слухай Іеню! Не сьмій ся з мене, що я в таку хвилю згадую такі речі. Ся згадка заповнює тепер мою душу і той дияментовий промінь живо як ніколи тремтить і мінить ся перед моїми очима, тягнеть ся чудовою ниткою від якогось високого, вільного, соняшного вершка аж на дно мого серця. Мені ясно тепер: се мрія мойого щастя, мрія, яка хоч раз у житю прокидаєть ся в кожної людини і тягне і манить її кудись високо, в ясні простори. Певно, певно, більшина тих, що йдуть шукати чудового дияменту, або збивають ся з дороги в темнім лісі, або знаходять скляні черепки. Але се ще не значить, що дияментів і зовсім нема і що знайти їх зовсім неможливо.

— Слухай Іеню! Мені тепер ясно — ох, аж болюче ясно, що тим моїм дияментом був ти, була твоя любов. Тепер як ніколи я чую блиск і силу і чар її проміння. Прости мені, Іеню! Я й давнійше чула її, але у мене не було сильної постанови йти за її покликом. Я була дурна, загукана, заслїплена своїм вихованєм. Мені здавало ся, що таких дияментів я на дорозі свого життя знайду багато, що досить мені схилити ся сюди або туди, щоб такий диямент попав ся мені в руку. Мої товаришки всі стілько балакали про такі дияменти... ми й не уявляли собі, як багато нам прийде ся зустрічати в житю товченого скла!...

— Аж тепер, Іеню, коли моя молодість минула, моя краса зівяла, коли грижа виссала мої сили, коли горе мов собака вхопило мене за шию і гне до долу і силкуєть ся втопити мене в болото, аж тепер я зрозуміла, чого стоїть хоч би найменший дияментик щирої любови! І як годі жити без него. І якою пустинею, яким звіринцем страшних, ненайдних бестий робить ся жите без него. Іеню, Іеню, чи можеш ти уявити собі, що я пережила в такому звіринці десять літ! І скілько я витерпіла караючись — за що? За те, що в рішучій хвилі збила ся з дороги, не

знайшла в душі компаса, не знайшла сильної волі, щоб піти за голосом серця! Не вжеж се справедлива кара? Не може бути! Кара — нехай і так! Я згрішила — против себе самої, против власної душі, і кладу ся на кару. Але вимір! Ні, против такого нелюдського виміру кари я рекурсую, рекурсую і протестую всіми силами душі.

— Іеню, ти-ж адвокат. Ти оборонець покривджених. Не вже ти не бачиш, не відчуваєш душею моєї кривди, моєї тяжкої муки? Не вже ти не вступиш ся за мною, не захистиш мене? О Іеню, ратуй мене! Сили моєї не стає. Розум мій мутить ся, голова тріскає. Аджеж тут день-у-день рвуть мою душу, топчуть мене в багно, шпигають розпаленими шпильками. Аджеж тут день-у-день брудними ногами ходять і топчуть по тім, що у мене найчистійше, найсвятійше! Адже ти чув сьогодні — ти чув, куди він попихає мене! О, я знаю його, знаю, чого він хоче. У него нема ані зерна щирости, все в ньому брехня і брудота і погань! Він ненавидить мене за те, що я не подібна до него. Він чує, що я чиста душею і рад би мати мене брудною, огидною, щоб тоді з тим більшим правом топтати і поневірати мене! Іеню, Іеню! Тиж запевнював, що любиш мене. Невже можна любити і спокійно дивити ся, як улюблена людина трепле ся і ве ся на тортурі? Чомже ти так зовсім забув про мене, відвернув ся від мене, не зазирнеш ніколи, не навідаєш ся, не поцікавиш ся, чи я жива і що дієть ся зо мною? По що ти віддав мене в цілковиту власть отсего звіря? Бачив, як затріснено за мною двері в'язниці і навіть не поспробував потермосити замком?

Вона ходила заломуючи руки і її притишена розмова змінила ся на важке риданє, на завід мов по покійникови. З під напухлих, червоних повік звільна, двома річками лили ся сльози — часті гості на її лиці, де видно було дві ви'язковаті смуги, мов рівчачки вириті тими річками.

Нараз вона зупинила ся і вхопила себе обома руками за голову.

— Горе мені, горе! сліпій та небачній! Що се я говорю! Чого се я надіюсь! Та не вже я сама не відіпхнула його! Не вже він не простягав мені руки, не готов був

жертвувати мені все своє життя, всю свою будучину? І я відіпхнула його, я відвернула ся від него! Іеню, серце моє! Що ти подумав собі про мене в тій хвилі? Не вже ти подумав, що се гордощі говорили з мене? О Боже мій, я — і гордощі! Я, жебрачка, що була-б щаслива окрушиною, найменшою одробиною того, чим люде живі — я мала-б гордувати тим безмірним скарбом, який ти клав мені під ноги! Іеню, Іеню, ради Бога живого, не думай сего про мене! Се були тільки мої трусощі. Я так відвикла від подарунків життя, що рука не простягає ся приймати їх. А при тім мою душу так загукано, знечудено, обгороджено парканами ріжних приписів.. Адже навіть пташка не може злетіти просто в гору в тісній огорожі. І щиглик пробувши довго в клітці не відважуєть ся від разу летіти на волю. Іеню, Іеню! Як би ти був знав, що тоді діяло ся в моїй душі! Як скакало моє серце при твоїх словах. Як тренав ся кождий найменший нерв! А коли мої прокляті уста перебили тобі, коли моє лице — против волі — відвернуло ся від тебе, ах, то моє серце, облите кровю, не тямило себе з болю! А моя душа, облита кровавими слізми, мов Магдалина припадала до твоїх ніг і цілувала їх і кричала нечутно: Не вір устам! Не вір лицю! Не німій, не стій так недвижно! Зупини мене силою! Ратуй мене передо мною самою, перед моєю глупотою і трусливістю, що отсе перемагають мене! Але ти занімів і стояв недвижно і мої вороги, глупота і трусливість, перемогли мене, звязали мою душу і поволокли її як полонянку з собою. Вона ридала нечутно і оглядала ся за тобою, німим зором благала твоєї помочи, але ти не ворухнув ся.

— Іеню, голубе мій, — та не вжеж ся хвиля минула на завсігди? Невжеж така нагода не верне ся більше? Не вжеж мені так і тонути на віки в тім морі розпуки, що вже тепер піймає мене по горло? Іеню, Іеню! Тепер остатня пора, остатня хвиля! Ратуй мене! Не слухай, що будуть говорити мої уста — о, бо вони заморожені, замороєні, трусливі. Прислухай ся до крику мойого серця, до благання моїх очей! Не покнинь мене! Не відіпхни мене тепер! Я така нещасна, Іеню, така бідна, така зломана. У мене нема нікого на всім сьвіті, до кого-б я хоч дум-



кою могла прихилити ся, крім тебе одного, Геню, серце моє! О, не відіпхни мене! Прийми мене хоч за свою наймичку, щоб я тільки не мусіла жити і дусити ся ось тут, у тих стінах. що були мені пеклом і тортурою цілих десять літ!

— Мавже би ти забути мене? Мавже би ти після нашої остатньої стрічі зовсім занехати мене, виполоти з серця мов непотрібний бурян, викорчувати мов кропиву? Боже! Не допускай до мене такої думки! Сеж було би страшно! Сеж значило-б відібрати потапаючому остатню стебелінку. Се не може бути. Я чую в серці дияментовий промінь твоєї любови, Геню. Він світить, іскрить ся, мінить ся і гріє мене по давньому — ні, яснійше, красше, ніж коли небудь. Се не ілюзія! Се чутє я знаю. Воно доси держало мене на світї, додавало мені сили в стражданю, не допускало до розпуки, — воно й доси не покинуло мене. Ні, ти любиш мене, Геню! Чую се, вірю в се і живу сею вірою. Значить, нічого надумувати-ь! Годї довше терпіти знущаня і наруги. Міра переповнилась. Пора на рішучий крок і я зроблю його спокійно. Повороту нема — хіба в могилу. До побаченя, Геню!

І вона стрепенула ся. розвязала рушник з голови і кинула його в кут, підбігла до комоди, відчинила її і почала одягати ся. Не надумуючись вона одягла свій звичайний чорний убір, причесала волосє і вложила маленькі брилянтові ковтки в уха. Потім із найдалшого кутка комоди виняла малу деревляну шкатулку, відімкнула її і добула з неї свої преціози і кілька білетів гіпотечного банку — ціле своє віно. Все те вона вложила до маленького шкіряного саквояжика, наділа на себе шубу і кальоші поверх черевиків і замкнувши за собою покій та взявши ключ до кишені вийшла на вулицю.

Була вже зовсім ніч, ота зимова ніч у місті, троха бліда від світел, що мигали крізь вікна і від лямп, що жовтими плямами тліли то тут то там край вулиці, бліда врешті від снігу, що покривав вулицю і дахи і стиха, великими платами падав і падав на землю. На ратуші вибила сема. Регіна затремтіла. В її памяли зовсім віджило те чутє, яке почувала колись, дитиною, входячи в темний

ліс у своїй вандрівці до вершка гори. Якимсь холодним, непривітним видав ся їй той сьвіт, у який вона пускала ся тепер покинувши — бачилось, на завсїгди — пороги свого дому. Випливала на широке, незвісне море, на Бог зна які пригоди — перший раз на своїм віці зовсім незалежна панї своєї волї. Серце її стискало ся тривожним почутєм, дух у грудях захипувало і вона спішила на перед.

— Не обертай ся! Не обертай ся! — шептало їй щось до вуха і вона нараз, немов пхнута якоюсь посторонньою силою обернула ся і окинула оком своє покинене семейне гніздо. Важке зітханє вирвалось із її грудей.

— Пропали мої надії! Чую, що прийдець ся вернути назад у сю прокляту нору, — шептала вона йдучи далї помалу, стрягнуци в сипкім снігу та ледво переводячи дух. — Я обернула ся, а се значить, що сила того дому взяла верх надо мною, притягне мене назад до себе. Може вернути ся зазад?

Вона зупинила ся, думала. Але нараз їй шибнула в голову думка, що Стальський вернув до дому, а побачивши, що її нема, пустив ся догоняти її. На вулиці чути було чийсь голос, що видав ся їй подібним до голосу Стальського, і се було для неї мов острога для коня. Здибати ся зі Стальським, сидіти з ним бік о бік, слухати його слів — ні, ні! Радше смерть!

І вона добуваючи всіх сил пустила ся йти, майже бігти в напрямі до ринку.

В боковій вулиці, саме напротив Вагманового дому вона зупинила ся, вся облита потом, утомлена, задихана. Мусіла перевести дух, успокоїти ся. В тій хвилі з фіртки в штахетах, що відділяли Вагманове поміщенє від вулиці, вийшов чоловік у короткім, робітницькім убраню, високий, троха згорблений, і впер у неї свої блудні очи. Регіна не звернула на него уваги, вона так була занята собою, своїми думками, що не була би пізнала й далеко більше знайомого їй чоловіка, ніж Баран. Але Баран від разу пізнав її. В його хорій голові при її виді збудили ся якісь спомини. Хтось по щось велїв йому звертати увагу на сю паню. Хто? по що? Він на разі не міг пригадати собі, та про те, коли Регіна рушила далі, він здалека, обережно

спішив слідом за нею. Аж коли вона вийшла на подвір'я його камениці і вступила на сходи, що вели на перший поверх до Євгенієвого помешканя, йому стало ясно в голові, він зареготав ся, вдарив себе долонею по чолі і не надумуючи ся бігцем побіг до звісного йому шинку, де мав надію застати в тій хвилі Стальського.

## LIV.

Євгеній сидів при своїм бюрку і писав.

Він був певний, що його улюблена думка сповнить ся, що перше народне віче відбуде ся завтра. Заборона від староства не надійшла; Парнас зголосив ся зараз другого дня і попросив знов завдатку, заявляючи, що староста вже не має нічого против того, щоб у його заїзді відбуло ся зібранє. Тепер приходилось тільки уложити резолюції, які мало-б ухвалити завтрішнє віче, і Євгеній власне працював над ними.

В тій хвилі хтось несміло застукав до дверей.

— Прощу! — мовив Євгеній, дивуючись, хто се в таку пізну пору заходить до него.

Двері відчинили ся звільна і в них показала ся висока жіноча стать, уся в чорному, з лицем заслоненим густим вельоном.

Євгеній схопив ся з крісла і поступив напротив дами, що мовчки заперла і замкнула на ключ за собою двері, а потім обернувши ся до него лицем відкрила вельон.

— Ах, се пані! — скрикнув Євгеній, більше зачудований, ніж урадуваний видом Регіни в такім незвичайнім місці і в таку незвичайну пору.

— Дивує вас мій прихід? Правда? — мовила Регіна злегка всміхаючись.

— Признаюсь вам, пані, я скорше надіяв ся смерти на себе, ніж вашого приходу.

— Вибачайте, пане, — мовила Регіна стоячи на однім місці, — не моя сила була упередити вас... Зрештою не знаю, чи се було би на що здало ся... Я може перервала вам роботу?

— Ні, пані. Я вже майже скінчив. Ту крихітку, яка ще лишилася, зроблю й завтра. Прошу ближше. Прошу сідати, розгостити ся.

Ретіна сіла на кріслі праворуч бюрка, але не роздягала ся ані з шуби, ані з кальшів. Євгеній сів на своїм звичайнім місці і спокійно, з відтінком тихої меланхолії глядів у її лице.

— Чим можу служити пані? — запитав він по хвилині мовчанці, бачучи, що Ретіна сильно вперла свої очи в него і немов силкує ся прочитати щось у його очах, лиці і всій подобі, але сама не говорить нічого.

— Служити? Мені служити? — повторила вона мов сама не своя. — Що я вам скажу? Тут треба би багато говорити — —

— Але в такім разі чому ж пані не ласкаві скинути футро й кальші? Тут у мене тепло, можуть пані набратися катару. Прошу, прошу, я пані допоможу.

Ретіна роздягла ся з верхньої одежі при Євгенієвій помочи, а потім сіла знов на крісло і мовчки дивилася на него. Її лице було бліде, тільки очи горіли дивним огнем, а її тонкі губи рушали ся, мов говорили щось, але без голосу.

— Прошу... коли пан мають що робити... я не перешкоджаю... я посиджу ось так хвилину... нехай пан так уважають, як би мене тут зовсім не було, — мовила вона ледво чутним голосом, уриваним з внутрішнього зворушення.

— Алеж пані... Ретіно! — скрикнув Євгеній, — що се з вами? Ви бліді... дрожите... ваші руки холодні...

І він узяв її руки в свої долоні і глядів їй просто в очи.

— Нічого, нічого... мені добре, — шептала Ретіна і з її очей закапали сльози.

— Ви плачете! З вами щось стало ся!... Ваш прихід у таку пізну годину... Боже мій, мавже би ваш муж — —

— Пст! Не згадуйте мені про него! По що? нічого надзвичайного не стало ся.

— Але щож вас вигнало з дому? Для чого ви — —

— Ніщо мене не вигнало. Я сама... я так собі вийшла прогуляти ся... бачу, що у вас сьвітить ся...

— Ах, пані! Не говоріть так! Ваші сльози, вся ваша постава говорить щось зовсім иньше. Я не хочу втискати ся в ваші семейні відносини, не маю права жадати, щоб ви довірили ся мені... Та все таки... коли ви зайшли до мене, певно шукати поради, помочи, то прошу сказати, чим можу бути вам помічним? Чейже не сумніваєтесь, що я готов зробити для вас усе, що тільки зможу.

Регіна тимчасом успокоїла ся троха. Теплоота в покою. Евгенієва спокійна бесіда і його тихий, певний погляд утишили по троха бурю в її нутрі.

— Ви вгадали, — мовила вона. — Я прийшла просити у вас поради і помочи.

— Щож там у вас стало ся?

— Не стало ся ніщо надзвичайне, але те, що діє ся день-у-день, раз-у-раз, те вже перейшло міру мого терпцю. Я не можу довше жити з ним. Мені лишало ся або одуріти, або самій собі смерть заподіяти, або —

Вона урвала і знов сильно, трівожно почала вдивляти ся в Евгенієве лице, немов силкувала ся там вичитати собі засуд на жите чи на смерть.

— Або розірвати те ненависне подружжє, — мовив спокійно Евгеній. — Ви повинні були зробити се давно.

— Я постановила зробити се тепер.

— І прийшли до мене за порадою в тій справі?

— За порадою? — з зачудуванєм перепитала Регіна. — Якоїж тут іще поради треба?

— Ну, я думаю... законний розвід, се така справа...

Регіна перервала його слова голосним, гирким сьміхом.

— А, так, то ви думаете про розвід! А, правда, ви правник, адвокат! Адвокатський інтерес поперед усього.

— Перепрашаю вас пані, коли я хибно зрозумів вашу інтенцію, але я справді так зрозумів її. Коли пані мають який иньший намір, то прошу сказати його мені.

Регініне лице поблідло ще дужше, її губи задрожали і похиливши голову в низ вона мовила ледви чутно:

— Ні — я не маю вам ніщо більше сказати... я справді хотіла... тільки... про розвід...

І закривши лице руками вона почала гірко ридати.

Евгеній зрозумів, що у неї тяжить щось на серці, чого вона не хоче сказати і взявши її холодні руки почав розважати її)

— Алез пані, бійте ся Бога! Що ви робите? У вас щось тяжить на серці. Скажіть! Коли тільки моя змога допомогти вам, я готов усе зробити для вас.

Регіна злегка відняла свої руки від него і знов закрила ними лице і плакала. Евгеній не знав, що робити і постановив ждати спокійно, аж вона втишить ся. Та ось нараз вона відняла руку від лица, витерла хусткою очі і у-перве підняла їх твердо і рішучо на Евгенія.

— Даруйте, пане, — мовила. — Я дурна. Се я останок своїх молодих дурощів утопила в тих сльозах. Стало ся і годі про се. А коли се стало ся, то властиво... властиво я не маю вам що більше сказати.

— Говорите пані загадками, яких я не вмю відгадати, — мовив Евгеній. — І робите мені велику прикрість тим браком довіря.

— Браком довіря? Я до вас?... Ну, коли вже на довіре зводите річ, то нехай. Скажу вам по правді, що мене привело до вас. Тепер я знаю, що се була іллюзія, що позбуваючись її я позбуваюсь — ну, та що там! Пропало. Так знайте, я йшла до вас, щоб не вертати більше до свого мужа, щоб вирвати ся з того пекла, яким було для мене дотеперішне жите, щоб віддати ся вам, бути вашою наймичкою, невольницею, чим хочете — тільки щоб не вертати назад там... до того...

— Пані! — скрикнув Евгеній вперши в неї зачудувані очі.

— Не дивуйте ся і не лякайте ся! Тепер я знаю, що се була дурниця, моя глупа іллюзія. Від першої хвилі, коли я ввійшла сюди, коли почула ваш голос, я зрозуміла, що для мене все пропало, що в вашім серці згасло те полумя, при якому я хотіла огріти своє серце.

— Пані, — хотів було щось сказати Евгеній, але вона перебила йому.

— Ні, ні, не говоріть! Не заперечуйте, бо се була би неправда. Мені не хотілось би, щоб ви в моїх очах накинули на себе тїнь нещирости. І не звиняйте ся, бо нема

защо. Любов не залежить від нашої волі, приходить без нашої заслуги, щезає без нашої вини. Тай за що вам любити мене? Чим я була для вас доси? Що дала вам крім того, що ви самі зробили з мене в своїх мріях? Ні, не говорімо про любов. Не говорімо про мене!

— Ні пані, мовив Євгеній. — І я не буду говорити про любов. І сам бачу, що пора наших любощів минула і ніяка сила не верне її. Але про вас конче мусимо поговорити. Я дуже добре розумію, що вам годі жити так даліше.

— Е, що там! — мовила Регіна і махнула рукою.

— Що вам годі навіть вертати до мужового дому. Зрештою не знаю, як ви розійшлися — —

— Кажу вам, що між нами не було нічого надзвичайного. Нема чим вам турбувати ся. Ні, пане, про се покиньмо. Я ось що хотіла сказати вам. Чую, що ви скликаєте на завтра хлопське зібранє.

— Так, пані. Се має бути перший крок, перший початок моєї ширшої, народньої праці. Хочу доложити всіх сил, щоб довести сей народ хоч троха до осьвідомлення, привчити його користувати ся його правами, бороти ся з його кривдниками, — з запалом мовив Євгеній.

— Ось куди тягне ваше серце! — з жалем мовила Регіна, а по хвилі додала: — Щож, робіть! Як я жалую, що я не мужчина, що не можу допомагати вам своєю працею, своїм знанєм, хоч би тільки своїми кулаками!

— Ви, пані?

— О, пане, як би ви знали, як часто зі свого домашнього пекла я рвала ся думками на ширший сьвіт, там де йде чесна, явна боротьба, де люде терплять за високі ціли, але й тріумфують з їх побідою! Та що, не судилось мені, не судилось нічого! Знаєте, як то в пісні співають:

Як зеленій конопельці у болоті гнити,

Ой так мені сиротині за пелюбом жити.

— Ну, та що там про се! Стало ся і мусить дійти до кінця. А ось ваше діло, воно повинно йти чим раз далі й далі. Бажаю вам найкрасших успіхів і маю надію, що успіх буде. А щоб вам дати доказ, що мої бажаня, то не пусті фрази, то прошу вас, прийміть отсе —

І при сих словах Регіна поклала на Евгенієвім бюрку свій саквояжик, що доси держала надітий за вушко на лівій руці.

— Ні, пані, — мовив Евгеній, — не робить сего! Нам таких особливих фондів для нашої роботи не потрібно.

— Буде потрібно, буде! — мовила Регіна і почала сквапливо надягати кальози.

— Та головне ось що: ми не маємо права приймати їх від вас у такій хвилі.

— Е, що там! Моя найтяжша хвиля вже минула! — мовила Регіна і з поспіхом почала вдягати на себе шубу.

В тій хвилі на сходах загуркотіли важкі кроки кількох людей. Якась рука брязнула клямкою від дверей Евгенієвого покою, а переконавши ся, що вони замкнені, застукала сильно до дверей.

Евгеній схопив ся і поступив крок наперед, потім обертаючи ся до Регіни вказав їй очима бокові двері, що вели до його спальні і були до половини відхилені. Вона нечутними кроками вийшла і замкнула двері спальні за собою.

Стук повторив ся. На корридоріку перед дверима чути було гомін і сьміхи.

— Хто там? — запитав Евгеній.

— Прошу відчинити! — озвав ся якийсь грубий голос.

— Хто просить? Там вас багато.

— Прошу відчинити! В імени закона! — мовив той сам голос і рівночасно повторило ся стуканє до дверей з більшою силою.

— Овва! В імени закона! — іронічно скрикнув Евгеній і для безпеки вложив у кишеню набитий револьвер, що лежав у шуфляді його бюрка. — Прошу сказати, хто там добиває ся, инакше не відчиню!

— Та відчиніть бо, пане, до сто чортів! Я домагаю ся, я, Стальський! — заревів за дверима паний голос і рівночасно почалось до дверей скажене стуканє кулаками і ногами.

(Конець буде).





## Як оженив ся Каапері?

Фінське оповіданє І. Рейонена.

Був літній вечір, а може зближала ся вже й ніч. Я сидів у комнаті і читав пильно. У книзі було написано: „Невимовлена радість огорнула серце графа, і причарований красою розкішної Каллісти, він упав до її ніг, прошептавши ледви чутно: Небесна Каллісто, божественний голос Евтерпи не звучить так ніжно на Олімпі...“

В ту саму мить відчинили ся зі скрипом двері і в комнату війшов із сусідного хутора Каапері.

— Добрий вечір, — сказав він, держачи шапку в руках.

Невдоволений тим, що мені перешкоджено, я кинув свою сантиментальну книжку на стіл і звернув ся до Каапері, якого пізнав відразу по голосі, хоч він і „не звів так ніжно, як голос Евтерпи на Олімпі“.

— Здоров! Чому так пізно? — спитав я.

— Та я побачив, пане, що у вас сьвітить ся лампа, тай тому...

— Лампа! А хтож такий дурний, аби запалював лампу в сю пору серед літа? — спитав я, здивований сказаною неправдою і сердячись іще за те, що він перешкодив мені читати. Каапері змішав ся і не знаючи, що відповісти, мняв свою шапку. Я подумав, що він прийшов до мене певно за цитарами, які незвичайно любив. Отворивши цитарник, я подав йому цитаро і попросив усїсти. Він сїв, відкусив

кінчик і плюнув ним мені на ліжку. Я почав стріпувати накривало, а Каапері глядів байдужно на мене, покурюючи мовчки цигаро та заглибившись буцім то в задумі.

Не бажаючи продовжувати розмови, я взяв ся знов за книжку: „Фігура Юнони не так дуже шляхотна, а руки Терпсіхори не такі граціозні...“

— У панича все такі добрі цигара; вони певно з російського листового тютюну? — знов перервав мені Каапері. Потім виймив із рота цигаро і потяг по ньому з вдоленем язиком.

— Вони досить міцні, через те й коштують багато; вісім марок за пачку, — сказав я.

— Так, так, то досить дорого, — проворкотів Каапері, але видно було, що він думає про щось зовсім иньше.

Я став догадувати ся, що у нього є якесь особливе до мене діло, але не знаючи яке, я не міг звернути розмови на ту тему. Не маючи що робити, закурив і я цигаро. Ми сиділи один проти одного і пускали мовчки хмари диму. Цигаро розвіяло мій поганий настрій і мені видало ся незвичайно сьмішним, що ми сидимо так із Каапері один проти одного, а не балакаємо нічого.

Каапері зрозумів також, що діло якесь не до ладу, тому встав, протягнув до мене руку і проворкотів: „Прощавайте“! — „Добра ніч“! — відказав я. Каапері поступив крок у напрямі дверей, пошкробав ся в потилицю і обернувшись до мене, сказав: — Я можу завтра досвіта знов гребти, коли ви схочете піти на рибу.

— Не знаю, чи пробуджу ся завтра рано, — відповів я, кидаючи оком на „Каллісту“, з якої лишало ся мені ще дочитати сто сторін. Каапері вхопив уже було за клямку, але знов звернув ся до мене і спитав:

— Ваш Юнно поїде справді завтра з дегтем до Каяни?

— Очевидно, або що?

— Та нічого, я думав лише, що він може не поїде.

Тепер зрозумів я вже цілком ясно, що Каапері хоче чогось від мене, але не може зважити ся вповісти. Я став намовляти його, аби приступив просто до діла і висловив усе щиро.

— У мене є дійсно до вас невеличка просьба, — промовив він і сів на давнє місце.

— Ну, щож цікавого маєш ти мені сказати? — спитав я. На сей запит Каапері змішав ся знов і замовк; грубі краплі поту виступили на його чоло; парубок надумував ся, від чого йому зачинати. Він глянув на мене непевно, його уста заворушили ся, але не видали ні одного звука. Так пройшла ціла мінута. В кінці заговорив:

— Чи не міг би Юнно взяти з собою лист і передати його в Маансельке?

— Лист? Чомуж би ні? Натурально. Дай його сюди, я вже постараю ся, аби віддав, де треба.

— Коли він ще не зовсім викінчений, — відповів Каапері і почав виймати з кишені грубий звиток паперу, який зараз і розложив передо мною на столі.

— Мені здасть ся, що він уже досить довгий, — завважав я, зачудований масою паперу, яку записав Каапері.

— Та він був би досить довгий, але щож, коли я як сяду писати, то нічого з того не виходить. От як би я сьмів просити...

— То легко зарадити тому: ти говори, а я буду писати.

— Я про те й хотів просити вас, паничу, — сказав Каапері, — але я так налякав ся, що й не знав, як зачинати.

— Чогож тут лякати ся? — промовив я успокоюючи його.

— Бо те письмо посилаю я дівчині, — проворкотів Каапері і зітхнув глибоко, немов по тяжкій роботі.

— Еге, — сказав я, — то се любовний лист! Ай ти крутарю один!

Каапері почервонів і змішав ся до краю. Я тимчасом поглянув на забрукані, розложені передо мною папери, в надії, що найду в них материал, потрібний для листа. Але дарма. Картки були записані всякими можливими зворотами, на приклад: Вельми поважана Анно Лесна! Найулюбленійша Анно Лесна! Чудова красавице! і т. д.; поза те не пішла краснорічивість Каапері.

Я взяв чисту картку паперу, узброїв ся пером і постановив писати слово в слово те, що буде мені диктувати Каапері.

— Ну, зачинай! — сказав я.

Каапері промовив незвичайно сьміло і рішучо: З початку напишіть лише: „Добра Анно Лесна“!

— Написав, — сказав я.

— Пишіть дальше. „Батько“ — написали? — „батько заїхав до вас вечером, повертаючи з Каянського ярмарку і бачив, як ти пекла хлїб. Він каже, що навіть балакав з тобою. Вернувши домів, батько говорив з матір'ю, а я чув теж їх розмову: „В Мекеле коло Маансельке живе здорова дївчина, сильна і роботюча, а надто й не дурна. З неї була би славна жінка для нашого Каапері.“

— Чи й те треба писати? — зважив ся я запитати.

— Очевидно, — відповів Каапері, — таже з того й почало ся ціле діло.

— Так: „славна жінка для Каапері“, — сказав батько. — „Я став думати, чи не посватати мені тебе, і рішив ся поїхати до тебе в гості, скоро лиш обмолочу горох.“

— Але-ж бо тут нема ні слова про любов, — перервав я диктат.

— Ей що! Ви пишеть тільки, що я кажу. „Коли я молотив горох, прийшло мені на гадку, що з того не вийде ніщо добре, як я поїду до тебе, а то от через що. Ти вже пята дївчина, про яку я думаю, але коли прийде мені говорити з жінчинами, я не потрафлю нічого сказати тому, що я з природи несьміливий. Через те я й рішив ся написати до тебе письмо, а там най буде, що має бути.“

— Ні, любий Каапері, то вийде недобре. На що згадувати про попередніх жінок? — перервав я знов йому. — Мені не хотїло ся, аби Каапері був піднятий на сьміх.

— Конечно треба згадати про них, аби мені потому не казала, що я її ошукав, — відповів Каапері.

— Та яка-ж тут ошука, коли ти навіть не говорив з иньшими дївчатами? — здивував ся я.

— Хоч не говорив, то все таки думав про них, — відповів Каапері і попросив мене не переривати йому більше. — „Я бігав цілу весну у склеп за папером. Не-

ділями я писав, писав усе, що мені приходило на голову, але що я не вчив ся у школі, то й нічого путнього не виходило з того. Тепер молодий панич із сусіднього хутора підняв ся написати отсе письмо, отже в кінці воно таки дійде до тебе.“

Я знов став говорити, що не бажаю грати ніякої ролі в тому ділі, але Каапері стояв уперто при своєму і я хоча-не-хоча мусів йому уступити. Він слідив уважно через моє плече за рухами пера і спокійно диктував далше: „Коли ти годиш ся на мою пропозицію, то приходи на Івана до нашої церкви. Ти побачиш тоді також наш хутір і як схочеш, можеш прийти до нас. Тоді батько представить мені тебе і я не буду потребував допитувати ся чужих про тебе.“

— Але-ж змилуй ся, скажи, чи ти справді не бачив її ніколи? — крикнув я здивований.

— Ні, а деж я мав її бачити? — відповів спокійно Каапері і став диктувати далше. — „В кінці засилаю тобі поздоровленє та мушу ще додати, що в нас є пара коний: кінь і кобила, шість молочних коров, телиця і бик. Овечок було в зимі чотири, але одну роздер на весні вовк. Свиний маємо двоє...“

— Чи не пропустити се? — спитав я.

— На що? — відповів Каапері. — У нас дві свині і сила поросят, а кілько — не знаю. З них уже найздасть їй мати рахунок.

— Чи не згадати нам уже і про кіточку? — спитав я, вдаючи серйозного.

— Що за дурниці! — відповів з усміхом Каапері. — А про кури напишіть, що може розвести їх сама, коли захоче.

Я написав усе те. Далше вичислив він величину поля, скількість засіву і згадав навіть про те, що дуги та пасовиска гарні, що є добре місце для риболовлі, та що на хуторі нема ніяких довгів. Тоді завважав, що в письмі було вже все потрібне. Коли-ж я замітив, що він майже ні словечка не сказав про себе, то попросив додати, що він і в рот не бере горівки, та що на сьв. Якова скінчить ся йому двацять і сім літ.

Стали ми перечитувати письмо, по чім Каапері додав заклопотано :

— Здасть ся, що більше нема що писати і я дивувався би ся дуже, коли-б скінчило ся невдачно.

— Невже-ж не буде тут ні слова про любов? — спитав я.

— Та можна би щось сказати, але що? — задумався Каапері.

Я почав пропонувати йому що найкрасні слова, які тільки міг пригадати, зачитував навіть кілька ніжнійших місць із „Каллісти“ — нічого не сподобало ся. Каапері помахував тільки головою і запевнював, що Анна Леена не зрозуміє того так, як і він.

Я порадив йому самому придумати щось гарненьке. Каапері споважнів, пошкробав ся в потилицю і сказав: Напишіть так: „Коли Бог судив нам бути чоловіком і жінкою, то обіцюю любити тебе ціле житє, як приказано нам сьвятим письмом.“

Я написав те і письмо було в кінці готове.

Каапері прочитав його кілька разів, воркочучи крізь зуби: — Так, так, от як пишуть люди, що вчили ся у школі! Ех, чому то мене не послав батько вчити ся! За те як у мене буде син, пішлю його конечно до школи.

Потім узяв перо, повертів його в руках, замачав у чорнильниці і став викручувати на кінці письма великими кривими буквами: „Каапріслі Мерілайнен, власноручно“. Письмо вложено в коверту і запечатано. Каапері взяв його обережно в руки, подякував мені зі сльозами в очах, мовлячи, що ніколи не забуде, як я поміг йому і пішов домів. Я й жалував Каапері і сьміявся з його письма і рівночасно побоювався по трохи, що мене самого підіймуть на сьміх у сусідньому селі.

Відшукавши „прекрасну Каллісту“ я заглибив ся знов у читаню і позабув зовсім про письмо.

Через кілька неділь побачившись із Каапері пригадав я знов собі цілу історію і на-пів серіозно, на-пів жартливо спитав, чи посунула ся справа вперед?

— Добре йде, — відповів Каапері. — Анна Леена приїздила з батьком до нас на Івана. Ми умовили ся з нею

про все. Її батько не має нічого проти нашого вінчання, бажає лише, аби я, ставши його зятем, переселив ся в Мекеле тому, що його син іще малий.

— Але ти очевидно не згодив ся на те? Як-же твої родичі будуть обходити ся без тебе?

— Прийшло згодити ся, бо Анна Лесна так підходить до мене, як би навмисно була сотворена для мене. Ми постановили з нею очевидно перейти до нас, коли старий умре, або його син виросте, але на разі я перенесу ся до них; таж сказано, що чоловік повинен покинути навіть батька й матір задля жінки, — відповів Каапері.

— Отже ти таки жениш ся: по правді сказавши, я не сподівав ся, аби з того письма вийшло що небудь.

— А я навпаки був певний сього ще тоді, коли ви згодили ся написати до Анни Лесни. Таж то не всякий парубок потрафить написати таке письмо своїй дівчині. У ньому було все на своєму місці.

— Таж ти сам, дорогий Каапері, говорив мені, що писати, я тільки...

— Я ніколи в житю не потрафив би так написати, — відповів Каапері. — Анна Лесна казала, що вона розплакала ся навіть, коли донька дідича прочитала їй, що я буду любити її ціле жите, як приказано у сьвятому письмі. Надто сказала вона ще, що я очевидно серіозний чоловік і не думаю про дурниці.

Мене взяло пересерде, що я не знав скорше, чи Анна Лесна вміє сама прочитати письмо, але вже за пізно було сердити ся. Каапері не переставав оповідати, як дідичова донька оповідала Анні Лесні, що їй не доводило ся читати ще так гарно уложеного письма. По тій причині я ні за що не хотів бути присутним при заповідях у сусідньому селі. Та кінець-кінцем я мусів таки уступити, бо Каапері сказав, що як не буде кого небудь із своїх у церкві, то він не зможе навіть виговорити перед чужим сьвященником „Отче наш“.

Каапері попросив моїх родичів, аби дозволили мені піти з ним і я таки був при заповідях. Там здивав ся я також із донькою дідича, якій очевидно було дуже приємно познайомити ся зі мною. Вона поводила ся одначе

цілий час зі мною незвичайно поважно, а я й думкою не зраджував, що знаю що небудь. На її лиці відбило ся повне співчутє, коли я сказав, що не вадило-б і панам руководити ся подібними правилами, як Каапері і Анна Леєна, коли задумують побирати ся.

При заповідях назначили весіле на Михайла. Каапері жалував ся ціле літо, що мене не буде в так радісний для нього день, мене, якому він „старий парубок“ незвичайно вдячний за те, що він успів дістати собі жінку, та ще й таку красавицю! Раз пробував він навіть намовити мене, аби я відложив вступний іспит на університет, але я не згодив ся. По кількох літах, будши вже звичайним студентом, я відвідав Каапері і він незвичайно радо повів мене до свого веселого домика. Вказуючи дітям на мене, він сказав:

— Се чоловік, що поміг вашому батькови в найтруднійшій для нього хвилі. А обертаючись до мене, говорив дальше: — Ви справді зробили мені того вечера величезну прислугу. Ви не можете собі представити, як то трудно оженити ся.

Я старав ся пояснити, що моя поміч не була така велика, але він відповів:

— Е, балакайте здорові! Я, неук, що не ходив до школи, не був би ніколи написав такого письма. Я через те невідмінно пішлю свої діти до школи вчити ся.

— І маленька Маія буде вчити ся, аби не мусіла колись бігати по цілому селі і шукати когось, що прочитає би їй письмо, як то було зі мною — додала Анна Леєна.

Так то засватав ся і оженив ся Каапері і був щасливійший від багатьох, що сватали ся иньшим, звичайнішим способом, бо він любив свою Анну Леєну і родину так, як приказано у сьвятому письмі.

Переклав В. Тч.





# Понад наші сили.

Драматичні картини Бернштерна Бернзона.



## III. На замку.\*)

Величезна зала. На ліво високе крісло посеред рухомих лавок, що з високими, багато різьбленими поручнями розставлені з усіх трьох боків. Крім того в залі стоїть тут і там багато крісел без ладу. В заді сцени великі лукові вікна; під вікнами також лавки. З обох боків, але зовсім у глибині сцени, входові двері, держані в таким самим стилю, як і вікна. Повала гарно і багато різьблена, стіни прикрашені килимами, щитами, флягами і обвішані свіжою зеленю. Гольгер сидить на високому кріслі, перед ним маленький столик. На лавках і кріслах сидять делегати всіх фабрикантів цілого краю. В обох дверях видно від часу до часу інших, що держать ся по обох боках залі. Вони тиснуть ся до середини, коли дебата більш оживлюєть ся, а потім зникають знов. Слуги в одягах із кінця середніх віків розносять освіжаючі напої в високих коновках і наливають до чаш і склянок.

Анкер (стоїть на невеличкім підвисяню при столі, як раз на-  
против председателя. Праворуч його ще один стіл, при якому  
сидять два секретарі). — Раз при великій нагоді було  
сказано: „Годі тобі прогнати чорта Велзевулом“. Отсе  
я в сій справі зробив своєю догмою. Ми не мусимо  
за зло платити злом. Таким робом ми не виплекаємо  
добра в народі. А коли не виплекаємо добра, то не  
будемо мати на чім оперти ся. Тоді перед нами нема  
будущини. (Сходить з місця. Глибока тиша).

\*) Гл. кн. X, стор. 80—108.

Гольєр. Пан Мо має голос.

Мо (вступає на трибуну; дехто з тих, що держать ся осторінь, входять до залі). Маю честь іменем чотирнацятьох — кажу виразно чотирнацятьох — властителів фабрик мого рідного міста прилучити ся до проєкту пана Гольєра. Чинимо се з повним переконанем. (Слухайте! Слухайте!) Завязують робітники фахове товариство против нас, завязімо-ж і ми фахове товариство против них. (Слухайте! Слухайте!) Ми згоджуємо ся на цілий внесок і на кождий його параграф. Мене безмірно дивує промова пана Анкера. (Так, так!) Кождий властитель фабрики мусить же розуміти користь, яка йти-ме з того, коли всі фабрики разом мати-муть спільну дирекцію, до якої можуть удати ся в разі небезпеки. Всі повинні бачити користь, яка виплине для них із того, коли кожда суперечка з робітниками прийде перед таку дирекцію — найвисший суд і управа в одній особі. Що стратимо на свободі, те зиськаємо знов на обезпеці. Згоджуємо ся з цілого серця! Нехай знають робітники, що коли збунтують ся, то мати-муть діло з силою, яка не потребує оглядати ся ні на кого. Се їх утихомирить, а нам додасть найбільшої поваги. Скоро наклонимо фабрикантів сусіднього краю до утвореня подібного товариства, злучимо ся й з ними. Кінець-кінців повстане один фаховий звязок для всіх цивілізованих країв. Гольєрів проєкт величній! І я (обертаючись до Анкера) зовсім не бою ся наслідків. Вислов пана Анкера: „Се буде виступ меншої часті сьвіта против більшої“ кольосально баламутний. Зовсім кольосально! Адже-ж на сьвіті є ще й иньші люде, крім фабрикантів і фабричних робітників. А для тих иньших — сеж не підлягає ніякому сумнівови — користнійше буде злучити ся з нами, ніж із робітниками. (Слухайте, слухайте!) Ми і ті иньші разом творимо державу. Держава — наша. Так воно було, так і буде. З цілого серця прилучаю ся до проєкту. (Слухайте, слухайте, слухайте! — Мо сходить із трибуни, йому плещуть браво, його стискають за руки).

Гольєр. Пан Іван Сверд має голос.

Один. Голосувати!

Кілька голосів. Так, так, голосувати!

Ще більше голосів. Голосувати! Голосувати!

Іван Сверд (входить на трибуну з великим портфелем, який кладе перед собою). Не потребуєте се давати так виразно до пізнання, шановні панове! Я знаю, чим се пахне і яко хемік я привик до аналізованя. (Сьміх). Коли не зважаючи на се я виступаю ось тут, то се лише для того, бо я прирік своїм товаришам, яких маю честь репрезентувати, що висловлю їх погляд.

Один. Який ви самі подиктували їм.

Другий. Диктатор!

Іван Сверд. Коли в мене є яка диктатура, то се хіба диктатура переконаня.

Мо. І ви хочете поспробувати її й над нами?

Іван Сверд (весело). За вашим найяснійшим дозволом: так, хочу. У мене, бачите, в руках є доказ, якому не може оперти ся жадна розумна голова.

Де хто. Ого!

Іван Сверд. Зараз почувете. Наші фабрики розкинені, як знає шановне зібранє, по селах. Там робітникам признано майже все те, за що тут ведеть ся суперечка. (Йому переривають).

Богато голосів. Е, по селах! Там иньші відносини.

Один (перекричує всіх). Дрібні відносини — і все нове!

Мо. Покажіть свої книги!

Іван Сверд (показує на портфель). Маю тут стверджені присягою замкненя рахункові в останніх літ. Діла йдуть помаленьку, але все таки йдуть.

Деякі голоси. Ага, помаленьку!

Іван Сверд. Так, ми вдоволяємо ся маленькими зиска-ми — і в тім лежить може й уся різниця між шановним панством і нами.

Деякі голоси. Ова!

Один. Сховай свою мудрість для себе!

Іван Сверд. Ще лиш одно можу пригадати. Всі ті робітники — члени Браттового краєвого товариства і одержують газетку Ілаша Занга. Йй Богу, се так. І гори, під якими живемо, і водопади, при яких пра-

цюємо, через те не стратили свої сьвіжости і сили. Але що найгірше лихо: і ми, фабриканти, також належимо до Браттового красього товариства і пренуме — (Гучні крики).

Загальний крик. І ми се маємо слухати! А ти чого тут? Социальдемократи! Анархісти! Забирай ся! Мовчи!

Іван Свєрд. Здаєть ся, що тут нема так богато розумних голов, як я надіяв ся! (Сьміх змішаний з лютими криками).

Мо (перекричує всіх). Ви все були безсоромний!

Інъший (ще голоснійше). Візьми тільки себе за голову! Се член сїм'ї Півголовків.

Іван Свєрд. Коли я член сїм'ї Півголовків, то маю тут богато свояків. (Сьміх). Я дуже шаную свою сїм'ю і надіюсь, що й вона гордить ся мною і позволить мені висловити коротеньку критику на проєкт пана Гольєра. Перше, що я хотїв би сказати про него, се те, що таке фахове товариство всіх фабрикантів цілого краю — чи навіть цілого сьвіта — мислимо тільки тоді, коли всі фабриканти пристануть до него.

Мо. Сим ви не турбуйте ся.

Один. Уже ми їх присилуємо пристати.

Анкєр. Тільки без силуваня!

Многі. Ні, власне присилуємо! (Гамір).

Іван Свєрд. Панє президентє! (Гольєр сидить, не ворухнеть ся).

Анкєр (кричить). А коли банки захочуть помагати їм?

Многі. Не посьміють! Пожалують сего!

Іван Свєрд. А гуртівники?

Многі. Ну, ну, нехай лише попробують!

Іван Свєрд. Значить, треба буде завязувати ще два фахові товариства: товариство для банків і товариство для гуртівників.

Мо. Банки ми збойкотуємо, а гуртівників викупимо.

Іван Свєрд. Так ось куди підуть наші гаранційні фонди. А боротьба з цілою ліберальною партією? Се-ж буде політична справа.

Мо. Вона й тепер уже політична.

Іван Сверд. Ні, се щось зовсім нове! Фахове товариство фабрикантів з примусом для членів, з примусом для робітників, з бойкотом против банків, з боротьбою против гуртівників, против транспортних паровиків і т. д. — щось зовсім нове!

Анкер. Се ніколи не може вдати ся.

Многі (розлючені). Мусить удати ся!

Іван Сверд (підхапує). Приймім так, що все те вдасть ся, піде чудово. Ви командуєте фабрикантами, робітниками, ринком; тим самим ви диктуєте свою волю адміністрації, державі. Що з того вийде? Наслідком першого-ліпшого надужитя з боку високоповажаних — бо-ж така велика власть дуже легко плодить надужитя — вибухне повстанє, далеко завзятійше, ніж релігійні війни наших предків. І чиж ми тоді далеко заїдемо? Заїдемо назад, до доби дикунів. Усе, чим працюємо, буде зруйноване, склади попалені, наставники повбивані. Деякі проби сего ми вже бачили, — бо се все ще доси — бійка аванпостів.

Анкер. Се правда!

Іван Сверд. І що се за війна? На кого спадають її наслідки? На обі сторони. На фабрикантів і на робітників. А вони могли би безмірно лекше дійти до того самого результату, коли-б зовсім спокійно сиділи дома і тільки взаємно передали одні одним вість: о тій і тій годині позапалюємо все, що маємо і посідаємо — і ми й ті иньші — і подбаємо, щоб пожежа обхопила ціле місто, де живемо, ослабила весь край, у яким живемо! (Мимовільні окрики).

Лю. Скажіть се лише робітникам!

Іван Сверд. Се треба сказати обом партиям, що вони стрімголов кидають ся в неможливе і неприродне! Се якийсь вроджений, сліпий наклін, — щось подібне до того, що в неприроднім шукає величі й поезії. Але я вам кажу, мої панове: прийде день, коли люде відкриють, що в природнім і можливім лежить далеко більше величі й поезії, хоч і як мало її видно на перший погляд, ніж у всіх неприродностях цілого сьвіта — починаючи від першого соняшного міту

аж до вчорашнього казаня на сю тему. Коли-б і в тій справі обі партії держали ся простої дійсности, то що би відкрили? Що ворог, якого обі хочуть поборювати, сидить поза ними. Ми руйнуємо себе взаїмно, а він із того росте; тим безпечнійше він захопує нас обох у свої руки. Сей ворог — се капітал!

Високий тенор. Не говоріть про капітал!

Іван Сверд. Панцю шановний — а чому-ж то ради Бога я не маю говорити про него? Адже-ж усі ми знаємо, що в отьому краю молодого промислу найбільша часть промисловців обертає позиченим капіталом і рада-б увільнити ся від него. А капітал —

Високий тенор. Не говоріть про капітал!

Іван Сверд (так само пскливо). А хиба-ж він сьвятий? (Сьміх).

Мо. Тай справді, і моя думка така! Ті безцільні наріканя на капітал —

Іван Сверд (підхапує). Наріканя на капітал?

Високий тенор. Не говоріть про капітал! (Ревучий сьміх).

Іван Сверд. Пане президенте! Чи не zvolите зупинити ті оглушливі окрики?

Гольєр (не звертає на се уваги. Сьміх, дехто кричить браво).

Іван Сверд. Констатую, що тут нема свободи слова. Констатую, що ані президент, ані зібрані не допускають свободи слова. (Слухайте! Сьміх). Я вже наперед надіяв ся чогось подібного і для того взяв із собою стенографа. (Гучні крики обуреня),

Загал. Се не вільно! Тут наради тайні. Тут не допущено справоздань!

Іван Сверд. Коли нарушуєте свободу дебати, то ми відкличемо ся до публіки. (Кричить). Я приніє із собою також фонограф! (Сходить сьміючись із трибуни з портфелем під пахою).

Загальні крики. Мефістофель! Сего ми й ждали по вас! І вам говорити про свободу!

Гольєр (перекричує всіх). Пан Кетіль має голос! (Загальні брава і оплески).

Кетіль (що стояв зовсім із заду, мовить до Івана Сверда, що забираєть ся виходити з залі в супровді двох панів, із яких один несе скриньку). Ви йдете?

Іван Свєрд (весело). Так.

Кетіль. Але я власне хотїв відповісти вам.

Іван Свєрд. Тут певно ще досить панів, яких се буде бавити. (Кланяєть ся і виходить. Деякі сьміють ся).

Кетіль (виходить на трибуну). Ми власне чули, як то страшно небезпечно нам чинити те саме, що робітники вчинили вже давно.

Богато голосів. Слушайте! Слушайте!

Кетіль. Що ми супротив робітників не сьміємо піднімати ніякої ініціативи, се ми вже знали давно. Але що нам не вільно чинити й того, що вони вже вчинили, се для нас цілковита новина. (Веселість). Нам не лишаєть ся нічого більше, як покорити ся робітникам. Усе иньше — небезпечно. Значить: підвисшити їм плату — щоб мали за що більше пити. (Сьміх: Слушайте! Слушайте!) Не буду вас довго нудити й тим, що робітники повинні мати уділ у зисках, особливо що й зисків нема ніяких. (Велика веселість). Із сего впливає природно, що мусимо прийняти їх до дирекції. Тоді банки будуть дуже охочі давати нам кредит. (Веселість). Особливо тепер, коли конкуренція так сильно заострилася ся, мусимо віддати з рук і зиски і дирекцію, а тоді певно все піде пречудово. (Веселість і гучні окрики). Бо щож значить маєток у руках одиниць без поневолення иньших? Ні, в жадних руках най не буде маєтку, а бідність у всіх, отсе ідеал! (Ненастанний веселий крик). Свобода не може істнувати разом з грошевою силою. Бідність і свобода — ось ідеал! (Знов радісні крики). Пан Анкер, дуже богобоязний чоловік, говорив так проймаючо про огидність богацтва, се-б то про огидність тих, що самі богаті або пнуть ся бути богатими... Лїнивство, марнотратство, роскіш, розпуста, жадоба панованя, грубе призирство супроти ньших, — отсе ті прогріхи, які загалом має виплоджувати богатство. Але за прогріхи робітників я також красенько дякую. Бо коли захочемо в думках взнизити ся аж до їх рівня, то чей же побачимо й їх прогріхи? Брудноту, рівність, лизунство, пянство, крадіжі, бійки, часто навіть убійства. А тепер, коли анархізм звив

собі гніздо серед них, навіть масове вбійство. Не можу сказати, щоб я був горячим прихильником тих прогріхів — ані наших, ані чужих. Але все таки факт фактом, що кожда з двох сторін має свої. То чому-ж витикати тільки ті, які плодить богатство? Чи може для того, що робітницькі прогріхи далеко гірші? (Сьміх і оплески). Чи може пан Анкер, той богобоязний муж, справді думає, що всі ті прогріхи щезнуть, скоро тільки робітник одержить пай у зиску? Чи йому здаєть ся, що пайова робота значить те саме, що на-вернене від гріхів? Для них і для нас? (Голосні оплески). Така промова по моїй думці — даруйте за се слово — по моїй думці тупоумна. (Сьміх). Так як і вся моральна балаканина в хвилі, коли хочемо розпочати щось порядне, щось придатне. По моїй думці власне мораль стає тут на заваді. (Голосний сьміх). Небезпека, про яку тут говорено так багато, лежить в тім, що ми кожного разу робимо ся такими страшенно моральними. (Крики: так, так, так! Голосні оплески). Се не допускає нам боронити того, що єсть, боронити держави, вітчизни, такої, яка нам була передана і як наші діти повинні її передати далі, — боронити так, щоб усі зрозуміли і затирили собі, що се щось таке, чого ніхто не сьміє нарушувати. А швидше не будемо мати спокою. (Серед голосних овацій сходить із трибуни. Многі повставали і розмовляють живо між собою).

Гольєр (коли втишило ся перше зворушенє). Тепер — пан Анкер ще раз просив голосу.

Один. Чи ще нам не досить того анкра?\*)

Многі. Годі вже анкра!

Иньший. Сего анкра справді вже нам досить! (Сьміх).

Третій. Радше троха иньшого!

Четвертий. Ні, жадного більше! Голосувати!

Многі. Голосувати!

Анкер (вийшовши на трибуну). Ах ні, мусите ще покоштувати троха мойого анкра! (Сьміх). Вино, яким вас участовано перед хвилею, видалось мені над міру вбда-

\*) Анкер значить також рід пива.



вим — хоч шуміло сильно. Та звісно, сьогодні можна зробити шум із самої чистої води. (Ого! Дехто голосно розмовляючи виходить із залі). Новий час, новий порядок, що прийде, чи ми хочемо, чи ні, власне в тім полягає, що не повинно бути ані великих богацтв, ані великої бідности; адже єсть середина між обома, і власне вона настане. І чим ближше ми будемо доходити до неї, тим більше щезати будуть і прогріхи, які виплоджують богацтво й бідність. Се повинні ми зрозуміти заздалегідь, тоді минули-б ми часті, страшенні конфлікти. Один із панів передбесідників сказав, що у нас мусить бути щось неладно, коли ми так рідко вміємо якесь діло вести як слід. Він мовив, що у нас є щось таке, що виходить понад наші сили. Еге, і я так думаю, без огляду на те, яка може бути сьому причина. Для мене ті дикі воєнні тягарі, ті страховинні державні бюджети, те марнотратне житє приватних людей — усе се для мене поважні сьвідки; ми живемо житєм понад силу. Без сего анархізм був би зовсім неможливий. Неодвічальність, несумлінність, з якою богачі розтренькують мільони, немов би в краю не було нікого більше крім них самих і тих, що допомагають їм у їх забавах, — сеж так само грубий анархізм, бунт против законів божих і людських. Адже-ж сим даєть ся й иньшим вказівку: „Роби й ти все, що хочеш!“

**Кетіль** (зриваєть ся з місця). Можу просити голосу? (Видно, як президент дає йому знак головою. Загальна радість).

**Анкер**. І література богатих та молодих, так звана література „інтелігентів“, коли вона тим самим миром мазана, голосить сам тільки негальмований індивідуалізм, руйнує, побуджує до зневажуваня законів і добрих обичаїв — і вона такий самісінський анархізм, як перший-ліпший із тих, що вбивають динамітом.

**Один**. Пане президенте, але-ж ми відбігаємо від річи!

**Многі**. До річи! До річи!

**Богато** голосів. Голосувати! Голосувати!

**Многі** (приходять із бічних комнат і кричать). Голосувати!  
Голосувати!

Анкер. Нікому на всім світі не вільно зі своєю власністю робити, що хоче.

Один. Розумієть ся, що нам вільно.

Анкер. Розумієть ся, що нам не вільно. Єсть же над нами писані й неписані закони. І я боюсь, що ви порушуєте оба, особливо сей останній, коли почнете робити те, що в проєкті пана Гольєра подано яко умови для робітників.

Многі голоси (нараз у суміш). Ого! Ви нас не залякаєте! Ми не дамо залякати себе!

Анкер. По моїй думці ті умови для робітників скандальні. Се потоптане писаних і неписаних законів. Я певний, тут знайдеть ся не один, хто так само думає, як і я. (Сходить із трибуни).

Гольєр. Думаю, що не завадить зробити пробу.

Загал. Так, так! (Всі в бічних комнат сходять ся).

Гольєр. Всі ті, що думають так як пан Анкер, зволять ласкаво зголосити ся. (Загальна тиша). Думаю: нехай заявлять се! (Тиша, потім сьміх, в кінці)

Один (несьмілим голосом). Я думаю так, як пан Анкер. (Голосний регіт).

Гольєр. Отже один одніський! (Гучна веселість, стукітня).

Анкер. Коли діло так стоїть, то прошу вибачати, що я так довго нудив зібраних. (Відходить, його однодумець за ним).

Один. Щасливої дороги!

Анкер (у дверех). Не сьмію бажати й вам того самого. (Відходить).

Гольєр. Зібране домагало ся голосованя.

Загал. Так, так!

Гольєр. То зібране не хоче перед тим вислухати ще пана Кетіля?

Всі. Хочемо, хочемо! (Плещуть у руки).

Гольєр. В таким разі ще один має голос перед паном Кетілем, а то пан Бльом.

Бльом (поважний, чорно одягнений, елегантний пан устає з місця. Він доси не мішав ся до жадної демонстрації. Видно було, як він кілька разів уставав просячи голосу, але Гольєр не звертав на него уваги; в кінці підчас останньої промови Анкера він таки допросив ся).

Гольєр. Надіюсь, що ви згоджуєтеся з проєктом.

Бльом. Так.

Гольєр. Пан Бльом має голос.

Бльом (входить на трибуну). Можу просити склянку води?

Гольєр (оглядаєся довкола, так само й иньші). А деж подівся слуга?

Дехто (спішить до дверей по обох боках і визирає).

Мо. Ось один! (Киває. Слуга приходить).

Бльом. Я би просив склянку води. Як найзимнійшої. (Слуга відходить). Уже тепер наш край стратив мільйони. Повтараю: мільйони. Вже тепер пропав цілорічний заробіток фабрик. І ще більше.

Один. І ще більше!

Бльом (кланяєся в той бік). І ще більше. От тим то легкий, щоб не сказати легкодушний тон, — легкодушний тон, яким ведуться отсі наради, вразив мене дуже прикро.

Один. Дуже прикро.

Бльом (кланяєся в той бік). Дуже прикро. Ми не перетриваємо сю кризу, що тепер розпочалася — тепер розпочалася, без панованя над самими собою і дисципліни.

Один. І дисципліни.

Бльом (кланяєся в той бік). І дисципліни. (Сьміх). Коли у нас буде панованє над самими собою і дисципліна, тоді і тільки тоді ми можемо надіятися, що по нашій боці стане — по нашій боці стане сила —

Слуга (входить з препишним збанком і такою-ж чашею на таці, наливає воду і подає).

Бльом. Сила, найбільша між усіми, а іменно — (Бере чашу, підносить до уст і пє).

Один. Іменно?

Иньший. Біднота?

Третій. Король?

Четвертий. Виборці?

Пятий. Жіноцтво? (Сьміх).

Шестий. Гроші? (Знов сьміх).

Бльом (віддає склянку). Іменно церков.

Деякі голоси. А, церков!

Бльом. Церков. Тільки через панованє над самими собою і через дисципліну ми перетягнемо церкву на свій бік.

Один. На свій бік.

Бльом (кланяєть ся). На свій бік.

Один (що сидить зовсім позаду). Коли церков не може держати в пострає робітників, то на якого чорта вона нам здала ся?

Многі. Слухайте! Слухайте!

Третій. Тай справді, по що вона тоді?

Бльом (не дає себе збити з пантелику). Церков не стає по стороні робітників. Се ми бачимо — ми бачимо. Але церков не стає також по нашій стороні, бо нам не стає карности і дисципліни, якої вимагаємо від робітників. І якою церков має допомогти нам.

Один. Має допомогти нам.

Бльом (кланяєть ся). Має допомогти нам. Я згоджую ся з поставленим внеском. Але коли ми не прихилимо до себе церкву, то нам годі буде виконати свій плян.

Один. Виконати свій плян.

Бльом (кланяєть ся). Виконати свій плян. Се моя думка. (Сходить із трибуни).

Гольєр. Пан Кетіль має голос! (Загальні оплески. Всі збігають ся).

Кетіль (тимчасом входить на трибуну). Так отже нам не стає дисципліни! (Сьміх: слухайте, слухайте!) А церков бідненька стоїть і не знає, що діяти, і не може допомогти нам, бо нам не стає карности і дисципліни. (Сьміх: слухайте, слухайте!) Так се для того допомагала церков так щиро всім тим, хто мав у руках власть? Усі ті, що мали власть, мали також завсїгди панованє над собою і дисципліну! (Голосні оклики). Нехай ми тільки раз захопимо власть, то можемо бути певні, що церков буде за нами! (Радість). Так само з робітниками. Коли правительство в Парижі вистріляло їх 10.000, се-б то найгірших ворохобників, то довгі роки мала Франція чистий спокій. Такий упуст крови від часу до часу нічого не шкодить. (Сьміх: слухайте, слухайте! Змішаний гомін). Там у Франції вони швидко дождуть ся нового упусту. (Сьміх). У нас певно до

сего не дійде. Але се залежить від нас. Візьмімо сьогодні власть у свої руки і покажім, що хочемо державне тіло заховати здоровим, навіть хоч би мало прийти до упусту крові. Тоді, думаю, дійдемо до ладу. Інакше ні. (Голосне: слухайте). Сказано тут уперед, що ми винні анархізмови иньших, що у нас є свій анархізм і що оба ті анархізми підкошують добробут краю. Еге! Але що то значить, коли якийсь багатий дурень, або ще більший дурень його снюк (легкий сьміх) — що то значить, щó вони розтратять протягом кількох літ, в порівнаню з тим, щó такий страйк може зруйнувати протягом кількох тижнів, або, як се бувало вже в Англії, а особливо в Америці, протягом кількох днів? Коли страйкові руйнують сирі материяли, палять на мільйони готових товарів, підкопують цілі галузи промислу, так що ринки цілого сьвіта відчують те потрясенє! Але з тими звіврями в людській подобі, з тими робітниками, що иноді видають ся такими сумирними, з ними масмо ми ділити ся цілою управою і зиском, що має бути нашою безпекою? Супроти таких тварюк мали-б ми вагати ся захопити власть у свої руки і повернути її на добро цілості? (Голосні окрики). Я не тільки підпираю внесок пана Гольєра точка за точкою, але жадаю, щóб його прийняти en bloc. (Сходить серед гучних окликів із трибуни. Всі крім Бльома встають).

Один. Приймаємо його аклямацією.

Всі. Так, так! (Загальні оплески).

Мо. Най жие пан Гольєр! Най жие наш великий провідник! Гурра! (Всі зібрані повторяють сей окрик, в їх числі й Бльом, що тепер устав з місця).

Анкер (несподівано опиняєть ся зі своїм товаришем поміж обома дверми). Вибачайте, пане президенте, але ми не можемо вийти.

Гольєр. Не можете вийти?

Анкер. Усі двері позамикані.

Гольєр. Але-ж одвірний — що?

Анкер. Ми не могли знайти одвірного.

Гольєр. Як? Куди-ж подівали ся слуги?

Анкер. Ми ніде не бачили жадного слуги. (Неспокій).

Мо. Але-ж в тій хвилі був іще один тут.

Многі (біжуть до дверей і визирають).

Один. А ось він! (Киває. Слуга приходить).

Гольєр. Один із нанятих на нинішній день. (До слуги).

Виведи сих панів із замка! (Слуга поглядає на годинник, потім виходить із обома панами). І оглянь ся там за одвірним! — Панове можуть бути зовсім спокійні. Я дав наказ позамикати все, щоб ніхто непрошений не ввійшов сюди. Замок обставлений поліцією. Слуги певно зібрали ся на обід.

Многі (відітхнувши). А, так!

Гольєр. Ся перерва не дозволила мені так безпосередно, як би був хотів, подякувати за вчинену мені овацію. І за довіре, яке ви доказали мені приймаючи мій внесок. Сього довіря я рад оказатись гідним. Дякую вам також, що ви увільнили мене від тої безконечної дебати, в яку ми заплутались були так несподівано. (Сміх). Всюди бавити ся в парламент, се одна з хороб нашого часу. Всі ідеї через се сходять на баламутство, всі цілі погіршують ся. Те, що виходить з вибору мірнот, не може й поводитись інакше. (Слухайте, слухайте!) Прошу вас, панове, сідайте! (Деякі сідають, иньші стоять). Те, що власне тут ухвалено, я вважаю рішучим. Уважаю се великою подією. Се була мета мого життя. (Слухайте!) Саме заким я мав честь розпочати отсе зібране, мав я розмову з робітниками і мусів знов чути, що не ми, тільки вони побудували фабрики; вони роблять те, чим живемо ми. Розумієть ся, і з державою те саме: вони здвигнули державу і піддержують її. Ми-ж живемо тільки тим, що наробили вони. Але-ж робота в роздріб ніде й ніколи не мала такої сили. Вона ніколи не зробила більше понад свою потребу. Вона все робила лише стілько, аби вижити. Тільки сконцентрована праця доконала більшого, клала собі мету, будувала для иньших. Сконцентрована праця, се були давнійше особливо великі власники земель і великі гільди; ті мочарі здвигнули держави. Вояки по части допомагали,

по часті спиняли. Так само духовні — по часті допомагали, по часті спиняли. Ми — наслідники шляхти і гільд. В новіших часах ми репрезентуємо з'організовану працю. Ми тепер фундатори великих маєтків. З нас виростають міста і краї; з нас живуть робітники. Від нас походить добробут, що свою надвишку віддає науці і штуці. (Бурливі, довготривкі окрики). Доки ми розпоряджаємо більшими і найбільшими маєтками, доти й усе те, що творить ся при їх помочи, індивідуальне, сьвіже, різнородне. Кождий робить по своїй уподобі, кождий знаходить своє. А подумайте, що замість нас настає якась одиниця — громада або держава! Один замівник, один купець, отже один смак. Значить, і одна міра вартости. Сеж було-б істнісіньке пекло! Жите на землі рік поза рік було-б нудотою, як у неділю по полудні. (Сьміх). Люде помалу поробились би такими однаковими, що для нас майже не було би ріжниці — чи жити в однім муравлиську, чи в иньшій — хиба тільки з виємком їди, яку-б ми обнюхували тут і там. (Сьміх). Та певно й їда з часом зробилась би всюди однаковою, га? (Сьміх). Коли там ті кричать нам, що так має бути, як хоче більшість, а більшість, се вони, то відповіджмо їм: а хробачя ще більша більшість! (Слухайте, слухайте!) І коли така більшість тут дійде до керми — через вибори, чи иньшим робом — більшість без традицій панської сили, без високих змагань і естетичного почуття, без того століттями випробуваного закона підпорядкованя в малих і в великих справах, то ми скажемо спокійно, але рішучо: гармати на фронт! (Всі зривають ся з місць і кричать браво, плещуть у долоні і тиснуть ся довкола него). А тепер, мої панове, розпичнеть ся бенкет! (Обертаєть ся і потискає рукою гудзик. В тій хвилі чути один за одним три вистріли і рівночасно оркестра розпочинає грати веселий марш, скомпонований умисне для сеї нагоди). Позволю собі просити панів за мною до столу. (Йде до Кетіля і бере його по під руку. Иньші починають також уставлювати ся парами).

**Анкер** (разом зі своїм прихильником появляєть ся знов насеред залі між обома дверима). Не можемо вийти! (Всі зупиня-

ють ся) Тепер не можемо навіть зійти в низ. Ми були при обох виходах.

Гольєр. Було виважити двері!

Анкер. Ми пробували, але двері позасовувані залізними дрюками. З надвору.

Гольєр (випускає руку свого гостя). А се що таке? Де слуга?

Анкер. Щез нам кудись. (Неспокій поміж зібраними).

Мо. А ось він стоїть! (Показує).

Гольєр (остро). Ходи сюди!

Многі голоси. Що се таке? Що стало ся?

Гольєр (спокійно відсторонює їх). Тихо! (Бере слугу за рамя і веде наперед). Скажи мені, що се має значити?

Многі (тиснуть ся наперед, також до слуги). Еге, що се має значити?

Слуга. Пустіть мене! (Його пускають). Бажаєте знати, що се значить?

Усі. Так.

Слуга (входить на трибуну).

Всі. Він входить ва трибуну!

Слуга. Бажаєте знати, що се значить?

Усі. Так.

Слуга. Ми замкнені.

Гольєр. Але одвірний, слуги — ?

Слуга. Забрали ся геть.

Гольєр. Добровільно, чи недобровільно?

Слуга. І сьак і так. Добровільні потягли недобровільних.

І тепер тут нема нікого більше. (Тиша. Перестрах).

Усі. Але поліція? Поліція! Покличте поліцію! (Зразу деякі біжать до вікон, потім чим раз більше, відчиняють вікна, вихляють ся).

Один. Поліціантів не видно.

Многі. Анї однісїнького. Нема анї духа поліції.

Гольєр. Як то? Ми замкнені? (Йде до вікна).

Мо (на переді, перекичує всіх). Але-ж скажіть на милість!

Анї слїду поліції. Анї одного поліціанта не видно.

(Деякі знов громадають ся довкола слуги).

Кетіль (до слуги). Чи ви й поліцію усунули?

Слуга. Так. Поліція держить кордон там геть у низу.



Гольєр. Чи се зроблено моїм іменем?

Слуга. Зроблено вашим іменем.

Усі (збиваючи ся в густу купу). Се чортівщина! Що нам почати? Ну, що нам тепер починати? Ми зражені. Що стане ся тут із нами?

Мо (вискакує на крісло). Тихо всі ви! (До слуги). Що станеть ся тут із нами? (Нараз усі втихають. Тим виразнійше чути веселий бенкетовий марш). Чи ся божевільна музика не може раз замовкнути? (Махає руками).

Многі голоси. Кажіть музиці бути тихо!

Всі. Кажіть музиці бути тихо!

Бльо́м (кричить крізь вікно). Музика нехай буде тихо! Гей там! (Загальна павза). Веселий марш лунає невпинно далі).

Мо (скаженіє). Чи ніяк не можна втишити сю музику?

Гольєр. Мусимо післати когось на дах. Вона там.

Кетіль. Уже пішли. (Знов усі тихо. Музика грає далі).

Мо. Грають собі далі. Любі приятелі, збігайте хто там на дах! (Три або чотири присутні вибігають).

Тенор (до Бльома, що знов вийшов наперед). А як погано вони грають!

Бльо́м. Ні, грають не погано — зовсім не погано. Але страшенно. (Музика втихає).

Мо. Нарешті!

Дехто (віддихаючи свободнійше). Богу дякувати!

Мо (до слуги). А тепер може схочете відповісти нам: що се має значити? (Мертва тиша).

Слуга. Кличуть вас. (Глибока тиша. Нарешті:)

Мо (майже шептом). Хто?

Слуга. Марена Гауг, яку ми поховали сьогодні. Вона бажає, щоб ви всі йшли за нею. (Тиша).

Мо (все ще стоячи на кріслі). Що — що се має значити?

Слуга. Тоді, коли будовано сей замок, покладено електричний провід аж до склепіня мінеральної штольні там у низу. Тепер сю штольнію вичищено, а за останні ночі її наповнено динамітом. (Глибока тиша).

Гольєр (що весь той час стояв недвижно). Хто зробив се все?

Слуга. Той сам, що клав проводи.

Гольєр. Чи він тут?

Слуга. Ні. Він має ще пнью роботу.

Мо (кричить). Але хто-ж ти такий?

Слуга. Байдуже про се. Я не бажаю зробити ся безсмертним.

Мо. Киньмо ся на него! (Зіскакує в крісла).

Многі (кидають ся на слугу). Злочиннику! Скритовбійце!

Гольєр (спиняє їх). Ні, ні! Заждіть! Заждіть, кажу вам. (Коли троха втишили ся). Позвольте мені сказати пару слів отсему паничеви в чотири очи. (До слуги). Будьте ласкаві зійти і поговорити зо мною.

Слуга (поглядає на годинник). Але коротко. (Сходить із трибуни і наближаєть ся до Гольєра, оба виходять наперед. Гольєр киває найближшм, аби відступили далі; ті відступають).

Гольєр. Якої ціни жадаєте, щоб випустити нас? Можете жадати дуже багато. Жадайте всякої безпеки. Де вам виплатити гроші? Відси — зовсім потаємно — спеціальним паровиком — ще сьогодні вечір. — Відповідайте!

Слуга (лишає його без відповіді і вступає на президиальне місце). Тепер я обнимаю команду. Під моім проводом рушить наш поїзд. Тільки панове мусите добре тримати ся, бо трясти-ме сильно. (Переполюх. Шепти).

Кетіль. Можу дозволити собі одно питанє до пана коменданта?

Слуга (поглядає на годинник). Але спішіть ся!

Кетіль. Що — — на що властиво здасть ся се все?

Слуга. Отся подорож у повітре?

Кетіль. Так. На що вона здасть ся?

Слуга. На сигнал.

Многі (шепчуть з переляку). На сигнал?

Кетіль. Здасть ся, можу пророкувати вам, що сей сигнал більше коштувати-ме вас, ніж нас.

Слуга. Ах, за сим одним підуть дальші. Многою переважимо. Блискучі як сонце ви подасте сигнал! Радуйтеь незаслуженою честю — скінчити сонцями!

Гольєр. Чи зараз має се стати ся?

Слуга. Зараз станеть ся. Шановні співсонця — бачність! (Хоче зійти і подати ся в гллуб сцени).

Гольєр. Ні, ти не діждеш подати сигнал! (В тій хвилі чути чотири вистріли з револьєра один за одним).

**Слуга** (при першій вистрілі відскочив у зад, потім ухопився за груди, потім за живіт. Потім підняв обі руки висше голови і крикнув:) **Ах**, то було добре! (Пає наперед. Гольгер поступив за ним і стоїть отсе так, що слуга валить ся йому під ноги).

**Всі** (збігають ся, щоб побачити вбитого; дехто вискакує на трибуну, инші на президиальне місце, дехто на крісла, щоб заглянути через голови передніх. Нараз коло самого вбитого показуєть ся:)

**Чоловік у бронзовім убраню** (з першого акту). **Га, га, га, га, га!** (Присідає на почіпки, беть ся долонею по коліні і підскакує. Потім вибігає геть як стріла і шепає на право; Гольгер посилає йому на здогін два вистріли).

**Мо** (в страшній трівозі). Тут їх ще більше?

**Всі**. Тут їх ще більше! Тут їх ще більше! Що тепер буде! (Великий розрух).

**Мо** (що мимоволі біг у здогін, зупиняєть ся). **Пет! Пет!**

**Дехто**. Що там таке?

**Мо**. **Пет! Пет!** Мені здавало ся, немов хтось кличе нас із надвору! (Вихиляєть ся з вікна).

**Многі** (радісно). Є там хто, що би допоміг нам! (Біжать до вікон).

**Мо**. Тихо! Кажу вам! Се якась дама. Стоїть за замковим окопом. Слухайте! Бачите?

**Один**. Киває нам.

**Мо**. Тихо! (Глибока тиша).

**Жіночий голос** (здалека, з розпукою). **Тікайте! Замок підмінований!**

**Слуга**. **Рахеля!**

**Гольгер** (що стоїть обік него, стиха). Він ще жив?

**Многі** (кричать у розтворені вікна). Не можемо вийти!

**Мо**. Один най кричить! (Усі тихо, він кричить). Не можемо вийти! Пришліть кого, щоб відчинив нам.

**Многі**. Пришліть кого, щоб відчинив нам! (Инші, що ще стояли в залі, тиснуть ся також до вікон і зазирають).

**Мо**. **Пет! Тихо!** (Всі тихо).

**Жіночий голос**. Ніхто не може вийти. Зводжений міст піднято.

**Слуга**. **Рахеля!**

**Гольгер** (що все ще стоїть недвижно, вишком). Чи се її брат?

Всі (відходять від вікон, біжать наперед і кричать гурлом). Зводжений міст піднято. Замкнули нас і відтяли від сьвіта. Щож нам тут робити? Нема ніде ливви, щоб нею спустити ся в низ і принести яку драбину?

Гольєр. Боюсь, що й драбини не найдете. Тут усе нове.

Мо. І по що у лисого дідька ви завабили нас сюди?

Один. Сеж правдива вовча яма!

Многі. Ви не повинні були спрешувати нас сюди. Ви всему винні!

Деякі. Коли ми згинемо, то се ваша вина.

Мо. Ваша кольосальна пиха і ваша впертість сему винна.

Майже всі. Се страшенно! Ви повинні видобути нас відси. Від року вже ви знали, що тут небезпечно. Ми обезпечили ся на вас. Словніть тепер свій обовязок!

Гольєр (спокійно). Мої панове, прошу вас, попробуйте обдумати се діло троха спокійнійше! Подумайте, що вибух міни не може вирвати в повітре цілого замка. Подумайте, що й той, хто мав дати сиґнал, лежить осьде.

Слуга (при сих словах пробує підняти ся).

Один (скрикує). Він ще живий?

Всі. Він ще живий! (Знов товплять ся довкола него).

Слуга (з крайнім зусилєм підводять голову).

Перший. Він хоче щось сказати. Пст!

Слуга. Я — я тут не сам. (Паде знов до долу).

Один (шепче). А деж иньші?

Многі (по тихо). Деж иньші? Де можна надїяти ся вибуху міни?

Дехто. Ось тут вона вибухне!

Иньші. Так, певно, що тут!

Многі. Так, тут! Певнісінько тут!

Мо (вибухає голосним реготом). І чому я швидше не впав на таку думку? Га, га, га, га, га! (Біжить до вікна і заким хто міг зупинити його, вискакує на двір).

Многі (біжать до вікна, а потім відскакують перелякани). Розбив ся на каміню! Страшенно! (Кричать се до иньших, що того не бачили. Чути різні окрики: „Страшенно! Що то буде з нами?“ Ще один хоче вискочити вікном, иньші борють ся з ним).

Гольєр (могутнім голосом). Бережіть ся! Розпука заразлива!

Дехто. Так, так! Заразлива. Бережіть ся!

Гольєр. Старайтеся знести неминуче достойно. Раз умирати треба нам усім. А се, наша смерть, причинить ся для справи порядку в сьому краю більше, ніж би ми могли зробити в найдовшому житю. Люде, що беруть ся на такі способи, ніколи не загорнуть власти в свої руки. Подумайте про се! Для того вмираймо щасливо! Наша смерть додасть нашим співгрожанам того обуреня і тої відваги, що одні ще можуть уратувати людську суспільність. На здоровле їй! (Всі зібрані повторюють сей окрик. В хвилі, коли всі втихли, чути за дверима на право поганій регіт).

Один. Га, се той! (Біжить у той бік, відки чути було сьміх).  
Деякі. Се він! (Біжуть).

Многі. Се він! За ним! (Біжуть).

Усі. Се він! Ловіть його! Вбийте його! (Всі в диких підскоках вибігають на право. Бльом звільна за ними).

Кетіль (до Гольєра). Не знають уже, що роблять.

Гольєр (що ливив ся за ними). Еге, хотять утекти. Розуміть ся.

Анкер (мятко). Так, мої приятелі, тепер нам не лишаєть ся нічого, як тільки поручити себе Божому милосердю.

Кетіль. Еге, голубчику, зробіть се! Я старий моряк. Я вже нераз зазирає смерти в очи.

Анкер (клякає ліворуч і затоплюєть ся у молитві).

Гольєр (ходить по залі; проходячи побачив слугу). Сей тепер небіжчик, не пікне вже. (Всі мовчать хвилю).

Кетіль. Значить, нема ніякого виходу, щоб видобути ся відси?

Гольєр (у задумі, не зупиняючись). Ніякісінького.

Кетіль. Ну, я так і думав. Коли отсі камінці почнуть рухати ся — Га, сяду ось тут і не рушу ся з місця, нехай дієть ся, що хоче!

Анкер (обертаєть ся до него лицем). Покиньте свої гордоці, любий, любий друже! Ходіть і моліть ся за спасене своєї душі!

Кетіль. Як би то я міг вірити, що се щось поможе! Душа є, яка є. Вона не змінить ся так нагло. — Коли там є такий, що готов прийняти її, то його певно не наклониш тими кількома словами, які я ще тепер

можу сказати. (Голосний сьміх даєть ся чути над ними, а зараз потім галас і крик погоні — також у горі над залекю).

Гольєр (зупиняєть ся і слухає. Наближаєть ся звільна до Кетіля). А отся труслива ровта —

Кетіль. Ну, вона не багато варта.

Гольєр. Ні, се я знав завсїгди. Але доки можна було командувати ними — як?

Кетіль. На се вони були добрі, іудово здатні. Але скоро їх опанувала тривога —

Гольєр. То бігають, мов би хто гнав ся за ними з ба-тогом. Се бачу тепер.

Кетіль. Не таких нам людей треба.

Гольєр (по хвилі). А я рад би був пожити ще троха!

Анкер (перериває молитву і поглядає на них). Ах, моїмо ся за своїх дітей! Для них прийдуть ліпші часи. Молім ся, щоб Бог потішив їх, аби в їх часі не злословлено так богато, як у наших! Ах, того просімо в Бога! (Тепер чути голосний сьміх лїворуч, досить близько. Зараз потім також звїлтам галас і рев нагінки, що наближаєть ся все ближше, потім з права на лїво перебігає вся купа в диких підскоках, Бльом позаду них шкандибає звільна).

Гольєр (стає і глядить їм у слід). Або одна голота, або друга.

Кетіль. Так, тут мусять прийти міцні люде!

Анкер. Спішіть ся помолити ся ще зо мною! Ах, моліть ся зо мною, щоб Бог допоміг добрим, щоб вони були сьвіточем для всїх тих, що терплять злидні. Боже, ратуй рідну країну! Боже — (В тій хвилі чути глухий підземний гук і короткий вереск соток людей. Кетіля з його кріслом підкидає високо в гору і він щезає. Гольєр западаєть ся і його не видно. Хмара пилу закриває все. Анкер, здаєть ся, входить у стїну. В останній хвилі чути ще голос Анкера:) Боже, ратуй рідну країну! Боже, ратуй — !

Переклав Зв. Фр.



## ІЗ СТУДИЙ і НАРИСІВ МАРК ТВАЙНА.

### II. Том Кворц.\*)

В однім відлюднім закутку Каліфорнії познайомив ся я в Діком Бекером. Се був рудокоп, що вісімнацять літ зносив нужденне жите, повне невігід і розчаровань. Поважний, простодушний чоловіга, він мав сорок шість літ, був сірий як щур, ледво троха письменний, у невідповідній до його росту, глиною захляпаній одежи. Але його серце, се було коштовнійше золото від усього, що він на своїм віці вигріб своєю лопатою, чистійший металъ від усякого, який коли небудь викопувано і вибивано на монету.

Коли тільки Бекер не мав щастя і був троха знеохочений, починав жалувати страти чудової кицьки, яка вперед була його власністю. Коли говорив про її дивну мудрість, то, видно було по його лиці, в нутрі свого серця був переконаний, що вона мусіла бути наділена людськими — а може навіть надлюдськими прикметами.

Раз почав він у моїй присутности говорити про сю зьвірюку.

— Вісім літ — мовив — мав я тут кицьку, — отся певно була-б зацікавила вас. Називала ся Том Кворц (по нашому-б сказати Хома Кремінъ), була велика і сіра; се був властиво коцур і мав стілько здорового людського розуму, як перший-ліпший із нас у таборі. Почуте своєї гідности було у Тома також надзвичайне; навіть губернаторови Каліфорнії не був би він позволив зайти з собою в надто близьку кумпанію. Щура не зловив жадного від коли жив, — певно був за високий для такого занятя. Одинока

\*) Гл. кн. X, стор. 109—120.

справа, якою цікавився, се було рудокопство. На копанню золота розумів ся він ліпше, ніж хто небудь у світі; се знанє по просту було йому вроджене; знав усе, що належить до праці на золотих полях, не можна йому було тут сказати нічого нового. Коли ми з Джимом перешукували отсі гори, то він порпав і собі-ж за нами і нераз драпцював по кілька миль нам у слід. Про ґрунт мав вироблений суд пречудовий, де що можна подибати. Їй Богу, нічого подібного мені не трафляло ся бачити. Коли ми починали роботу, то він тільки кинув оком довкола себе; скоро йому не подобали ся прикмети, глипне було на нас з таким виразом, мов би хотів сказати: „Ну, голубчики, вибачайте, се не для мене!“ І задре вам носа в гору тай гайда до дому, не мовлячи ані слова. Коли-ж місце було йому до вподоби, то держав себе спокійно, поки ми не виполоскали першої шуфлі; тоді підлазив близько до нас, а коли побачив шість або сім зерен золота, то вже був задоволений. Тоді лягав собі на наших загортках і фукав як парова машина, а коли ми докопали ся богатшої верстви, то зривав ся як блискавка і давай оглядати її.

— Та ось настав час, коли все що жило, завзяло ся шукати золота не в глині, а в кремені. Всі довбали і висаджували порохом, замість копати ями; кождий волів вертїти штольню, замість порпатись на-верх землі. Джим не давав мені спокою і ми взялись також шукати руди в кремені. Коли ми почали забудовувати штольню, мій Том Кворц витріщив очи, що се до дїдька ми задумали? Таке рудокопство було для него чимсь нечуваним; він зовсім збив ся з пантелику і не міг зрозуміти сего. Але я би заложив ся, що мій коцур знав добре, до чого воно йдеть ся, тільки мабуть уважав нашу роботу найбільшою дурницею. Се вже так: новомодних звичаїв він не міг зносити і від старих привичок годі було відвести його. Тільки помаленьку перепросив ся Том Кворц по троха з новим способом праці, хоч ніколи не міг зрозуміти того, по що ми раз-у-раз лазимо до тої штольні, а ніколи не виносимо з неї нічого порядного. В кінці завитав і сам у спід, щоб попробувати, чи не вияснить собі сего дїла. Але дивлячись на нас він тільки баламутив ся, розсердив ся і спротивив



собі весь інтерес тим більше, що знав добре, що наші видатки зростали раз-у-раз, а заробітку не прибувало ані цента. От тим то він поклав ся на мішок з порохом у куті, звинув ся в обарінок і заснув.

— Одного дня наскочили ми в шахті на такий твердий кремій, що мусіли розсадити його порохом; се була перша наша проба, від коли Том Кворц народив ся на сьвіт. Ми запалили льонт, вилізли з ями і відбігли може з на пятьдесят метрів, а про ката, що спав собі смачно на мішку від пороху, забули на віки. Минула хвиля часу, аж бачимо, з ями бухає бовдур густого диму, потім розляг ся страшенний лускіт, і може з чотири міліони сотна-рів каміня, глини, диму і обломків вилетіло з на які дві милі в повітрі. І їй же Богу мойому, серед усеї тої суто-локи полетів кáрбульци наш старий Том Кворц і собі-ж у гору, фукаючи, чихаючи та простягаючи пазурі мов ска-жений, щоб учепити ся за що небудь, але се не здалось йому ані-же ні на що!

— Минуло може три міноти, а Тома не було ні слуху, ні духу. Потім нараз посипало ся з гори каміне і всяке сьміте, і впав також коцур, може на десять стіп від місця, де ми стояли. Ну, сей виглядав гарно! Нужденнійшого сотворіня не бачив я, від коли жию! Одно вухо задерте на голову, хвіст настобурчений у гору, вуса обсмалені, все тіло зачорнене порохом і димом і обліплене глиною та пилякою. Ми витріщили на него очі і не могли ска-зати ані слова — бо на що здались би тепер усякі пере-просини? Том Кворц зирнув сам на себе з невимовним обридженєм, а потім глипнув на нас, немов хотів сказати: „Ну, вам здаєть ся, що то така велика мудрість зробити вбитка бідному котови, що не розумієть ся на новомоднім гірництві, — але я дивлюсь на се діло з иньшого ста-новища“. І Том обернув ся до нас хвостом і помашерував до дому, не сказавши ані одного слова. Така вже була його вдача.

— І вірте мені або ні, — від тоді не було на сьвіті ката більше ворожо настроєного супроти експльоатації кре-меню, як він. Коли нарешті він знов почав із нами пу-скати ся до штольні, то всі ми чудували ся його розумови.

Справді було диво! Скоро тільки ми набили діру порохом і запалили льонт, то він було глипне на нас, немов би хотів сказати: „Поручаюсь сердечно, мої панове!“ — і в одній хвилі чкурне з ями і видрапаєть ся на дерево як мога найвисше. Що я кажу: розум! Се зовсім не віддає всего! Се було правдиве вітхненє!

— А знаєте, пане Бекер, — сказав я. — Коли поставити себе на становищі того коцура, то його упередженє видаєть ся властиво зовсім зрозумілим. Чи ви ніколи не пробували вилічити його з него?

— Та де там! Ні, коли Том Кворц раз узяв собі що до голови, то вже не було такої довбні, щоб йому вибити се з неї. Ви могли його Бог зна кілька разів висадити в повітре, але від тої проклятої ворожнети супроти експльоатації кременю ви не відвели-б його ні за що в сьвіті.

І віддаючи се проречисте сьвідоцтво постійности принципів у свого старого приятеля, Дік Бекер увесь так і сяяв любовю та гордощами. Сего його виразу я не забуду ніколи.

### III. Синя сойка.

Мій приятель Дік Бекер любив і иньших зьвірів. У лісах і горах відлюдного закутка Каліфорнії він позаприятнював ся з ріжними тамошніми зьвірями і птахами. Він був твердо переконаний, що розумів кожний вираз тих зьвірів, так само, як той американський учений, що недавно написав докладну книгу про мову мали.

Дік Бекер мав про сю справу свої означені погляди і спостереження. По його думці деякі зьвірі мають дуже низьку осьвіту і вживають простих висловів, без образів і порівнань; натомісь иньші розпоряджають великим засобом слів, володіють мовою прекрасно і висловлюють ся плавно й свобідно. Вони говорять радо і богато; знають свій талант і люблять хвалити ся ним. По довгих і пильних обсерваціях Бекер дійшов до переконання, що між усіми зьвірями нема ліпшого бесідника, як синя сойка.\*)

— Е, — мовив він, — з сойкою не так легко вийти на своє! Не повірите, які у неї бувають настрої і чутя

\*) Американська сойка має піре красше і ріжнобарвійше від нашої.

і як вона вмiє висловити їх. І при тiм вона не говорить як будь — нi, як по писаному! Найкрасшi звороти так i плинуть у неї. Мовою володiє як нiхто; слова не забракне їй нiколи, борони Боже! Сипле ними не надумуючись. І що ще завважив я: жадна птаха, жадна корова, ані жадне сотворiне не говорить такою добiрною мовою, як сойка! Думаєте: кiт? Ну, сей певно говорить добiрно, — але нехай лише попаде в роздразнене! Коли в ночи беть ся з иньшим котом на дасi, тодi-б ви послушали, якими словами вони лають ся! Аж млоiть i вертять слухаючи.

— Сойку можна з деяким правом зачисляти до птахiв — бо має на собі пiре, а може й тому, бо не платить податкiв; але з усякого иньшого погляду вона така самiсiнька, як ми. Бо бачите, у сойки є свої нахлони i таланти, почутя i iнтереси так само, як у чоловіка. Морально сойка не стоiть висше від конокрада. Вона краде, бреше i ошукує, обдурює кожного, де тiлько може, нiяка найсьвятiйша обiцянка не вяже її. Що таке почуте обовязку — сего ви їй нiяк не втовкмачите. А найкрасшiй доказ у тiм, що сойка вмiє клясти й лаяти, як нi одна перекупка в цiлій Калiфорнiї. Кицька так-же вмiє клясти й лаятись — се так, не перечу. Але коли сойка розпустить язика як слiд, то нема тої сили на землi ані в небi, щоб могла зрiвняти ся з нею. В сварцi i лайцi вона майстер, сипле цупко i влучно так, що нiхто не додержить їй кроку.

— Що вмiє чоловік, те вмiє й сойка: вмiє плакати, сьмiяти ся i стидати ся, вмiє робити заключеня i пляни i боронити своєї справи, любить балакати i обмовляти, знає ся на жартах i дотепi, а коли зробить дурницю, то розумiє се лiпше, нiж я або ви. Одним словом, сойка подiбна до чоловіка, — сего менi не заперечите.

— Зрештою ось вам iще правдива iстория про сойку, за яку можу ручити сам. Се стало ся тодi, коли я саме зачав добре розумiти мову сойок.

— Останнiй чоловік, що крiм мене жив у тiй околицi, від сiмох лiт уже повiяв ся геть; його хата обiк моєї стоiть від тодi пуста; в нiй тiлько один великий покiй, а зверху кругляковi крокви i дах iз драниць. Раз у недiлю рано сиджу я собі зi своїм котиком ось тут перед

хатою, грію ся на сонічку, блуджу очима по синіх горах, слухаю шелесту листя на деревах у самоті і думаю про свою рідну сторону там далеко за горами — тринацять літ уже я не чував, що там діється. Аж ось надлетіла сойка з жолудиною в дзюбі, сіла на сусідню хату і крикнула: „Ого, а се тут що таке?“ Що при тих словах жолудина випала їй із дзюба і натурально скотила ся з даху, се їй байдуже. Тільки її відкрите цікавило її. Се була в дасі діра, з якої випав сук. Перекрутивши голову на бік моя сойка прижмурила одно око, зазирнула другим у діру, потім радісно поглянула в гору, затрепала пару разів крильми з внутрішнього вдоволення і мовить: „Се виглядає так як діра, знаходить ся в таким місці, де слід бути дірі, — чиж мала би се на правду бути діра?“

— Вона похилила голову в низ, зазирнула ще раз у діру, знов поглянула в гору, затрепала крилами і хвостом з радощів і мовить: „Так, так, цілковита правда. От яка я щаслива! Сеж напевно і нестеменно прегарна, порядна діра!“ Потім злетіла на землю, підняла жолудь, задерла голову і з найсолодшим усьміхом на сьвітї віткнула її в діру. Надслухувала троха, її лице споважніло і з комічним зачудуванєм сказала нарешті: „А я й не чула, як вона впала“. Знов приткнула око до діри, довго зазірала в неї, зирнула потім у гору і похитала головою. Потім попробувала з иньшого боку — і знов похитала головою. Обійшла довкола діри кругом, оглянула її докладно і роззирнула ся на всі сторони сьвіта. Дарма! В задумі сидить на даховім гребені і чухаєть ся в голову правою лапкою, а врешті мовить: „Сего вже не второпаю! Ся діра мусить справді бути не аби-яка глибока! Але довше я не дам себе водити за ніс, візьму ся до роботи. Справа мусить вияснити ся і я не пожалую труду“.

— Зірвала ся і полетіла, вертає знов з другою жолудиною, знов пускає її в діру і швиденько притикає око до діри, щоб побачити, що буде з того, потім підводить голову і зітхає: „До сто громів! Се вже чорт зна по якому! І нехай се зрозуміє, хто хоче! Але ні, попробую ще раз!“

— При третій жолуди робить що може, аби ще швидше зирнути за нею, але надармо. „Такої діри я ще не стрі-

чала, — мовить. — Се мусить бути якась нова порода дїр, яка ще не попадала ся менї“.

— Тенер опанувала її злість. Зразу ще перемагала себе, пройшла ся пару разів по даховім гребенї і бурчала щось сама до себе; потім заклекотїло в нїй пересерде і почала лаятись так, що аж почорніла зо злости. Ще ніколи не бачив я пташини в такій лютости із-за такої марниці. Наматїркувавши ся досить підійшла знов до дїри, заглядала в неї довго і мовить потім: „Темна дїра... глибока дїра і дуже сьміхотворна дїра! Але коли вже я раз почала наповняти її, то доведу се діло до кінця, хоч би се мало тревати й сто лїт“.

І фїть фїть! полетїла — і від коли жию, я ще не бачила пташини, що працювала би так завзято. Півтретя години шибала собою не перестаючи. Жолудину за жолудиною вкидала в дїру, ані разу не заглядала вже до неї, але летїла зараз у лїс і знов вертала. Я так був зацікавлений і зворушений, що ні на що иньше не дивив ся, ні про що не думав.

— Нарешті змучила ся вже так, що ледво могла рушити крилом. Уся облита потом прилїтає, вкидає жолудь і мовить: „Ну, думаю, сего буде тобі досить, ти стара дїрюго!“

— Приложила голову до дїри, а коли підвела її знов у гору, то по prostu аж пополотнїла з лютости; можете менї вірити, панцю любий! „А нехай же мене випхають і поставлять у музеї, — заверещала, — коли тут можна побачити хоч би слід жолудї! А я-ж наносила їх сюди стїлько, що ціла сїм'я могла би ними жити трицять лїт!“

— З трудом поволокла ся на даховий гребїнь, оперла ся о комин, передумала справу ще раз і дала полекшу своїому серцю. Ну, тут би вам було послухати! Такої лайки, такого проклинання я ще не чував, від коли на сьвіт народив ся! Коли вона ось так розпустила язик, надлетїла друга сойка, зупнилася і питає, що тут таке стало ся? Її бідна приятелька вияснює їй цілу справу і мовить: „Коли хочеш менї вірити, то піди і поглянь сама, — ось-осьдечки та дїра!“

— Друга сойка скочила раз-два, а оглянувши все докладно вертає і питає: „А кілько-ж властиво жолудин ти вкинула до неї? — „Що найменше два міхи“ — відповідає перша. Сойка пішла знов до діри, заглянула в неї — діло видалось їй незрозумілим. Гукнула що сили і на її поклик прилетіли ще три сойки. Всі обдивляють діру, розпитують, як що було і починають перечити ся, немов би четверо людей висловлювали свої безмізкі догади.

— Понаскликали ще більше сойок, поназлітали ся їх чим раз більші отари, аж усе довкола засиніло ся від них. Було їх може в пять тисяч, і такого вереску, дзьобаня, пискоту та гармідери ще ніхто не бачив. Кожда сойка за чергою притикає око до діри і кожда висловлює свій погляд про сю загадкову пригоду, а все один погляд глупийший від другого. Потім узялись обдивляти весь дім. Двері стояли до половини відчинені. Одна стара сойка підійшла ближше, заглянула до середини — і тут уся загадка вияснилась від разу. Всі жолуді лежали розсіпані скрізь по долівці. Сойка заплескала крилами і почала репетувати: „Сюди! — кричить, — ходіть сюди всі! Та дуріпа хотіла наповнити жолудями всю хату!“

Синьою хмарою шаркнули ся всі сойки в низ. Кожда підійде до дверей, зазірне до середини і скоро їй вияснить ся вся глупота першої сойки, аж до гори ногами перевертаєть ся і мало не трісне зо сьміху. Потім надійде друга, загляне — і знов так само. Потім сиділи всі з годину скрізь на дасі і кругом по деревах і аж простягали ся зо сьміху — точнісінько як люде.

— Ні вже, кажіть що хочете, а я стою на своїм: сойка має великий дар до гумору. І память у неї добра. Три роки прилітали сойки з усіх сторін Сполучених Держав кожного літа, щоб заглянути в ту діру; і иньші птахи прилітали з ними. Всі реготали ся з сеї історії, тільки одна сова не хотіла. Вона відбувала власне якусь наукову подорож, вишукуючи різні чудеса природи, і їй забажало ся також оглянути сю дивовижну діру. Оглянула і сказала, що не розуміє, в чім тут криєть ся дотеп. Правда, і иньші чудеса природи також не зробили на неї великого вражіння.



## Уваги про галицько-руський театр.

Сегорічна гостина руського театру у Львові дає нам нагоду сказати про него кілька слів.

Ми доси не знимали у Л. Н. В. розмови про галицько-руський театр. Соромно було. Українцям, які живуть в тім переконанню, що галицько-руський театр, субвенціонований краєвим грошем, маючи за собою вже мало що не 40-літню історію, повинен стояти високо і високо держати стяг національної української штуки, ми мусіли б були сказати, що се ілюзія, що сей наш театр з артистичного погляду стоїть низше від не одної зі слабших українських труп, а з погляду національного він також не зовсім може видержати критику вже хоч би для того, що добра половина його репертуару — французькі та німецькі оперетки, або німецькі та польські фарси, що навіть у виставлюваню руських народніх штук найбільшу вагу кладеть ся на танці, а найменшу на серйозне вистудіюване народнього життя і народніх типів, які повинні бути з'ображені на сцені. Ми були-б мусіли сказати, що сей театр у теперішню пору не має ані одного такого артиста, ані одної артистки, що могли-б зрівняти ся з перворядними артистами в українських трупах, що режисерія, школа в тім театрі або зовсім не існують, або ведуть ся в дусі зовсім чужім нашій питомій штуці, що протагоністи та управники нашого театру часом люди без таланту, неосвічені, яких держить при театрі навіть не бажане зисків, бо таких наш театр не дає, але хороблива впертість бездарного дилетантства або спекуляція на те, щоб перейти з руської сцени на польську. Одним словом, ми були-б мусіли розвернути перед читачами ще одну сумну картину галицької мізерії, на яку не бачили ради, і тим то ми воліли мовчати.

І коли ми отсе тепер знімаємо річ про сей наш театр, то чинимо се не для того, немов би вся ота мізерія могла вважати ся вже рішучо *tempri passati*. Занадто вона свіжа, занадто глибоко корінить ся в наших відносинах і у всьому складі нашого народ-

днього життя, щоб ми могли з неї так швидко вирости. Але все таки треба сказати, що деякі признаки повороту на краще ми вже бачимо, а головню: серед нашої громади почала ся дискусія над поправою стану нашого театру, появляють ся пляни і бажаня, а що найважнійше, підіймають ся руки охочі до праці. От тим то ми вважаємо потрібним сказати й своє слово, не з наміром — критикувати минуше або докоряти кому небудь за те, чого не зробили, бо може й не могли зробити, а з одиноким наміром — причинити ся до проясненя становища русько-народнього театру в Галичині, його задачі і умов його розвою, і з його дотеперішньої історії витягти деякі науки на будуще, щоб запобігти можливим помилкам у найближшій часі.

Щоб зрозуміти стан нашого театру, треба тямити, що загально принятий тип міського театру не відповідає нашим національним відносинам у Галичині. У нас нема великих міст ані великих промислових центрів, де би купчило ся багато можливої інтелігенції, а й по тих містах та місточках, які є у нас, руська інтелігенція чинить звичайно дуже малий процент; до того ся інтелігенція звичайно дуже неваможна, а часто ще й залякана або байдужна до руської національної справи чи то задля кар'єри, чи з партійних поглядів. Найбільша частина руської публіки, що могла-б і хотіла-б заповнювати руський театр, живе по селах; се руське духовенство і заможнійше та національно освідомлене руське селянство. Нема що й казати, що даючи вистави в місті і ще до того в ночі, для більшої частини сеї публіки наш театр по prostu не існує; щоб бути на виставі, треба вибирати ся в досить далеку дорогу і дуже часто ночувати в місті; се така жертва, яку тільки дехто може дозволити собі і то не так часто, як би сего треба було для правильного відвідуваня театру. Таким робом наш театр уже а ргіогі, силою обставин засуджений на те, що на провінції мусить притягати до себе не-руську публіку, Поляків і Жидів, які й справді дають нераз і половину всего доходу. Маючи на увазі, що та публіка в значній часті не розуміє руської мови, а йде до театру задля співів, танців і костюмів, руський театр мусить давати в своїм репертуарі значне місце оперетці та пустим фарсам, мусить і руські народні штуки підпускати як мога більше оперетковим елементом — фарсами, співами та танцями.

Та сего не досить. Наша міська публіка, провінціяльна і столична, не бачить ніколи людowego театру, людowych штук. Поляки



таких штук не мають і польські артисти, ані столичних ані вандрівних труп, таких штук не вміють грати. Нашим артистам, часто мало талановитим і мало інтелігентним, ніде й навчити ся, як грати людюві ролі. Рідко хто з них уміє підглянути щось у народньому житю сам власними очима; більша часть грає, як Бог на душу положить, або й не грає зовсім, а тільки рецитую свої ролі. І що цікаво — навіть ті рудіменти гри, які можемо завважити у наших артистів, подобають ся не тільки провінціальной публіці, але навіть подобали ся краківським і львівським Полякам — знак, що вони й таких рудіментів людювої штуки не бачуть у себе! Значить, нема й не може бути відповідної артистичної школи для таких штук. У наших артистів, директорів, режисерів видно нераз добру волю, але дуже рідко видно відповідне до неї фахове знанє. Виемком може служити хіба покійник Іван Гриневецький, сам талановитий артист, та при тім чоловік, що закоштував і російської і європейської школи. Проби, які по його смерті роблено в Підвисоцькими, що також пройшли артистичну школу в українських трупах, і з д. Касиненком, артистом укр. театрів, не вдали ся — з особистих причин. Та про те можна сказати, що все те, що доси є артистичного в грі наших артистів у людювих штуках, то останки традиції тих попередників. І треба сказати, що ті останки якийсь час ледво-ледво світили ся, і були хвилі, коли наш театр майже зовсім позбув ся їх та з артистичного погляду стояв низше, ніж коли небудь за весь протяг свого істнованя.

Наші читачі знайдуть у „Хроніці“ отсеї книжки Л. Н. В. справозданє про нараду досить широкої громади інтелігентних Русинів, яка відбула ся у Львові д. 28 вересня під проводом проф. В. Шухевича, а за ініціятивою дра Е. Олесницького. Ся нарада була не перша в тім роді і, на жаль, по за вибір анкети чи „комітету“ не пішла далі, не договорила ся ні до чого позитивного. Се й не диво. Радили адвокати, вчителі, журналісти, фаховці-ж — артисти руської сцени не були присутні, а новий директор, др. Гриневецький, хоч був присутній, не відізвав ся зовсім. А жаль, бо др. Гриневецький, як ми чули з уст д-ра Олесницького, має якісь досить широкі пляни реформи нашого театру. З реферату д-ра Олесницького ми довідались хіба сего, що др. Гриневецький рад би завести у нас оперу. Зрештою пляни і дезідерати референта обертали ся головню коло питаня, відки і як роздобути грошей на перестрій театру. Се дало мені причину повернути питанє на другий бік і по-

міркувати, чому наш театр не підносить ся і не розвиваєть ся, а крутить ся якось довкола і по хвилях зглядного розцвіту має хвилі великого упадку? Я вбачав причину сего в тім, що він з а м а л о н а р о д н і й, що в його істнованю не заінтересовані ширші маси нашого народа, не заінтересоване поперед усього наше селянство, і що натомісь він робить занадто багато концесій місточковій, переважно неруській публиці — і репертуаром і грою артистів. Я звернув увагу на конечну потребу — подумати над способами спопуляризования театральних вистав по селах, уважаючи се першою умовою націоналізації театру. Признаюсь, я говорив несприготований і не вичерпав предмету. Полеміка, яка вийшла на сю тему, не по-сунула справи наперед тим більше, коли сам референт зрозумів мою промову так, буцім то я радив зовсім закинути теперішню, міську форму театру, а обмежити ся на сам сільський. Сего, розумієть ся, не було, а я радив тільки подумати про заведене правильних театральних вистав для сел і по селах, бачучи в тім першу підвалину реформи й нашого міського театру в національнім напрямі.

Може не від річи буде тут розвинути трохи мої думки.

Я далекий від того, щоб не признавати вартости теперішнього театру, навіть того нашого руського, навіть такого як він єсть. Він доносить наше слово і нашу пісню в такі сфери, куди-б вони інакше не дійшли, загріває любов до них серед нашої молодіжи, пригортає (бодай хвилево) до нашої справи відчужених і за-скорузлих, додає нашим змаганням поваги у чужих і загалом варт усякої пошани як прояв нашого духового життя і артистичної творчости. І коли я виказую також його хиби, то власне для того, щоб через їх усуненє причинити ся до його зросту і розвою. Але коли я обік сего міського театру (з природи своєї організації він мусить лишити ся міським) бажаю сотвореня для нас ще иньшого типу, сільського театру, так се тому, бо бачу загалом у театрі не люксус, а один із конечних, органічних проявів національного життя, і бачу, що наше селянство, в більшій мірі ніж наше маломіщанство, доходить до того духового рівня (бодай у ліпших своїх одиницях, у своїй молодіжи), коли добра книжка і театральні вистави роблять ся для него конче потрібною духовою стравою. Доказом служать аматорські вистави, до яких так рвуть ся наші селяне, на вважаючи на брак відповідного репертуару і вмілого проводу.

Прихильники шаблону і утертих доріг можуть собі говорити, що се утопія, що спеціальний людський театр — річ неможлива, — та ми вже знаємо ціну тих фраз про неможливість. Люди, яким справа розвою нашого народу і його духових прикмет лежить справді на серці, не будуть звертати уваги на такі фрази, але почнуть думати в тім напрямі, і я не сумніваюся, що доведуть справу до доброго кінця. Форм тут можна придумати не мало, починаючи від маріонеткового театру, а кінчаючи на утворенню спеціальної трупи з кількох чи кільканадцятьох артистів, що маючи свій осідок у якімсь місті і даючи там правильно вистави, періодично давали би вистави по селах, очевидно в таких пунктах, де би можна надіятися численнішої публіки і де би в часом повстали й відповідні для вистав будинки. Певна річ, на зиски з таких вистав числити годі, але на них було би далеко раціональніше ужити краєву субвенцію, ніж на виставлюване „Корневільських дзвонів“, „Синобородого“ та „Пташника в Тиролю“. Розуміється, для такого театру потрібний спеціальний репертуар, але за те при ньому можна в значній мірі обходитися без оркестри, вистави повинні відбуватися в день (в неділі й свята), а се значно вменшить кошти. Зрештою я не подаю проєкту. За се повинні взяти ся люди фахові, знавці театральної техніки, та я певний, що се діло зовсім можливе, і раз уведене в життя може мати дуже великі й хосенні наслідки, далеко більші й хосенніші, ніж вистави по містах, де публіка більше привична до всяких видовищ, більше зблязована, а в значній мірі також більше здеморалізована.

Зрештою вже й тепер, направивши думки і амбіцію в той бік, можна би придумати не одно таке, що могло-б вести до сеї мети. Поодинокі артисти могли-б дібрати репертуарикі відповідних драматичних монольоїв і від часу до часу виставляти їх по селах — у будинках читалень або в інших для сего відповідних місцях, за невеличкою оплатою. Гостюючи по провінції наша трупа повинна мати собі правило: давати в торгові дні дешеві вистави народніх штук зараз по полудні, так щоб вистава кінчила ся найдалі о шестій і люди мали ще час їхати з міста до дому. Все те притягало би селян до театру, робило-б його інституцією для них відомою, любою і дорогою, інституцією справді національною. А тоді ми швидше могли-б числити і на здвигнене національними силами постійної руської сцени, що вдоволяючи потребам інтелі-

генції і висшого артистичного смаку рівночасно була-б матірню й людowego театру, розсадником драматичної штуки по всім краю.

Що думка про такий людový театр не така зовсім дика і утопійна, як видає ся декому з наших любителів шаблону і рутини, се доказує також оживлена дискусия, яка власне тепер ведеть ся в галицько-польській пресі на сю саму тему — над здвигненєм польського людowego театру при помочи краввої субвенції. Є всяка надія, що наші патріоти будуть говорити про утопійність хлопського театру і марити про заведене у нас опери і иньших коштовних екзотичних „реформ“ аж доти, доки Поляки не покажуть їм прикладу людowego театру і рівночасно не витиснуть їх своєю конкуренцією і з того поля, де ми поки що силою обставин, а не власною заслугою, маємо ще верх над Поляками.

Щож до теперішнього нашого театру, то першою умовою його розвою мені видасть ся: зробити його хоч на половину постійним. Ненастанна мандрівка з місця на місце марнує багато сил і коштів, а надто змушує театр держати ся при однім, давно перестарілім репертуарі, який повторяє ся в кождім місті з малими відмінами. Артисти не мають можности ані потреби виучувати нових штук ані студіювати своїх роль і усе робить ся похапцем, аби-як — звичайно, в дорозі. Тепер, коли у Львові маємо два театральні будинки, було-б можливим у старім театрі винаймати залю для руського театру. Пробуваючи у Львові тягом хоч 3—4 місяці що року наш театр мав би тут можність осьвіжувати свій репертуар, артисти мали би в польськїм театрі добру школу хоч для деяких штук (арештою новий директор, д. Павліковський, обіцює плекати також польську людovu драму); не одному могла-б тут повчити ся й режісерія і дирекция, та й з иньшого боку користали-б артисти, входячи в товариські зносини з руською львівською інтелігенцією, буваючи в товариствах і беручи участь у товариськїм та духовім житю столиці. А більшу половину року вони могли-б обертати по давньому на вандрівку по провінції. О скілько зачуваю, таке часткове стабілізованє нашого театру у Львові входить у плян нового директора, д-ра Гриневецького. Щиро бажаю, щоб йому для сего не хибло фондів. Успіх, яким тішила ся руська театральна дружина у Львові в часі її остатньої гостини, дає надію, що публіка піддержить його, особливо коли й артистичний бік вистав буде поступати чим раз до ліпшого.

Іван Франко.

## ДО ЖИТТЄПИСУ М. О. ДИКАРЕВА.

### V.

Маючи силу силенну материялів, він ділив ся їми з людьми, що теж працювали коло етнографії, напр. Грінченкови він переслав 300 NN. зразки борисовської і чорноморської лайки і чотири небиліці (20. III. 96). Маса зібраного материялу вимагала у небіжчика і масу праці, щоб декотрі з них упорядкувати, а иньші і обробити. Виписки з його листів посвідчать нам про його працю. Тут окріч роботи наукової мусів він ще складувати і ріжні програми, як задля кореспондентів, так і задля урядників.

„Надрукував я в урядовій часописі програму задля української народньої ботаніки; дуже бажав розіслати відбитки з неї своїм знайомим, та мені не дано їх, хоча й було обіцяно“ (10. IX 93). „Працюю по скасованю станичних присудів. Пораємось із совітником Л. коло збірки народнього звичаєвого права. Чудно трохи! тут є такі люде з університетською освіткою, що досі й не чули про VI т. „Трудів“ Чубинського“ (25. X. 93). „Усе літо писав я інструкції станичним судам. Мушу сказати, що витворене Ванновським<sup>1)</sup> „Положеніє“ з року 1891 зробило те, що на Чорноморщині нема громадського життя, нема народнього суду, а є тільки станичний отаман та отаман „виділу“. Розумієть ся, в своїй інструкції я скрізь становив перепони отсім „отаманам“; але що скаже на мій проєкт „Присутствіє“ і самі отамани?...“ (26. X. 1895).

Дивуєш ся: де брав небіжчик Дикарів час і змогу, щоб, справляючи стільки урядової праці, спромогти ся і на таку силу

<sup>1)</sup> Військовий міністер того часу.

наукової праці!... Що лист — то й звістка про ту чи иньшу нову працю! „Задля наших Записок беру тему: „Статистика наголосів (accentus) у вороніжському і Прилуцькому повіті“. Тільки на се треба мені знати наголоски в думі про втікання трьох братів з Азова. Сю думу записав від Вересая О. О. Русов, то краще його ніхто не визначить наголосів. Коли він у Києві, попросіть його се зробити“. (30—VI. 1892). „Після переїзду на Кубань почну лагодити в „Записки“ етнографічну статтю — про голод, холеру, сарану і инч. хлібоїдів“. (Липень 1892). — Небавом подає звістку, що лаштує статтю з приводу праці Бодуена „Два вопросы“. — „Усе літо читав літературу з лінгвістики, щоб стати певним співробітником „Записок“: знов перечитав Бодуена, Крушевського, Богородицького, Житецького і ин. Лихо з отсім містом; ні доброї книгарні, ні бібліотеки нема; все треба виписувати за свої гроші... Не обійдусь без вашої заповоги книжками в позику. Тепер мені треба Потебні „Очерки звуков. истории малор. нарѣчія“. Се було надруковано в якійсь наук. часописі. Чи не можна б розшукати?“ (30. VIII. 94). „На превеликий жаль і учені етнографи, як от Сумцов, охочі до викреслювання (в материялах), і вони поводять ся більш вимаганнями моди (бо вона панує і в науці!). Через те як я не міркував, а прийшов до думки, що зібраний у мене материял друкуватиму в Галичині... Посилаю до вас „Різдвяні сьвятки“. Переглядіть, чи не прохопив ся і передайте в Галичину д. Грушевському, коли він приїде до Києва. Попросіть, щоб друкували нічого не викидаючи і зробили 30 відбитків. Хотів був дати передмову, але поклав, що для науки більшу має вагу материял, ніж передмова. Одну увагу зроблю, що Чорноморщина зовсім не має етнографії, бо такою не можна називати уривків, що належать до різних місцевостей. Кавказ мабуть рідна країна баглаїв... Co Wy i ja mogę powiedzieć o zakawkazkich inteligentach, którzy, zamiast spędzać czas na pracy produkcyjnej i pożytek społeczeństwu przynieść mogącej, do jakiej zaliczam „folklore“, wolą grać w winta i flirtować z głupimi babami“ — так пише один мій тифліський приятель“ (4. IV. 95). „Тепер саме (3-о серпня) пишу про Миколу угодника; робота велика і не знаю, коли її викінчу“. — „Статтю з народної ботаніки, що мав дати Ролландови задля Varietés Ethnogr., я скінчив, але хочу переробити по ширшій програмі і віддам Товариству ім. Шевченка“ (15. IX. 95). „З Галичини дістав відбиток, шкода, що корrekта через край лиха. Одержав

коротенького листа від Грушевського. Прихватком нашкрабав їм коротеньку статтю і посилаю її до вас на перегляд і розвагу“... „Цілком не маю часу читати того, що не належить до моєї роботи. З посланої статі побачите, що я і в етнографії зістаю ся статистиком і кожне своє положіння підпираю потрібною датою. Для сего користуюсь зі своїх ботанічних і иньших вибірок; але ще доводить ся один і той самий материял перечитувати по кілька разів да шукати доказів. Досі я ніяк не скінчу статі „Великий Бог Микола“. — Зараз пораюсь коло язичеських колядкових мотивів, в яких повстали мотиви про Миколу. Після того почнуть ся Миколині мотиви колядкові і на сам кінець мотиви з моїх легендарних материялів. Я поспішаю чим дуж, бо хотів би до Шевченкових роковин скінчити розпочату лінгвістичну статтю; тільки признаю ся, надії мало! робота поважна і треба полемізувати з такими знавцями, як Бодуен, Богородицький, Житецький. А мені сором, що нічого не пишу в лінгвістики; тим паче соромно, що Бодуен не перестає шанувати мене своїми творами“. (26. X. 95). „Отсе звів до купи, хоча доки-що і без системи ще, відомости про весілля, вулицю, вечорниці да складки і почав студіювати дитяче життя. Звісно, материяли подам до Тов. імени Шевченка. Коли упорядкую і збуду свої материяли, тоді мені красше буде осісти ся в університетському місті. Тоді я споживу в статях теоретичного змісту і свої і чужі материяли. Більше за все вабить мене українська міфологія. Сучасні учені, додержуючись моди, цурають ся міфології і схиляють ся до теорій фольклору. А про те коли читати наші казки і життя наших сьвятих з гречеським словарем, можна бачити, що й ті і иньші походять з Греції, що богацько наших сьвятих вийшло коли не в Олімпу, дак в Гадеса. Я почав був читати досліди в сему напрямку і зібрав чимало нового і цікавого, але через чергові наші роботи і брак у сему глухому місті потрібної літератури спинив ся; колись оновлю перебравшись до університетського міста... Збираю фотографії з творів великих західно-європейських художників, в котрих відбиваєть ся греко-поганський культ. З сього боку цікаві лубошні видання Фесенка в Одесі: там під взірцем Богородиці побачите Гекату, Артемиду... Шкода, що у мене нема доброго гречеського словаря. Купити його можна тільки зараницею; але ціна для мене неможлива... Скінчив статтю „По поводу народныхъ толковъ о царскихъ загадкахъ“, буде надруковано в „Этнограф. Обзорън.“... До

нашого Наук. Товариства післав в лютому „Народня гутірка з приводу коронації 1896“. Д. Федор Вовк (з Парижа) пише, що такі материяли мають велику наукову вагу. На той рік подам материяли з народнього акушерства про родини, христини і дитяче життя. Материял цікавий, зібраний по програмі Крузерштерна. В Парижі друкують ся мої сороміцькі материяли українські і московські в перекладі на мову французьку“. (12. IV. 1897). „Складаю програми висліду: вечерниць, вулиці, складок і дитячого життя. Перша вже викінчена; на другу лаштую материяли; скрізь держатимусь антропольогічного методу, котрий повинен дати цікаві нові відомости, яких нема ні в Чубинського ні по иньших збірниках. Розуміть ся, земляки можуть виробити і докладнійші програми; а я вважаю за свій обовязок подати з власного досьвіду. Я бажав би, щоб земляки улаштували справу систематичного збирання етнограф. материялів, бо тепер ся справа стоїть у нас так, що нам сором перед Білорусами, котрих ми з батьків звикли звати „недотепними Литвинами“, а вони мають таких етнографічних робітників (Романов, Никофоровський і ин.), яких ми не можемо у себе указати“. (7. VI. 97). „Діставши перед сьвятами останній том „Записок“ я, з поводу рецензії Грушевського на Leger про цікавого усїм славянського бога Сьвітовида написав і відослав до „Записок“ уривок з греко-славянської міфології, де висловив зовсїм нові думки про сього бога, прикладаючи антропольогічно-літвістичний метод, на якому гадаю хоч і не скоро перетрусити цілком усю славянську міфологію: досліди помічатиму в „Записках“, бо з самого методу припадає притягти сюди християнську міфологію і показати, що вона перенесена з поганського культу на християнських сьвятих“. (27. XII. 97). „Пишу передмову до російських апокрифів „Кубанск. Области“ і маю заслати їх Лопатинському. Між апокрифами є такі відомости, яких зовсїм не торкав ся академик Веселовський. Не знаю, чи згодять ся їх друкувати“... „Д. Вовк повідомляє, що мої сороміцькі материяли вже надруковано. По просьбі його відослав йому для надрукування свою програму про вечерниці, складки і ин., зробивши деякі додатки“. (26. IV. 1898).

Годить ся сказати кілька слів про оті стосунки з д. Лопатинським<sup>1)</sup>. Лопатинський є редактором урядового „Сборника ма-

<sup>1)</sup> Лев Лопатинський, Русин з Галичини, в половині 60-х рр. належав до невеличкої тоді народно-національної партії, р. 1867 перейшов у Росію і вже кілька літ служив інспектором шкільної округи на Кавказі.



теріяловъ для описанія мѣстностей и племень Кавказа“ ; він помітив, що чимало робіт про Чорноморщину друкуєть ся в галицьких часописах, які в Росії зовсім невідомі, через що поважні праці катеринодарських письменників пропадають даремне. Тим то він через дд. Апостола і Скидана і прохав розповсюдити в Катеринодарі просьбу його, щоб Катеринодарці праці свої заслали до „Сборника“, де радо друкуватимуть їх праці на великоруській і українській мовах. „Здаєть ся, Дикарів друкує свої праці в Галичині“. На отсі запросини Дикарів відповів д. Лопатинському : „За кордон тягне мене не що вніше, як те, що в Росії нам Українцям зашито уста, і до наших трудів, опріч критерія наукового, додають ще й критерія поліцейського“. „Я, писав до мене небіжчик 12 червня р. 1897, обіцяв Лопатинському подати великоруські апокрифи і разом запитав його: чи на українській мові він друкуватиме тільки материяли, чи й статі теоретичного змісту? Лопатинський відповів, що по українськи друкуватиме лишень материяли, а уваги до них повинні бути мовою російською“. (25. VII. 1897). Апокрифи не були надруковані; вертаючи їх до Дикарева д. Лопатинський повідомив, що статя та „не смотря на видаючієся достоинства ея, не можетъ быть напечатана въ нашемъ сборникѣ по нѣкоторымъ педагогическимъ соображеніямъ“. „Се визначає, додав Дикарів в листі до мене 23 червня р. 1899, що апокрифичні казки ще довгий час будуть у нас уживати ся яко спосіб лякати темний люд, сполучуючи їх з одного боку з іменем Бога, а з другого з „властями предержажними, починаючи з попа“.

Була у Дикарева ще одна етнографічна робота, що вельми займала його, та, на жаль, не поталанило йому за життя побачити її надрукованою, я розумію тут „Народній календар“. „Розпочавши друкувати „календар“ в „Кубанскихъ Област. Вѣд.“, я, писав небіжчик до мене, мучу сам себе: треба нагадувати читачам про українське життя, і великий жаль огортає, що редактор без милосердя викидає саме цікаве, тільки через те, щоб не було багато писано по українськи, та щоб статя умістила ся в однім числі“. (4. IV. 1895). „Сего року маю подати свій календар до нашого наук. Тов. Досі переписав уже відомости з Борисовської волости Валуйського пов. (230 стор. in 4<sup>o</sup>), тепер черга за материялом зібраним по різних місцевостях. Добре-б було, колиб можна було дістати календарних відомостей ще в Дахнівці, тоді-б мій календар

був обсягом такий, як і Чубинського. Чи знайду я в Дахнівці добрих оповідачів?" (10. III. 1899).

## VI.

Віддаючи таку силу праці і часу службовій і науковій роботі, Дикарів знаходив час і на значне листування зі знайомими, і на те, щоб справляти доручення знайомих і брати участь в інших громадських справах.

Кільки разів мені трапляло ся вдавати ся до його або за порадою, або з різними дорученнями! напр. в справі збирання Шевченкових фотографій, варіантів до віршів і листів і т. ин. і небіжчик зараз же і з охотою справляв мої просьби. Не вдаючись тут у подробиці, я спиню ся тільки на тому, що чіпляєть ся до української книжки і до розповсюдження її в народі.

Думка про систематичне видання для народу книжок з добрим змістом і до того дешевих, давним давно гвіздком сиділа у мене в голові. Видання Гомолинського були на мою думку просто наругою і зневагою і народу і самої ідеї. Видання д. Грінченка, на мою думку, доволі таки дорогі; не було у мене досьвіду практичного в сій справі і я не тямив, чи можна, чи ні, видавати і продавати народні книжечки дешевше Грінченкових, так напр, як видає „Посредникъ“. Коли наклюнула ся можливість взяти ся до систематичного видання, я вдав ся за порадою в сій справі до людей, що здавали ся мені — хто теоретично, а хто практично — тямущими. Вдав ся я і до Дикарева.

„В Вороніжі і ми захожували ся завести правильну торгівлю українськими книжками, умовили книгаря, замовили і книжки, але справа не пішла через те, що московська книжка дешево коштує: 1 р. 20 к. за сотню примірників, а українська 6 карб.; а народови потрібна книжка за гривню, або за пятак“ — писав до мене Дикарів в грудни р. 1894 і в тому-ж листі додав: „Подаю вам, з одного боку, сумну, а з другого радісну звістку. В Острогожеському повіті помер щирій Українець Іван Якович Череватенко, людина незвичайно добра і симпатична; мрією у його по всяк час була освіта народня. Він був крестянин з села Роскоші, освіту дістав у реальній школі і займав ся миттям (працням) вовни. Після довгого його клопоту редакція „Посредника“ згодила ся друкувати

українські книжки для народу, які своїм змістом відповідатимуть Толстовському напрямку. Небіжчик лишив тисячу карбованців на видання українських книжок для народу. За три дні до смерти він з тих грошей 150 карб. послав Чайченкови на видання Робінзона і нової збірки для дітей. Тепер брати його кличуть мене на Рівдяні свята на пораду: які книжки вибрати для видання. Я міркую так: у Харківі Українці заходили ся основати з дозволу начальства Товариство любителів українського письменства. Коли-б таке товариство справді заснувало ся, дак Череватенкові гроші ніде більшої користі не дали-б, як тут; але я і в голові не кладу, щоб уряд, після цілого ряду арештів у Харківі, згодив ся на таке товариство, якому після відповіді вам... цензора про „Записки“, нема місця в Росії. Чи не краще-б було видати дешевого „Кобзаря“ для народу, скинувшись грішми, коли не стане Череватенкових? Тут багато людей, що й не чули про „Кобзаря“. Теперішній „Кобзарь“ дорогий для народу. Із статистики сучасної (російської) преси ми бачимо, що... „Свѣтъ“ Комарова має найбільший успіх, переважно тому, що він дешевий“.

Питав його, як би ліпше завести продаж книжок у Катеринодарі? На се він відповідав мені: „На NN. не покладайтесь; головна річ, що на його слово не можна покладати ся; сього він і сам не криє від людей. Він, правда, взагалі пильнує розвинути тут торгівлю народними книжками і запомігав одному букиністови, але букиніст показав ся шахраєм, так що у N. N. тільки 100 карб. пропало... N. N. згожуєть ся заслати від себе в цензуру одну-дві книжечки і дає право (після дозволу цензури) друкувати де схочете, чи в Чернигові, чи тут; тут можна сподівати ся на можливу скидку (ціни) в військовій канцелярії. Напишіть до N. N.; відповідати він не любить, бо не має на се часу... Наказний отаман любить його і стоїть під його впливом... Чайченко пише, що не може давати книжок на комісію, а лише за готівку. Отсе саме і спинило мене; коли-ж ви признаєте можливим прислати мені на комісію, я готов вести сю справу з тутешніми книгарями і з корзинщиками: а потім сподіваю ся збувати просто в станиці за готові гроші через моїх кореспондентів“.

Думка про престання української книжки на Чорноморщині завжди непокоїла Дикарева. „В українській книжці тут велика потреба, а тутешні книгарі, окрім „Кобзаря“ да Котляревського, нічого не мають. Я виписав від Грінченка невеличку партію народн.

книжок і дав їх букиністу Москалю, що торгує на базарі (писав Дикарів 21 листопада р. 1897). Пролежали вони більш півроку і продано їх не багато, бо не видержали конкуренції з московськими лубошними виданнями. Я забрав непродані і дав до великих книгарень. Там діло пішло ліпше. Я виписав другу партію, віддав у книгарні і надрукував оповістку; затого і ся партія буде вся продана. Я виписав третю від Грінченка на 25 карб. і половину продав за готові гроші... Книгарі казали мені, що книжка йде добре; купують приїзжі станичники (селяне), а иньші виписують через пошту... Р. 1895 я пропонував тутешнім „щирим“ посьвяткувати Шевченкові роковини роздачею „Кобзаря“ бідним і улаштуванням книжної торгівлі. Мені відповідали: „Що-ж ми будемо самі, коли-б ще хто“. Тоді я сам купив і роздав 10 примірників „Кобзаря“; а „щирі“ про свою думку: зібрати гроші на книжну торгівлю — забули. На другий рік я, зібравши грошей у приятелів і додавши з своєї кишені, накупив і роздарував „Кобзаря“ бідним... Треба додати, що обидва святкування роковин одбули читанням анекдотів „балаганного“ змісту і навіть мовою російською. Сього року я знов зібрав гроші на роздачу „Кобзаря“ бідним, а „щирі“ провадили поза плечима інтригу, щоб відібрати у мене зібрані гроші, бо мої заходи вважали „поганим ділом“; а про роковини сього року вже забули... Не ще давно один із „щирих“, побувавши у Києві, заходив ся коло справи продажі книжок, бо Києяне „лають ся“. Добре-б було, коли-б до сієї справи притягти більш людей; але верховодити беруть ся невдатні люде... Я прошу вас порозуміти ся з вашими людьми: чи не давали-б вони мені книжок на комісію? Грінченко дає тепер і останнім разом скинув 25—40%, Глібов теж скидає 25%. Продаючи за готові гроші я уступаю книгарям усі 40%, а на комісію 25%. Мені хочеть ся довести книгарям, що торгівля українськими книжками такаж користна, як і російськими“.

## VII.

З початку червня р. 1892 Дикарів прислав мені „Воронежскій Етнографическій Сборникъ“. (Звідсіль і почалось наше листування). Мене вельми зацікавив „Очеркъ Воронежскаго мѣщанскаго говора, сравнительно съ украинско-русскимъ нарѣчіемъ“ і „Таблицы

звуковихъ отношеній Прилуцкаго говора“. Я хоч і неспеціаліст в таких справах і в фільольогії взагалі не багатько тямлю, одначе завжді цікавить мене усе, що пишуть тямущі спеціалісти про Україну; до того-ж доводило ся і самому мені (р. 1865) жити в Вороніжі і слізнати трохи вороніжських міщан і їх звичаї; а Прилуцький повіт я таки добре знав, бо жив там р. 1855—1857 і р. 1871—1873. Перечитавши ті статі, я більш ніж ними, зацікавив ся автором їх. Він показав ся мені таким саме жвавим ученим, живим Українцем, яких тоді я притьмом шукав. Я дуже зрадів „Вороніжському Збірникови“ і присилці його. Щоб виразнійш було знати причину моїх радощів, не зайвим буде оттут до слова розповісти маленьку сторінку до історії розвитку „Записок“ нашого Наукового Товариства.

Коли в самім кінці рр. 80 і з самим початком рр. 90-х стало знати, що справа реорганізації Товариства імени Шевченка (котре з причин, яких я не хочу ще оголошувати, з а в ж д і було мені незвичайно дорогим, як дорогий батьковому сердцю найлюбійший син) на Товариство наукове і справа видання органа наукового була недалеко вже від того, щоб перейти в реальне життя, я був певен, що така реорганізація викличе симпатії на Україні і українські учені дадуть своїми науковими працями велику реальну заповому науковому органу видаваному доброю українською мовою. З такими надіями я, — що сам, а що в гурті з Василем Вовком (тепер уже небіжчик) вдавав ся до учених Українців просячи їх наукової заповомги. Ніхто не відмовляв мені, а коли де-хто змагав ся тим, що він не вміє української мови, я прохав писати якою йому придатнійше мовою, а про переклад на мову українську попиклуємо ся вже ми з Вовком; і на такі умови земляки мої „охоче“ приставали і в Києві, і в Харькові, і в Одессі, і в Петербурзі, і в Москві і в Варшаві... Ми з Василем раювали! Тим часом приходив час друкувати першу книжку „Записок“, а обіцяні земляками праці не приходили ні до мене, ні до д. О. Барвінського. З шістьнадцяти приобіцяних нам праць прийшло на першу книжку тільки дві: дд. Рильського та Грушевського... Правда, де-хто з запрошених учених написав на ті теми, які були подані від нас, але написав не для нас... написав задля російських журналів і наукових видань. Тоді ми впевнили ся, що надії наші на обіцяну наукову заповому — надії марні, годі нам сподівати ся на старших наших учених, а треба шукати наукової заповомги де-інде...

На се треба було часу, а обставини вимагали, щоб перша книжка „Записок“ вийшла зараз з реорганізацією товариства. І прикро було і сумно!... Україна здавала ся залюдненою пустелею... „Щирі“ Українці віщували, що „з тих Записок“ опріч повного банкрутства нічого не вийде“; а по за плечима усьміхали ся та глушили ся, що „до наукової заповоги запрошує неук“... Я став на тому, щоб знехтувати ті віщування і дорікання „неуцтвом“ моїм і взяти ся й самому до якої праці в „Записки“, (отоді я й написав „Дитинний вік Шевченка“, див. „Записки“ т. I.), а тим часом шукати на Україні людей, що до науки не примішують ні „страха іудейска“, ні приватних особистих, або дрібно-партійних відносин... Таким саме Українцем і показав ся мені Дикарив і я, подякувавши його за книжку, запросив до роботи задля „Записок“. Червня 30 він відповів мені повною згодою, але додав: „взадалегідь признаюсь, що мені недоуку якось ніяково брати участь в такій поважаній справі, коли є багато людей в більшим науковим досвідом. Багато я не можу дати, а те мале, що я зараз маю на оці задля „Записок“, мені здаєть ся, може стати небажаним доводом того, що дуже ще мало національної свідомости у наших учених, а се й спонукує запрошувати до праці якихсь невідомих Дикаревих“.

Така відповідь дуже мене порадувала ще й з того боку, що свідчила вона, що на Дикарева жадного лихого впливу не зробила та „критика“ проти нашої першої і зовсім ще молодій наукової організації і органу її, яку, як мені було відомо, простав у Вороніжі один чоловік. „Критику“ ту, як се відомо всім, розпочала одна польська газета, назвавши перші збори Наукового Товариства „produkcya humorystyczna“; „критика“, погулявши і в деяких руських виданнях, перекинулася луною на Україну і адепти її щедрою рукою і ще більше щедрим язиком працювали проти Товариства і „Записок“.

З тих виписок, які подав я вгорі в листів Дикарева, виразно знати, яким вірним товаришем і певним робітником Товариства він був до самої смерти, не вважаючи на лихі заходи відвернути його від праці для „Записок“ і взагалі для Товариства. Я не маю на думці споминати тут про ті недобрі заходи проти нашого товариства, що на зборах 2/14 грудня 1897 довели де-кого до нечуваної патологічної відваги: підняти голос, щоб з назви Т—ва викинути ймення генія українського слова! Я певен, що історія не може

обминути і не обмине сього знаменито-темного вчинку. На думці у мене тільки ті заходи, про які писав до мене Дикарив. „З осени появив ся тут N. N., писав Дикарив 22. III. 96; при першій знайомості він заявив, що девізою його — московське „нахальство“ (нахабність) і се правда“... Зробивши характеристику сього чоловіка, Дикарив далі каже<sup>1)</sup>; „З першого-ж дня він почав інтригу проти Товариства імени Шевченка, змішуючи Товариство з політичною партією, котра не має симпатій на Україні. В первий же день він категорично казав мені: „Не давайте їм (Товариству) авні стрічки, не стоять (!) вони того; давайте все Франкови“... За N. N. почав тягти руку і С. I.; вони тепер великі приятелі. З прозьби Б—ая наказний отаман дозволив платний вечер з поводу Шевченкових роковин і С. I. хотів гроші з сього вечера заслати не Т—ву ім. Ш—ка, як здавалось би природним і льогічним, а на організаторський комітет, якого ще й нема. „Музикальний кружок“, що устроїв сей вечер, дав йому тільки 20<sup>0</sup>/<sub>0</sub>... се просто циганський пшик“.

Нема що й казати, що „інтрига“ пішла за вітром! Дикарив не належав до тих людей, що не відаючи, або наумисне нехтуючи певні факти, підлягають впливу „моди“, або голосної фрази, хоч би вона була і без змісту.

Трохи ранійш ще тієї „інтриги“ Дикарив 24. VII. 95 писав до мене: „Великий жаль, що не довело ся побачити ся з вами; треба було порадити ся в пильній справі. Не знаю, чи сього року, чи, мабуть, певнійш 96, буде 20 літ моєї — хоч і не дуже показної — літературної діяльності. Не долюблюючи всяких „обрядів“, з якими обходять всякі ювілеї, я хотів би вазначити сї роковини, відписавши свою літературну спадщину, яка є і буде, і всі зібрані наукові материяли Науковому Товариству імени Шевченка. До сього мене спонукує сумна доля Мовиної літературної спадщини, що гниє в К...чиних скринях, як під цуциком сіно. Мені не хотіло ся б, щоб і моя спадщина вазнала такої лихої долі. Порадьте мені, будьте ласкаві, що мені чинити“.

Порада моя відповідала його думкам і він 15 серпня писав: „Прохав я М. С. Грушевського бути моїм душеприказчиком в справі літературної спадщини. Він згодив ся, але боїть ся, чи не пошкодить се справі з причин ваз відомих. Я взяв його через те, що

<sup>1)</sup> Таку-ж характеристику сего чоловіка він висловив і в листі до I. O. K.

не можу тут указати на чоловіка, щоб виявляв щирість до такої справи і не приятелював з багаями!... Сподіваю ся ще вашої поради“...

Але-ж недуг мій так розходив ся, що я мусів їхати в Крим і подав про се коротку звістку Дикареву. Д. 21 жовтня я одержав в Алушті його відповідь, де між иньшим він писав: „Свою бібліотеку я теж зашлю Товариству, тільки, розуміє ся, не тепер; бо ні по чому буде робити... Книжки та збирання етнографічних матеріялів беруть у мене майже всі гроші“.

Небавом я вволив його волю, подавши звістки і про своє здоровле і де-що про Галичину: 26 жовтня він відписав: „Ваша звістка про своє здоровле дуже порадувала мене: прочитавши лист ваш, я почув, що у мене від серця одлягло. Але — разом і ложка дьогтю!... Сумно, що д. Грушевський занедужав; ся звістка викликала дуже багато невеселих думок“...

### VIII.

Треба тут згадати ще про дві річи: про відносини Дикарева до звісток про культурне життя галицьких Русинів, та про відносини до біографічного словаря українського.

Словарь сей розпочав ся в ініціативи М. С. Грушевського р. 1893 і до роботи біля його пристало в Київі чоловіка в двадцять. Я особисто в сю справу вложив дуже мало праці, хоча надавав і надаю такому словарю великої ваги. На мою думку історично-біографічний словарь став би настольною книжкою кожного хоч трохи освіченого Українця і в Росії і в Австрії; а се вимагало, окрім доброї наукової редакції, доброї, чистої, сказав би я взірцевої мови. Я нестемно певен, що без останньої умови словарь постигла-б на Україні та доля, якої зазнають иньші наукові книжки видані в Галичині: Українці дуже чуткі до чистоти мови народньої; їх вельми вражає ненародній синтаксис (складня), виковані слова, коли в них сама тільки українська фонетика, а нема духу народньої мови. Судячи по тому, як шпарко пішла словарна робота з початку, була надія, що не далі р. 1896 можна буде розпочати друкування словаря випусками. На превеликий жаль так не стало ся: за виїдом Грушевського робота почала йти що далі все більш мляво і нарешті останні 2—3 роки і зовсім не йде... Яка доля того, що зроблено, — а зроблено, здасть ся



до К, — запевне не відаю. Чув, ніби віддано на перші літери редагувати, але те редакторство мене не радує...

Дак ото, кажу, хоча у Києві і доволі було робітників, але збирання біографічних звісток на провінції вимагало, щоб для поспіху діла були співробітники і по провінціальних містах. Між иньшими я вдався і до Дикарева, просячи його вказати таких людей у Катеринодарі і де інде, коли кого знає.

Він зараз же (10. XII. 93) відповів: „Ф. давно вже тут нема, він у Тифлісі, та в сій (словарній) справі я-б не покладав ся на його. Хоч як його тут усі вихваляють, але він перш за все урядник і праці його урядові; великі хабарники виходять у його добродіями... П—ий був би в сій справі добрим робітником, але у його стільки діла, що він кидаєть ся, як куций бик по загороді. Міг би бути користним вам Щ., але й він охкає над своєю урядовою працею... А материялу тут досить би було“. Перегодом він подає звістку, що „прохав одного Вороніжця, допомагати вам у словарній праці; коли захоче узяти ся, дак напише до вас“ (30. VIII. 1894). Нарешті 12 жовтня 94 додав: „Байдужі тут люде до ваших заходів. Треба, кажуть, знати, якими цілями поводять ся Кияне вигадуючи якийсь біографічний словарь, а то за очи нема охоти робити“...

Розвій у Галичині національно-культурного життя вельми брав Дикарева і за очи і за душу: він жадав, щоб на Україні було більше певних, нетенденційних звісток про той розвій і уважав зовсім справедливо за річ некуче потрібну, за річ великої ваги легальні звістки про Галичину в пресі російській. Дуже брав ся він подавати такі звістки в „Кубанск. Об. Вѣд.“, але се не вдало ся йому не по його вині в такій мірі, як він хотів. Знайшов він у Петербурзі чоловіка (лист 26. IV. 88), що брав ся передруковувати з „Ку. Вѣд.“ звістки про Галичину. „Одну з таких звісток про збирання грошей на науковий фонд Товариства я заслав своему землякови і він надрукував її в „Сын і От.“ і в „СПб. Вѣд.“ Але з поводу сієї звістки „Южн. край“ зробив закид, що „Куб. Обл. Вѣдом.“ „пробавляють ся прошлогодними новостями“. Отже треба сю справу поставити красше . . . . До Києва приходять з Галичини ріжні звістки частійше, ніж до нас; дак чи не взяв ся б хто з молодших земляків подавати сюди звістки, маючи на увазі, що наша часопись мала і може друкувати лишень короткі звістки, переважно в відділі хроніки“...

Не зайвою буде тут ще одна виписка з листу небіжчика 27. XII. 97. „21 грудня у нас відбули ся перші збори нового „Общества любителей изучения Кубанской Области“. Предсідателем вибрали учителя Сисоєва, як ініціатора; товаришем його Короленка; секретарем мене; товаришем секретаря учителя Дячкова; скарбничим учителя Барчевського; бібліотекарем учителя Брока (Німець). Щірі Чорноморці не зовсім задоволені виборами... але хто-ж винен, що вони не виявляють себе в літературі! Найбільший сором вашому знайомому П—му; більш року минуло, як дав я йому зібрані мною материяли про примусове заселення підгір'я Кавказу, а він і досі нічого не зробив з ними“.

## IX.

Змалку і до останку у Дикарева материяльний побит був злиденно-лиходійний. Моральні умови життя теж не з тих, які-б можна було назвати добродійними; навіть не з тих, які хоч трохи бадьорять і плоть і дух чоловіка, за якими чоловік праці може жити, хоч не пишно, дак затишно. Мені здаєть ся, що й природа не наділила його таким міцним фізичним здоров'ям, щоб давало йому спромогу довго бороти ся з лиходійними силами.

Ще р. 1893 він занепавав був на очи: „З самого великодня і до червня сидів я, писав він до мене, у темній кімнаті з зав'язаним оком; тепер хоч і хожу на службу, але око моє ще не ввійшло в норму. Лікарь мій дивуєть ся, що воно вигоїло ся і не довело ся виймати його. Хороба стала ся з того, що мені усю зиму довело ся багато працювати. З початку я записував етнографічні відомости від матері, (я їх маю тепер може на 40 аркушів друкованих), після того лаштував збірку українських народніх пісень задля „Посредника“, а нарешті працював над увагами і додатками до перших чотирох аркушів Уманцевого словаря“.

Лікарь притьмом радив йому не робити при сьвітлі, але знати, що він не постеріг ся і за зиму р. 1894 знов придбав собі хоробу на очи і знов цілий місяць мусів лежати в темній кімнаті. На докір мій, що він не береже здоровля, він в лїтку 94 відповів: „Тепер уже я при сьвітлі не працюю, пильную ранійш вставати да ранком надолужувати“.

Небавом постигає Дикарева новий недуг, який, на мою думку і загнав його в могилу. В жовтні р. 95 приходить від його зві-

стка, що цілий серпень він хорував на пропасницю, „але тепер почувася себе вже красше“. Овва! не довго стояло отсе „красше“. 4 січня р. 96 він пише: „Я й досі не збув ся чорноморського корчія. Хоча знайомі мої і кажуть, що я „проти літа поправив ся“, але я щодня відчуваю, що ся поправка непевна. За всі свята (різдвяні) я тільки двічі вилазив у люде, а то все сидів дома“.

Отсю журливу звістку я одержав у Ялті і після поради зі своїм приятелем, доктором Федором Штангеєм, написав до Дикарева, що добре-б було йому приїхати на якийсь час у Крим, щоб спекати ся чорноморського корчія. 23. III. 96 він відповів мені: „Що до пропасниці, дак за зиму я трохи відпочив, а з початком весни знов почало ся лихо. Останнім часом замість славних капель Лашкевича, з'явили ся проти пропасниці місцеві „миколаївські“ пілюлі. Я їх тепер і глитаю, запиваючи бромом. Почало було і око боліти, але обережність та холодна вода за два дні вилічили його... На превеликий жаль я не можу виїхати, бо бракує навіть і тих малих коштів, які ви визначили на дорогу. Коли мені дадуть нагороду за уложення інструкції станичним судам, дак я гадаю поїхати місяців на два в Москву і перечитати де-що в Румянцовському музею задля своєї роботи про сьв. Миколу“.

Така звістка зажурила мене, найпаче, коли лікар Штангей висловив, що на його думку пропасниця у Дикарева чи не єсть одним із симптомів сухотки, або другого якого тяжкого недугу, і що Дикареву в усякому разі треба-б покинути низинну Чорноморщину, де панують люті пропасниці і найліпше приїхати на південний беріг Криму. Що до коштів потрібних на дорогу і на прожиток, дак тут про них не могло бути й річи; у нас тільки повстало питання: чи прийме їх Дикарів по товариськи від людей, яких він особисто не знає? Річ відома, що у людей, які випили не одну повну лиха, отак як Дикарів, завжді і зовсім натурально розвиваєть ся дуже драгливий, хоробливий погляд на всяку грошеву заемогу. Погляд сей, стаючи за сьвідка благородства і самостійности людини, разом з тим стає і валою і лиходієм під той час, коли чоловік не має спромоги власними силами, без сторонньої заемоги, спекати ся лиха.

Порадившись ще раз із земляком Штангеєм, я написав до одного чоловіка, що дуже добре знав вдачу Дикарева, просячи поради нас, яку нам найліпше прибрати таку форму заемоги,

щоб Митрофан Олексієвич прийняв її, не варуючись, яко запомогу товариську?

Довго я ждав відповіді, та не діждав ся її в Криму, а прийшла вона до мене вже в Київ з початку червня. Нам відповідали порадою викинути з голови думку про запомогу, бо Дикарів така гордовита та самолюбна людина, що ні в якому разі і ні в якій формі не прийме грошевої запомоги.

Не знаючи особисто Дикарева мусів я оту пораду прийняти без слова. В листах його я не спостеріг гордоців, а бачив тільки високо розвинене у чоловіка почуття незалежности і благородну сьвідомість власної гідности. Може бути, що люде і брали отсе почуття за гордоці і самолюбство. Одначе я не відважив ся на те, щоб самому робити досьвід, аби запевнити ся в своїх гадках. І на сьому скінчила ся річ про поїздку Дикарева в Крим. Небавом він писав до мене між иньшим : „Останні два роки я нездужав через чорноморського корчія і хотів мерщій утікати звідсіль, тай написав до К—а : чи не знає якої зайвої посади про мене? Відповів, що зробив запитанне в Херсон і в Елисаветград... Я перемінив їжу, перестав уживати мяса і почуваю, що трохи поправив ся, принаймні „корчій“ з того часу не вертав ся до мене... Лікарь каже, що тут причина иньша : застаріла хвороба, коло котрої треба морочити ся не менше трьох років. Сього року він радить їхати на Пескупські мінеральні води... Коли я розпочав курс за порадою лікаря, став почувати в собі більше сили в роботі, а до сього часу я так слабував, що по цілих місяцях нічого не можна було мені робити. Сама службова робота мене знесилювала. Таким чином я думаю, що мені красше буде сидіти тут і не рипати ся років три“ (12 квітня р. 1897).

Очевидно, що мінеральні води не дали недужому доброго skutku. 25 липня він пише : „17 червня я утік з мінеральних вод через попсоване серце“ ; а 27 грудня дістав я від його таку звістку : „За літо був троха поправив ся, а зима знов відновила недуг. З січня хочу простувати до Москви і Петербурга, щоб poradити ся з досьвідченими лікарями“.

Не відаю, що йому порадили столичні лікарі, а коли перегодом я запитав його про здоровле, він у марті 1899 відповів, що на літо мусить їхати в Дахнівку<sup>1)</sup>. З одного боку мене ся звістка

<sup>1)</sup> Село біля Черкас.

порадувала: ожило моє сподівання спізнати ся з Митрофаном Олексієвичем особисто, а з другого вона й зажурила мене: бо сплodiла гадку, що думка небіжчика Штангея про недуг Дикарева мабуть думка певна. В усякому разі я жив надією побачити ся з ним у Дахнівці, а може і в Києві, куди його вабило, щоб спізнати ся з земляками і послухати учених людей на археологічному з'їзді. Але 23 червня пише він: „Лікарь вимагає, щоб я їхав до курорту, таким чином подорож моя на Україну розстроїла ся“.

Не відаю, якої вигоди зазнав він з того курорту! На превеликий жаль він не написав навіть, куди-ж саме він їде? де той курорт? До того усе торішнє літо і я хорував і не писав до його, аж до 13 жовтня, коли подав йому звістку, що мушу їхати на зимівлю в Ялту... Не було вже відповіді на сей лист! Замість того 19 листопада я дістав у Ялті від д. Мельника скорботну звістку про катастрофу 14 листопада!...

Земля тобі пером, великий трудовнику задля рідного нашого краю! Не нажив ся ти на сьвітї! Короткий був твій вік і тяжке, горопашне твоє життя!... Але земляки твої повинні багато де-чому навчити ся з твого життя і на віки зберегти добру і вдячливу память про тебе.

У Києві, 15—28 липня р. 1900.

Є. А. Коциський.



# Панько Олелькович Куліш.\*)

Огляд його діяльности.

Написав

Осин Маковей.

(Про зносини Куліша з Галичанами в роках 1858—1871).

Вже попередю була згадка про зносини Куліша з Галичанами; тут треба про сі зносини сказати де-що більше, бо в огляді усеї діяльности Куліша годі поминути їх мовчки. Тільки те вже треба наперед зазначити, що листів до справи сих зносин оголошено ще дуже мало, а в тих, які вже оголошено, найбільше мови про коректи і т. и.; тому й годі подати про вплив Куліша на Галичан докладніші вісти; треба обмежити ся на сих датах, які є.

Перший раз був Куліш у Львові 1858 р., коли вертав з подорожи до Росії. У Львові познайомив ся він з проф. унів. Яковом Головацьким, як видко з Кулішевого листу до Каменецького.<sup>1)</sup> Яке вражінє зробив один на одного, нам не відомо, — в листі нема про се мови. Але Куліш дізнав ся мабуть немало про Галичину, бо став писати про неї статю. „Пишу велику статю про Галичину. Тільки цензура, цензура!“ — таку вістку читаємо в Кулішевім листі в 17. липня 1858.<sup>2)</sup> Ся статя про Галичину не була друкована.

На другий рік 1859 Куліш не переїздив через Галичину, як видко з дати двох листів в дороги: Берлін, 1859, 14 мая на однім листі, а зарав на другім: Тверь, 1859, 16 мая.<sup>3)</sup> За те був Куліш у Львові 1861 р., коли з Костомаровим їхав над море купати ся. Тоді то він і познайомив ся ліпше з Львовянами та навязав ближші зносини. Рік 1861 в історії галицьких Русинів —

\*) Гл. Л. Н. Вістник, кн. X, стор. 30—43.

<sup>1)</sup> К. Ст. 1898, II 232. <sup>2)</sup> Тамже, 239. <sup>3)</sup> К. Ст. 1898, I, 370.

се, як відомо, рік розбудження національного руху в Галичині, приспаного значно в 1850-их роках. І Я. Головацький і Дідицький зі старшої громади і Володимир Шашкевич, К. Климович, Ф. Заревич, Д. Тянячкєвич та інші з молодшої громади — всі вони почали нараз немов однаково думати в справі української мови і зовсім не цуралися уживати її чи то в „Слові“ чи пізніше у „Вечерницях“. Все те треба було приписати тому свіжому вітрови в Україні, що повіяв у Галичину. І книжки і люди в Україні порушили галицьку громаду. Книжки посилав і Куліш — у його листах до Каменецького не раз згадується про се, що чому Каменецький забуває посилати Галичанам книжки — і сам він очевидно неоднораз сказав особисто Галичанам.

Характеристичний з того часу є лист Я. Головацького до редакції „Основи“<sup>1)</sup>. Лист писаний 30. січня 1862 і говорить ся в нім про отворенє „Руської Бєсїди“ в Народнім Домі, на котрім деклямовано стишок В. Шашкевича п. з. „Нивішня наша пісня“. Головацький писав: „Поклонїть ся панови Н. Ал. Кулішеви і його чесній сопрузї і скажіть їм, що той стишок голошений був при отвореню нашого народнього касина (клуба) під імям „Руська Бєсїда“ в Народнім Домі, в тім кутї, де за його буття в Львові закладали ся хундаменти і звідки він взяв собі на памятку каміньчик. Тепер нехай би вони, чесні, побачили розмальовані і красно устроені комнати з воскованими паркетами, украшені зеркалами та меблями, осьвітлені газом, — нехай би увиділи вібрану руську братию з 50 до 100 чоловік, як вечерами забавляють ся та бесїдують, а все по руськи, аж ся душа радує! Коби вони могли були прийти на заведеніє Бєсїди, як то красенько виголошали наші молодці стихи Тараса Шевченка, — як співали хором наші співанки: — „Мир вам братя!“ або: „Я щасний, руську матір маю і щирий Русин мій отець,“ — гарно, весело, аж серце розпливало ся, — коби, сердешні, були приїхали хоч на пробу танців в Бєсїді, або і на наш руський баль, котрий відбув ся 23. січня в редутовій салї на вдивовижу всього Львова. — Найби шановний пан Куліш побачив, як то гарно по козацьки поубирали ся наші молодці-студенти, та гуляли з нашими львівськими красавицями козака і коломийку, побрязкуючи брязкачами! Ех! — сказав би сердега: „Еще не вмерла козацькая руськая мати!“

<sup>1)</sup> Гл. Основа 1862, липень, ст. 68—69.

Нашим публичним виступом показали ми нерадним ворогам і недоброжелателям нашим, що Русини суть і живуть своєрідним життям в древній столиці руського князя Льва“.

Лист сей подає деякі звістки про побут Куліша у Львові 1861 р., а тон його свідчить, що Головацький поважав Куліша та й сам ускочив у козакофільство. Але Куліш держав ся радше молодих і Вечерниці та Мету запомагав своїми поезіями, повістями і історичними працями.

Дальші роки розділили руську громаду в Галичині на два ворожі табори. Почало ся се 1864 р., коли князь Черкаський, головний директор комісії внутрішніх і духовних справ у бувшій Царстві польській, хотів добути з Галичини уніятського єпископа і священників для Холмщини, бо вірив, що при помочи їх, як людей більше прихильних Росії, легше добуде церкви і школи з рук Поляків. Черкаському се не повело ся, але повело ся Т. Лебединцеву, котрий сам приїхав 1865 р. до Львова і повів цілу справу. Годі тут оповідати широко про неї<sup>1)</sup>; результат заходів Лебединцева був для галицько-руської суспільности незвичайно сумний. Повстала москвофільська партія — і то не тільки з причини національної ворожнечі до Поляків та зневіри в сили свого народу: велику ролю відіграла тут і російська політика. Тут помагали різні сфери, почавши від царя аж до російських урядників, — почавши від державного російського скарбу аж до приватних людей, що складали складки на „бідних“ Галичан. Настала в Галичині крайня деморалізація, через котру потерпів і Куліш, як про се була вже мова у попередній главі. Куліша хотіли присилувати, щоби помагав сій деморалізації, щоби вирік ся противників галицького „Слова,“ — але він не дав себе втягнути у се багно, покинув службу і противно, став піднімати сю групу галицької молодіжи, що зібрала ся коло „Правди“ і була противна як москвофілам так і Полякам. Мав намір узяти в свої руки ліпшу частину галицького духовенства — і в тій цілі, очевидно, став перекладати духовні книжки.<sup>2)</sup> У „Правді“ 1868 р. помістив він переклад оповідання „Потомки українського гайдамацтва“ і свою

<sup>1)</sup> Про се писав я ширше у Лїт. Наук. Вістнику 1898, т. III, стор. 28 до 46 у статі п. з. »Що з кореспонденції Лебединцева до історії галицької суспільности 60-их років.«

<sup>2)</sup> К. Ст. 1898, I. 91.



історичну статтю п. з. „Перший період козацтва аж до ворогування з Ляхами“; а року 1869 помістив у тімже журналі „Погляд на занедбане народної мови“, „Нарис історії словесности русько-української“, переклад „Пяткнижя“ і книги „Йова“ і дві статі педагогічного змісту. Поміч ся не була велика — як і взагалі участь Куліша в галицьких та буковинських журналах у роках 1860—1880 не була дуже значна; він друкував звичайно у Галичині чи в Австрії те, чого не міг би був видати в Росії, або те, що вже друкував у Росії; статей часто не докінчував і очевидно не Галичину мав передовсім на увазі у своїй діяльності. Але на Галичан мали вплив його твори, ще більше його правопись, через котру довгі літа вела ся суперечка, його особисті зносини з деякими Галичанами і материяльна поміч на видавництва. Деякі молоді люди, з котрими Куліш зійшов ся 1869 і 1870 р., попросту використали Кулішеву доброту і прогайнували ті гроші, які він дав на українофільські видавництва. Але були й такі, як три брати Барвінські, Осип, Володимир і Олександр, що не над’ужили його довіря. Одному з них, Олександрови, владив Куліш для гімназійної читанки 1870 р. „Погляд на устню словесность українську“; а другого, Володимира, заставив видавати „Свьяте писмо.“ До сего видавництва й відносять ся видані вже, крім деяких, листи Куліша до Володимира Барвінського. Сю кореспонденцію оцінив також уже др. Іван Франко <sup>1)</sup>, причім сказав і свою думку про тодішнє розумінє чи радше нерозумінє галицьких відносин у Куліша. „Читаючи сі листи — каже др. Франко — ми бачимо, яка маса непорозумінь і неясности лежала в основі зносин Галичан з Кулішем. Куліш приступив до зносин, не знаючи Галичини, її історії і тогочасного стану, її інтелігенції, потреб і бажань. Він, уважаючи себе по смерті Шевченка першим українським поетом, критиком, писателем, ученим, хотів тільки одного — подати Галичанам свої думки, тоді вже значно здискредитовані в Росії. Та на лихо своє він був чоловік занадто вразливий, щоб не збити ся з дороги в тім чортотрії суперечностей, яким була тодішня галицька Русь. І ось уже в тій маленькій частині його перениски, яка дійшла до моїх рук, ми бачимо значне хитанє його поглядів. Візьміть його відносини до „Основи“. Спершу він не знаходить досить сильних слів, щоб вилаяти її, а за пару місяців осідає на

<sup>1)</sup> Записки Наук. Тов. ім. Шевч., том XXVI.

думці, що се не вадить нічого, коли вона буде одинокою речницею поглядів народньої партії і радить молодим опозиціоністам не дразнити її. Мовляв: коли вона заведе справу зовсім у болото, аж тоді буде час протестувати“.

Так само перецінював він значіне свого перекладу „Святого Письма“. Др. Франко каже, що Куліш зі своїм містичним народництвом і не міг попхнути галицької молодіжи до якогось морального відродження. „Приходячи до Галичан з антипольськими і козаколюбними поглядами, висловлюваними в „Основі“, Куліш зразу немов попав у тон тої польсько-руської суперечки, що йшла тоді в Галичині. Але його нехить до Поляків була книжкова, вчитана з літописей і актів XVI—XVII в., а не була виразом ніяких певних сучасних інтересів і кривд. Оттим-то швидко в тих самих актів він зумів виссати і щось зовсім противне — горячу прихильність до польської шляхти XVI—XVII в. як до „строїтелів“ і страшну ворожнечу до козацтва, як до „руїнників“. І от десять літ по написаню памятної девізи: „Поки Рось зоветь ся Россю“ і т. д. Куліш являєть ся в Галичині як апостол — польсько-руської згоди, являєть ся в таким самим дитинячим незнанем галицьких обставин, в ту саму пору, коли Поляки підкладали під розвій руської народности в Галичині такі капітальні міни, як Змартвхв-встанців і сауїтську реформу монастирів“.

Осуд сей занадто острій і несправедливий тим, що недоцінює Кулішеві заслуги, а перецінює його помилки. Якби Галичани схотіли були пізнати усі Кулішеві твори, то могли були в них научити ся немало, тай не самого лихого. Кулішеве народництво не було таке містичне, щоб його не можна було розуміти. Було воно подібне, як народництво Росиян або Поляків у ті часи; а ріжнило ся від них тим, що за основу мало свій нарід з його окремими прикметами, яких не перечили ні Росияне ні Поляки. Був се демократизм, хоч і з романтичним підкладом, але у справі розуміння добра маси доволі виразний і ясний. Правда, Куліш не подав широкої програми роботи для маси, але у своїй сфері діяльности робив, що міг: давав народови початки осьвіти, популяризував для нього історію, а інтелігенцію вчив поважати народню масу. Уважав також потрібними для народу переклади релігійних книжок, і ся гадка сама собою також не була зла. Иньша річ, що Куліш перецінював сю потребу та що його переклади не мали такого впливу, як він сподівав ся.

До Галичан прийшов Куліш з поглядами, котрі — як було показано в попередніх главах — не були виразно антипольські (нагадаймо його признання історичній Польщі) ані козаколюбні. Та хоч значна нехоть до польської шляхти, ксьондзів, жидів і козаків була в Куліша справді книжкова, то основні мотиви сеї неохоти були неменше людяні, як основи галицького козакофільства в 60-их роках. З наукового боку можна було перечити-ся в Кулішем, але його демократизм ділив уже виразно народ на панів і утискану масу, котру брав в оборону. Правда, з того всего не виходить, щоб Куліш зі своїми поглядами розумів галицькі відносини і вмів їх поправити; але виходить те, що його погляди були не такі вже дуже містичні, щоб з них не було ніякого хісна для людей, коли-б ті хотіли були їх пізнати докладно.

Між листами до В. Барвінського найшов ся й уривок якоїсь Кулішевої статі, де він таке каже про відносини Галичан до Українців: „Ваша заслуга в тому, що ви не зробились ні Поляками ні Німцями, да в тому, що у вас в не-мужичих селях говорять по своїйому, да в тому ще, що ви переховали від старосьвітчини слова і вирази у нас забуті. Духа поезії в вас вибито, видушено його семинарщиною і польщиною, зісталось у вас тільки чуття поезії, і тим ви так кохаєтесь у Шевченку... Школою вашою мусить бути школа українська, оперта не на Шевченкові, як у вас здаєть ся, а на етнографії, що вже й після Шевченка дала пахущий цвѣт свій Марком Вовчком і Нечуєм. Сам Шевченко поти йшов у гору, поки його не одірвано від етнографічного джерела слова і чутива. Наш Гомер не Шевченко, а народ; всі ми вкупі з Шевченком ласуємось тільки останками від його великого пирування... Поставши в народу і во імя народу появили ми поки що невеличку, а проте суцільню, самостійну літературу, і для самої її поваги не мусимо приймати того, що ви вдержуєте від старовини (етимольогія), або що ви примудруєте середнього між етимольогією і фонетикою. Коли-ж ви стоїте за свої особини, то сим виявляєте узкість своєї тенденції. Ми хочемо, щоб нас читала не одна Україна, а також і Галичина, чого й доказуємо не одним Шевченком; а ви бажаєте писати для своєї Галичини. Наш народ, яко нива неписьменного слова — від Есмані по Карпати, а ваш — тільки від границі по Карпати. Читати нас у Галичині будуть і мусять, хочби ми не прийняли нічогосінько з вашого смаку; а вас тільки тоді читатимуть на Україні, коли ви приймете смак укра-

їнський, піднявшись вище Головаччини, Дідиччини і всієї нової галичанщини... Ваша словесність буде наслідком самої бібліографії поти, поки Галичина не зіллеться духом своїм з Україною в єдине тіло.<sup>1)</sup> Чи такі погляди, як оті Кулішеві на відносини Галичини до України, не були на 70-ті роки розумні? Коли-б тільки Куліш схотів був енергічно ширити їх, то безперечно був би причинився до зросту самосвідомости у Русинів. І коли непевний погляд на „Основу“ ставить ся йому як доказ його нерозуміння галицьких відносин — коли-ж і мав він нагоду пізнати докладно ці відносини? — він повторяв звичайно тільки ті гадки про Галичину, які чув від Галичан — то наведений уривок із якогось соборного послання Куліша до Галичан свідчить, що він дуже добре розумів відносини Галичини до України і подавав хоч малому кружку Галичан, зібраному коло „Правди“, немаловажні провідні гадки до роботи\*). Очевидно, що ненавистна йому „галичанщина“ могла його відстрашити від сильнішої пропаганди своїх думок у Галичині; долучили ся до того інші відомі вже клопоти з хутором — і він покинув займатися Галичиною, тільки часом (1876 і 1877) посилав сюди деякі свої статі, звичайно історичні, що були малими окружинами його великої праці в Росії і в російській мові.

<sup>1)</sup> Записки тов. ім. Шевч., том XXVI.

\*) По моїй думці ті Кулішеві погляди ані самі собою не були вірні, навіть на 70-ті роки, ані для Галичан не були ні на що придатні. Невірний був його суд про Шевченка і про народню творчість, опертий на незрозумінню великої різниці між колективною, імперсональною творчістю і індивідуальною, повною огню поезисю Шевченка. Невірний був погляд Куліша і на галицьку літературу, погляд естетика, а не історика духового життя, для якого всяке письменство, вироще на певнім ґрунті і сплоджене умовами того ґрунту, має свою вартість. А щож позитивного давав Куліш у своїм посланні Галичанам? Занехайте своє дотеперішнє письменство, занехайте Шевченка і вертайте до народньої пісні, тоб то в розумінню Галичан до того самого »Козак коня наповав, Дзюба воду брала«, що вже раз, 1822 р. служив вихідною точкою галицько-руського національного відродження. І для чого се? Для того, що від 1822 р. те відродженє в Галичині не сплодило нічого, що могло-б було знайти ласку перед очима високого естетика Куліша. Але тодішня галицька молодіж мала вже зовсім інші турботи. Її цікавили політичні, національні та економічні питання: централізм чи федералізм у Австрії, русько-польські відносини в Галичині, справа доріг, мостів, податків, шкіл у краю, — і на всі ті справи Куліш не давав, бо й не міг дати ніякої ради, — а коли часом і давав дещо, то його ради знов були подиктовані його естетичним чутєм, а не основним зрозумінєм предмету і незнанєм місцевих галицьких потреб. *Ів. Фр.*

(Праці Куліша з років 1862—1897: *Історія Англії Меколя.* — *Про паденіє шляхетскаго господства въ Украинѣ обѣихъ сторонъ.* — *Руїна.* — *Первий період козацтва од його початку до ворогування з Ляхами.* — *Про польсько-українську школу.* — *Польская колонизація юго-западної Руси.* — *Історія возсоединенія Руси, 1874—1877.* — *Малорусскіє козаки между Россією и Польщею въ 1659 году по взгляду на нихъ серба Юрія Крижанича.* — *Мальована Гайдамаччина.* — *Завірюха на степах.* — *Галицька Русь в починах козацько-шляхотської усобиці.* — *Хуторна поезія.* — *Крашанка.* — *Маготет і Хадиза.* — *Байда.* — *Маруся Богуславка.* — *Цар Наливай.* — *Петро Сагайдачний.* — *Отпаденіє Малороссіи отъ Польши (1340—1654), три томи.* — *Дзвін.* — *Позичена кобза і инші переклади).*

Як розвивались в 50-их роках Кулішеві погляди на історичні відносини України до Московщини і Польщі і погляди на внутрішні відносини історичної України, се ми вже показали у попередніх главах. — Тепер би нам треба прослідити дорогу, по якій дійшов Куліш до „Історії возсоединенія Руси“. Поступаючи хронологічно, ми почнем від його історичних праць з 1862 і 1863 р. Сам Куліш брав ті праці на увагу, коли починав писати свою „Історію“. І того-б нам ще не забути, що Куліш у початках 1860-их років владив переклад „Історії Англії“ Маскайлэ-а. Меколей, як відомо, належав до партії вігів, прихильної народови і поступової, і свою історію Англії владив він із становища вігів. Політичні погляди Меколя знати в цілій його історії; він усі історичні події й особи осуджує консеквентно після своїх поглядів, через що й ватемнює нераз справу. Коли Куліш перекладав Меколя, то певно добре придивив ся методі сего історика; а пізнійші праці Куліша й показують, що приклад Меколя, як писати історію, міг тільки утвердити Куліша в думці опановувати всю історію „одним великим помислом“, який у нього вже був значно виробив ся, себ-то помислом дивити ся на історію із становища соціологічного.

Тоді то, як перекладав він історію Меколя, помістив він у „Вѣстникѣ Югозап. и Зап. Россіи“ за роки 1862 і 1863 статі „Про паденіє шляхетскаго господства въ Украинѣ обѣихъ сторонъ Двѣпра.“ Шкода, що трудно мені було роздобути сі статі, але я гадаю, що вони не написані в иньшій дусі, як статя п. в. „Руїна“, по-

міщена того самого часу у галицькій „Меті“ 1863 і 1864 р. Не ціла се праця, бо не скінчена, але плян її поданий у передмові і ми з того пляну пізнаємо Кулішеве становище, з якого він брався до роботи. З того пляну й подаємо характеристичніші уступи :

„Велику вагу надають польські писателі цивілізації, що розпростерли були їх предки на всю нашу Русь. Отже в моїй повісті — маю надію — вбачить розумний, що то за мізерна була цивілізація, коли вона осягала тільки саме панство, коли вона давала одному стану волю, силу і достатки, однімаючи в інших, а з католицтва зробила таку западню, що хто в неї вскочив, той уже на віки вічні одрізняв ся од свого рідного люду. З другого боку, виведу я на денний світ негербований наш люду, що само вбожество не допустило його переняти собі чужоземні звичаї, що сама темнота відлучала його від перевертнів, що само дике завзяття заховало його в старославянських звичаях і громадських порядках... Хочеть ся мені виявити в моєму писанні, як об сю скелю нетесану, об сього дуба коренастого, об сю жорстоку силу розбилось вельможне, горде, глажене, блискуче панство... Не вмовчимо ми ні про яке жорстоке діло козацьке, не заслонимо-ж від людського ока й жадної доблести шляхетської. Знов же й навпаки: виявивши панське деспотство, здирство, шарпанину козацького добра і зневагу нашої староруської віри, покажемо в світ ока єдину доблесть нашого вбогого люду, що околичности (!) помогли їй вирости в гору до дивовижі, а та єдина доблесть була — козацьке завзяття.“<sup>4)</sup>

Як бачимо, се Кулішеве становище в історії нічим не ріжнulo ся від давнішого. Потім Куліш прожив три роки у Варшаві, де — як він сам каже — усе сприяло вичученю XVI і XVII століття, головно з польських історичних жерел. За той час він, як урядник, поробив багато помилок, зовсім роз'єднав ся з московськими славянофілами, але у практичнім житю не став і прихильником Поляків; противно, був їх явним ворогом.

Покинувши Варшаву, він надрукував у „Правді“ 1868 р. студію п. з. „Первий період козацтва од його початку до ворогування з Ляхами.“ В сій статі не мав він очевидно нагоди висловити свій погляд на саме ворогування козаків з Ляхами, що ми моглиби порівняти з його давнішими поглядами, тільки видко у сій статі справді багато польських жерел, з якими Куліш оч-

<sup>4)</sup> Мета, 1863, том I, стор. 136—138.

видно познайомився у Варшаві. Але є в тій-же „Правді“ 1868 (чч. 26 і 27) Кулішів переспів польської поеми Олізаровського, до котрого Куліш додав довгу передмову і в сій передмові він говорить про українсько-польські відносини. Не можна сказати, щоби у статі знати було яку прихильність до Поляків; тут видко також ті самі погляди, що були в нього й давнійше. „Де постане ляцька живнѣ, там нас постигне смерть. Жити бо й процвітати на руській землі зможе Лях тільки там, де ми станемось перегномом для його кореня. Історія те свідчить. Найбогатша, найдужча, найрозумнійша була та половина Речи-Посполитої польської, де Ляхва пожерла рушину; да й тепер має вона найбільшу силу там, де, занепадаючи, нівечачись, пропадаючи для своєї будучини, ми ситимо... громаду перероблених помацьки своїм розумом, оберненим на ляцький ужиток своїм достатком.“<sup>1)</sup> З сего становища осудив Куліш і польсько-українську літературну школу. „Видумали Ляхи-поети якусь иньшу Вкраїну, не ту, що до неї ми, як до вбогої матери, горнемося. Ляцька то Україна, а не руська. Не мати вона нам, а хіба мачуха. Обертає бо ляцько-українська муза до нас панське обличчє в недбалостю, а тимчасом пестить спанілих та поксьонжених діток, пестить у нашому кублі гордовників наших, прославляючи їх неправе пануваннє над ними“<sup>2)</sup>. В цілій передмові знати давній ворожий настрій Кулішів до польських панів, ксьондзів і їх посіпак. Все те читали ми вже в „Основі“.

З того часу пять літ не друкував Куліш ніяких своїх історичних статей. Аж 1873 р., коли прийняв службу в Петербурзі, Куліш владив статю п. в. „Польская колонизация юго-западной Руси“, що появилася у „Вѣстникѣ Европы“ з 1874 р. (за цвітень).<sup>3)</sup> Зараз потім узяв ся він до історичної праці, котру гадав назвати: „Исторія украинскаго козачества до Богдана Хмельницкаго“<sup>4)</sup>. Се була пізнійша „Исторія возсоединенія Руси“. Товариство „Общественная польза“ приняло ся видрукувати сю історію. Про се писав він до Хильчевського і між иньшими сказав у однім письмі, що церковної унії не розуміє „по Костомаровськи“. Хильчевському се мабуть не сподобалось і тому Куліш відповів йому 11. серпня 1874: „Тепер я розумію, чому мій любий кум не відповів на мій лист: у нім було сказано,

<sup>1)</sup> Правда, 1868 ст. 310. <sup>2)</sup> Правда, 1868 ст. 309. <sup>3)</sup> Пор. К. Ст. 1898, I, 119. <sup>4)</sup> Тамже, 133.

що я унію церковну розумію не по Костомаровськи“. К-ів цілий той „историческій причтъ“ поясняє релігійністю з одного боку, і фанатизмом з другого боку. Звідси походить щось таке, як православна ікона в їх представленню уніятської возні; з одного боку праведники, з другого грішники. А я показую їй одних і других такими грішниками, які й нині існують в імя різних уній. Все поясняю потребою грошей і вдоволенем самолюбію, а як часом і личною пімстою. На сій основі само сьвітило православія і стовп віри, князь Острожський, стає в мене досить звичайним паном — богачем, а Конашевч Сагайдачний злазить з педестала борця за віру на рівень щасливого в походах отамана, котрого попи, війти, бурмистри, райці і всякі т. зв. „благочестиві“ просять пристати сюди або туди, постарати ся про се або те; а врешті йому похід на море або руїна одновірної Московщини ближші серцю від усякої тяганини за церковні і монастирські маєтки, що була головною спружиною церковної унії. Одним словом, розкривши *Relacye puncyuszów apostolskich* в Польщі і про Польщу, я веду читача за куліси того сьвяточного вертепу, який показували публиці (нерозвитій, як дитина) творці історії. Скільки я не вказував Костомарову на сї реляції і їх статистику, він і доси не читав їх, як то видко з його історії в житєписях. Таке саме можна сказати і про дещо иньше<sup>1)</sup>.

Сей важний лист поясняє нам нетільки деякі причини повстаня „Исторіи возсоединенія Руси“, але і провідні гадки в „Марусі Богуславці“ (фігура Сагайдачного і и.) і в драмі „Царь Наливай“ (фігура Острожського). Мабуть не иньші провідні думки є і в драмі „Петро Сагайдачний“, невідомій ще ширшій публиці<sup>2)</sup>.

Дня 10. вересня 1874 писав Куліш Хильчевському, що його праця „проникнута идеєю слиянія русскаго народа“. Йому прислали його рукописи з заграниці і він розширив плян праці на вісім томів. Писучи, він рівночасно і друкував; перший листок був уже готовий у вересні 1874. Працю свою хотів присвятити памяти людей, що робили йому морально або материяльно добро, а то памяти: Н. Зіновича, Мих. Грабовського, Конст. Свидзинського, Матрони Білозерської, Ник. Білозерського, Вас. Тарнов-

<sup>1)</sup> Пор. К. Ст. 1898, I, 135.

<sup>2)</sup> „Царя Наливая“ і три пісні з другої половини „Марусі Богуславки“ я читав у рукописі; вони були надруковані вже по написаню отсеї праці.



ського, Марії Гоголь, Петра Плетньова, Якова Бередникова, Сергія Аксакова, Конст. Аксакова і Ник. Мілютина <sup>1)</sup>). Всі ті імена нам менше-більше відомі, крім Бередникова, про котрого зносини в Кулішеш не знаємо нічого. Справді-ж присвятив Куліш свою працю тільки пам'яті Мілютина.

В початках жовтня 1874 був Куліш у Варшаві, мабуть за материялом до праці. Звідси писав він Хильчевському: „Перший том майже увесь зложений, а ще треба складати другий. Врешті друкарня приготовлена на таку незвичайну роботу. Сподіваюся виїхати після 1. падолиста по те, щоб виготовити третій том, котрим сягну до Хмельнищини, а для Хмельнищини мушу поїхати а) у Варшаву і Познань, б) у Краків, в) у Львів, г) в Оломуц, д) у Відень і е) у Венецію, а хто знає, може ще й в інші городи, звісні своїми бібліотеками. Ти думаєш собі: охота-ж тобі на пів п'яного козака ставити на такий педестал? А я стараюся про те, щоби стидно було ставити йому пам'ятник. (Про се мовчи). Уже князь Острожський покотивсь так, як той Перун київський, і ніколи не видобудеться із Лети. (І про се мовчи). За то (оттут почуваєш голову!) к Йову Борецькому підхожу під благословенє, а до міщан іду в гості, плюнувши на бесіди вельмож і панів. (Мовчи, брате, й про се). А що вже Хмельницькому достанеться так, як тому кабану, що внадить ся в жито! Тут, може, (вбачай, що так думаю), ти скажеш, так як один піп казав мені в Туреччині: (піп здивував ся, що після Карамзіна ще можна писати про те-ж саме): „Якже се? А три томи про Богдана Хмельницького куди дінеш?“ — У піч укину. Ще здавна казав я Костомарову, що не так би треба писати, так деж бак! Усі люде хвалять, а ти один гудиш! Ще шолопай Максимович підмовляв мене: „Чом не напишете критики?“ На якого вона ката здасть ся? Критику, думаю собі, напишеш і ти, небоже; а візьми та змалюй самого гетьмана, тоді й побачиш, куди твій пенцзель дивить ся! та побачивши і пійдеш у ті богами, що каже: „ничаво-оста: для хахловъ и такой Богъ брядъ“. Отсе-ж я й не писав критики, а тепер уже за одним заходом усе. Нехай люде дивлять ся, котрий потрет краший, чи той, що поставлено на покуті, чи той, що в порога? А гарно буде дивитись на Хмельницького! Хоч і в порога стояти-ме, то можна попри йому дещо намалювати предивно! Сам він

<sup>1)</sup> К. Ст. 1898, т. 136 і 137.

ледащо, а круг його було дещо й красше, що він умів тільки порвати. Отсе-ж то для сего думаю швендяти по всіх книготеках, чи не видряпаю де чого небудь цікавого. А вже таки й накинув одним оком дещо! Ну, та то ще коли буде; а до весни мушу 3-ого тома спорудити; та на три томи буде Хмельнищини, та на три — до цариці Катерини і лядської халепи. Так усім дівкам парнаським чи дельфійським по книжці на ралець і буде“...<sup>1)</sup>

Сей лист, не менше цікавий, як і попередній, показує оту дивну втіху історика, що може на перекір иньшим сказати щось нове. Куліш очевидно думав, що його досліди дають результати нові і певні і тому горячо брався до роботи.

„Мнѣ кажется, какъ будто я только начинаю писать. Планъ у меня обширѣйшій. Исторія возсоединенія Руси въ 9 томахъ составитъ лишь первую часть сочиненія и т. д.“ писав Куліш 20. жовтня 1874<sup>2)</sup>; того-ж місяця був уже перший том готовий, а в другого вже половина була набрана. А під кінець сего року був уже й другий том готовий. Праця була справді величезна, як порхувати, що Куліш довів її до ладу в однім році та ще попри всякій иньшій роботі (урядова служба, роман „Марьинъ хуторъ“ і п.). Нема сумніву, що отся страшenna робота 1873 і 1874 р. вивела його духа з рівноваги і се відбило ся й на самій роботі.

В „Исторіи возсоединенія Руси“ Куліш з погордою висказав ся про „пьяну музу“ Шевченка за його історичні поезії, напав на Костомарова з причин відомих нам уже з наведених листів до Хильчевського, і доказував у цілій праці, що злука України з Росією, то справа цілком національна, історично доконче потрібна і законна. Знаючи увесь попередній розвій Куліша, ми тут в „Исторіи возсоединенія Руси“ нічому не потребуємо чудувати ся. Се не було нічого нового в головній основі. Потребу злуки України з Московщиною доказував Куліш уже в епілюгу до Чорної ради; Хмельницького скинув з педесталу вже в „Хмельнищині“; на католицьку і православну релігію, як на причину боротьби, на їх оборонців і противників, дивив ся вже тому кільканайцять літ скептично; польські історичні жерела і добро маси вже й давнійше рішали в Куліша непевні історичні питання. Не нова була і напасть на Шевченка; давнійше Куліш просто мовчав про „Гайдамаків“ і иньші

<sup>1)</sup> Сей лист має тільки дату: »6 паздерника в Варшаві«, а рік не поданий; зміст листу показує, що він з 1874 р. <sup>2)</sup> К. Ст. 1898, I, ст. 137.

Шевченкові погляди на козаків, а 1874 р. тільки сказав свою думку про те, тай сказав її з польського становища. За щож накинув ся на Костомарова? За те саме, — за те, що він не користав в деяких польських історичних жерел. Давній вплив Грабовського проявив ся тепер в цілій силі у Куліша. Але все те міг Куліш спокійнісенько сказати і почути на се спокійну відповідь; тимчасом він тоном деяких уступів роздратував критиків, і навіть свого приятеля Хильчевського. Отсей тон був виразно хоробливий, зарозумілий, деспотичний, образливий — і ним він викликав ворога против себе. З якої речі було йому зачіпати в „Історії возсоединенія Руси“ память Шевченка? Уже не кажу: живого Костомарова, бо ое був учений історик, Кулішів суперник в історичних працях, — але покійний поет Шевченко, що писав свої козаколюбні й антипольські поезії в часах, коли наука історії не стояла так високо, як у 70-их роках, коли й сам Куліш вагав ся, зовсім не входив у рахубу при писаню історії. Притім же основна гадка в поглядах на історію була і в Шевченка і в Куліша однакова: і Шевченко нарікав же у „Гайдамаках“, що дітий старих Славян роз'єднали ксьондзи, єзуїти. Отже ні! Якась хоровита зарозумілість підсунула Кулішеви думку назвати музу „маловченого“ Шевченка полупяною... Був се нетакт, що обурював Українців.

Правда, уже 1868 р. величав ся Куліш чи хтось близький величав його, що він не любить запивати ся, а про перші літа знайомости з Шевченком сказав таке: „Тільки Куліш не зовсім уподобав Шевченка за його цинїзм: зносив його норови ради його таланту. А Шевченкови знов не здалась до смаку та аристократичність Кулішева, що про неї ми вже натякнули. Кохавсь Куліш у чистоті і коло своєї особи вродливої і навкруги себе, кохав ся у порядкови як до річей так і до часу; а ухо в його дівоче: гнилого слова ніхто не чував від його. Можна сказати, що се зійшов ся низовий курінник, січовик, із городовим козаком-кармазинником... Глибина чуття своєї народности була в обох їх однакова, тільки в Шевченка кров буяла без упину; Куліш же й тоді шукав рівноваги серця й розуму, рівноваги хоч у і мушу“.<sup>1)</sup> Так уже 1868 р. добачував житєписець таку різницю поміж Шевченком і Кулішем. Відомо також, що у звіснім соборнім посланію до Галичан Куліш радив Галичанам школу, оперту не на Шевченку,

<sup>1)</sup> Правда 1868, ст. 285 і 286.

а на народі, бо „сам Шевченко поти йшов у гору, поки його не одірвано від етнографічного джерела слова і чутива“. Як бачимо, Куліш себе, як історика, ставив вище Шевченка, бо ніби не відорвав ся від етнографічного джерела; тимчасом вийшло навпаки; Куліш уже давно як не жив в народом і з земляками, а жив тільки книжками, і затратив те чутє, що так сильно вязало Українців з Шевченком.

Тільки, правда, треба й значно обмежити значіне Кулішевої напасти на Шевченка: він нападав на нього не за всі твори, тільки за історичні поеми і ті, що могли шкодити релігійности народу; шукаючи-ж причин ніби-невдатности сих творів до нічого найшов їх у напів-п'яній музі, сиріч у тім самім широкім бурлацтві, за яке винуватив козаків. Про те все ми можемо вірити Кулішеви, що він не далеко відбіг від Шевченка. Єсть іменно Кулішів лист до Хильчевського, у котрім він ось як боронить себе й „Історію возсоєдиненія Руси“:

„Ти дальше утік від царя Давида, як я від Тараса Шевченка, і мене се не непокоїть ані трохи. Твою зичливість до автора Історії В. Р. я цію, але чому правда не має бути по моїй стороні? Чи не тому, що я стою сам против богатьох? Коли-ж бувало таке, щоби правда своєю появою збирала коло себе більшість? Публична опінія творить ся поміж пасивними умами. А вона для мене не закон. Ти сам, боронячи Шевченка і Костомарова, повторяєш лише догмати, установлені для душевних лінюхів. Коли-б дві особи, що забезпечили нашу будущину, Петро і Катерина, були кати і людоїди, як назвав їх Шевченко, то нам лишалось би тільки дуріти. А читав ти його поему „Марію“? Вона написана по повороті Ш-ка в заслання, на науку, як видко, народови, котрий за проводом письменників признає його найліпшим висловом свого розуму і серця. А що до Костомарова, то його нерозуміне історії найбільше залежить від того, що він чужинець (иноплеменик). „У кожній народній історії, писаній чужинцем — каже Прескот — є зовсім певно односторонність і нерозумінне. Одноземство дає такі сили, яких не може заступити ніякий геній“. Костомарів загнув із нашого хворосту нам карлючку, а ми його пусте балаканє назвали історією нашого народа. На безлюді і Хома дворянин. Хто не бачив нового, той рад і старому. „Пл'янай ся — теб'є насладженє“, каже Жуковський. Є люде, що вдовольняють ся ще слабшими виробами письменности. Розумієть ся, мій протест дошкулив

їм, але і баба сердилась на торзі, а торг проте й байдуже. Чи я протягом 12 літ спитався хоч один раз, як у нас думають про минуле, теперішнє і будуче. Перед київським ареопагом я не маю наміру ставляти ся з моїми думками, і лише випадком, не по моїй волі, дізнаю ся, що скажуть про мою книжку друком. Я нічого періодичного не читаю. Що можуть про неї сказати люде, для котрих і Костомарів історик? Ви хочете, щоби були дві правди, а вона тільки по однім боці. Коли моя книжка-неправда, то чому її читають? (sic!) Коли-ж я не помилив ся в описуваню мого народу, то пощо читати його карикатурну історію! Ти хочеш порівнювати те, чого не можна порівняти — чужинця з туземцем. А се, брате, тому, що всі ви — до деякої міри -- чужинці. Хто міг вас зробити рідними дітьми своєї землі? Чи не духовна академія й університет? Се-ж огнища чужоземства і притім що найгіршого! Чи я може пишу сам для себе? А нехай-би й так, краще думати правду на самоті, ніж промовляти перед публікою, стративши чуте до своєї минувшини і теперішности. Ми занадто довго йшли ріжними дорогами, і тому моя публіка стала для мене чужа<sup>1)</sup>.

Лист сей писаний в хуторі Мотронівці дня 28. лютого 1875, себ то після виданя другого тому „Історіи возсоединенія Руси“. Богато в сїм листі пустого мудрованя в роді того, що чому люде читають його історію, коли вона нічого не стоїть, так як би люде могли пізнати вартість книжки, не прочитавши її; богато в листі і давніх думок, але є в нїм дещо, що може здавати ся новиною. Чому не сподобала ся Кулішеви Шевченкова „Марія“? Адже він не показував себе прихильником сьвящеників і був з того боку навіть лібералом. Се так; сьвящеників він не любив з тої причини, що завели боротьбу за релігію, через що богато натерпів ся нарід; але при тїм усїм Куліш був релігійний чоловік. Ся релігійність походила з його „хуторської філософії“, з його погляду на високо моральні прикмети народа. Ся побожність, яка так подобала ся Кулішеви у Квітчиного Наума Дрота, була чертою характеру і в Куліша; він уважав релігію потрібною для народу, тому перекладав для нього духовні книжки і тому уважав „Марію“ шкідливою для народа. З Кулішевим поглядом на „Марію“ і на історичні поеми Шевченка можна було годити ся або й ні, і не

<sup>1)</sup> К. Ст. 1898, I, стор. 140—142.

сьми поглядами був би він роздратував земляків, як би був знав виповісти їх у відповідній формі. Роздратував він їх тоном, яким се сказав. А жерел сего зарозумілого тону треба глядати у вдачі Куліша і в його відчуженю від земляків, що дивили ся инакше на Шевченка. Куліш і земляки йшли справді занадто довго ріжними дорогами і тому Кулішева публіка стала для нього чужою.

В Кулішевих поглядах на Шевченка заважили не тільки їх відмінні вдачі, але і походжене їх, яке Кулішів жителісець ще р. 1868 так описав: „Можна сказати, що се зійшов ся низовий курієник, Січовик, із городовим козаком-кармазинником. А були справді вони представителі двох половин козаччини. Шевченко репрезентував собою правобережню козаччину, що після Андрусівського договору лишилась без старшини і опинилась під лядською кормигою, що втікала на Січ, а з Січи верталась в панські добра гайдамаками, що останніми часами вигубила вісімнадцять тисяч жидови і шляхти одним нападом в Умані і до посліду дня жадала одного — ровтоптати панство панськими-ж закаблуками. Куліш походить з того козацтва, що радувало з царськими боярами, спорудило цареві Петру „Малоросійську колегію“, помагало цариці Катерині писати „Наказъ“ і завести на Україні училища замість старих бурс. Один учивсь історії просто від гайдамацьких ватажків, читав її з ураженого серця козацького, що рвалося і томилося у підданстві в козацького ворога Ляха; другий дорозумувавсь української бувальщини від такого коліва, що з предку-віку не знало панщини, що стояло колись на узграничі поруч із лицарями Лянцкоронськими, Претвичами, Вишневецькими, обороняючи полуденну Русь, Литву і Польщу, а потім волею ційшло обороняти Московщину. Глибина чуття своєї народности була в обох їх однакова, тільки в Шевченка кров буяла без упиу; Куліш ще й тоді шукав рівноваги серця і розуму, рівноваги хоч у і мушу.“<sup>1)</sup> З того виходило-б, що і традиції в роді обох поетів могли їх розрівнити і, як бачимо, справді поставили Куліша на становищі, противнім як у Шевченка.

Але хоч як Куліш твердо вірив у свою непомильність, то таки без сумнівів, видко, у нього не обійшлося, бо третього тому своєї історії зараз не видав. Як виїхав з початком року 1875 у Мотронівку, так і сидів тут довший час, потішаючи себе тих, що: „Читати є що, писати є про що. Якого-ж іще хріна треба?“<sup>2)</sup>

<sup>1)</sup> Правда 1868, I, стор. 286. <sup>2)</sup> К. Ст. 1898, I, 143.

В однім листі в того часу написано, що Куліш в великим вдоволенем читає Канта — та що йому далеко приємнійше бути читателем розумних людей, як писателем для дурних <sup>1)</sup>. Треба звернути також увагу на російсько-турецьку війну, яка тоді настала. Тому, що після сеї війни проявила ся у Куліша прихильність до Магометан, то можна би здогадувати ся, що російсько-турецька війна розбудила у нього сю прихильність.

З років 1875—1888 не напечатано доси ніяких Кулішевих листів, крім кількох до Крашевського. Мабуть Куліш у тих роках писав мало до кого, погнівавшись на людей. Тому й трудно означити докладно дати, коли він що написав у тім часі. Тільки по роках видання деяких книжок можна пізнати поступ його роботи; але у тій роботі уже й не було якихсь незвичайних зворотів; Куліш уже оставав ся Кулішем після пословиці, на яку нерав покликував ся сам, кажучи: і вчора куліш і сьогодні куліш...

Року 1876 помістив він у „Чтеніяхъ“ (книга 3.) зі своєю передмовою твір Крижанича: „Малорусскіе козаки между Россіей и Польшей въ 1659 году по взгляду на нихъ серба Юрія Крижанича“. Того-ж року помістив у „Правді“ свою Мальовану гайдамашину, котрою хотів доказати, що „не можемо вважати уманської трагедії за народню справу: бо коли-б се було діло народне руське, то консеквентно мусили б ми каранє коліїв од цариці Катерини вважати за справу антинародню. Що-ж станеть ся в історію, коли ми в Петрової послідувательки скинемо популярний титул: „великий сьвіт наша мати?“ Прийдеть ся тоді нам і все те, що роблено в Московщині для руського єдинства, назвати супротивним народній руській справі“ <sup>2)</sup> — „Руїна була результатом Хмельнищини; руїна була єдиним ідеалом і гайдамашини. Нічого людського не знаходимо про гайдаків ні в архівах того часу, ні в піснях гайдамацьких, ні в переказах старих дідів українських.“ <sup>3)</sup> З того становища сказав тут Куліш про Шевченкових Гайдамаків: „Не такий був Гонта, як змалював його поет; не такі були пани, котрих той Гонта повирізував, попалив і помучив: не така була Україна, якби того декому бажалось; не так дивилась Україна на коліїв, як виспівував Шевченко, і ні попи, ні поважні люде, ні тверезі хлібороби не причинялись до Залізнякового і Гонтиного розбою. Тільки хлопяча безкритичність

<sup>1)</sup> Тамже. <sup>2)</sup> „Правда“ 1876, стор. 465—466. <sup>3)</sup> Тамже, 469.

і перепсована Кониськими історія давали в нас популяризувати шкідливий погляд на народні справи. Так само сталося і в літературі російською. І там у Гоголевім „Тарасі Бульбі“ видумані такі козаки і такі Ляхи, яких ніколи не бувало, тай не могли ніколи бути“...<sup>1)</sup>

Як порівняти сі Кулішеві думки про гайдамачину з тою короткою заміткою про гайдамаків, яку ще 1860 р. осьмілив ся він помістити при своїм оповіданю „Потомки задніпровскихъ гайдамакъ“, то справді видко величезну різницю в поглядах на сю справу. У тій замітці говорить ся ще про гайдамаків, як про „преслѣдователей панскихъ неправдъ“, а само оповіданє показує потомків гайдамаків дуже симпатичними. Під чиім же то впливом так радикально змінили ся Кулішеві погляди, побачимо, коли з відомого листу М. Грабовського подамо дотичний уступ. На згадану замітку про гайдамаків при оповіданю сказав Грабовський 1861 р.: „Ви наговорили в ній багато неправд. Не Поляки видумали слово гайдамака — а гайдамаки були справді розбійниками і рабівниками; грабили вони так добре своїх як і Ляхів; самі ви оповідаєте про ограбленє Кулика, а знаєте добре, що грабили без жалю й церкви. Коли в політичних бунтах і в правдивій домашній війні узброєні волюжуги брали живу участь і провід (а ви знаєте, що так було), — то нічого дивного, що Поляки називали сі купи гайдамацькими; а через те знову не зміняли ся і не ублагороднювали ся ані звичайна роля, ані назвище гайдамаків. Ще більший фальш, що Поляки на свою оборону принаджували задніпрове населенє „безпримѣрної свободой“; свободи були означені, *pawet k ólka mi na kresach wugażone*; коли минули літа, люд мусїв доконче сповняти якісь повинности. Які? то відомо, а три дні в тижні панщини від душі завело аж правительство „въ возвращенныхъ“ провінциях. Отже все, що ви говорите у сій замітці, є хибне і непотрібно сказане. Ви не є і мабуть не будете істориком, але ви поет! є чим потішити себе!“<sup>2)</sup>

Останні слова Грабовського були справді віщі; Куліш не був істориком, тільки поетом, але хотїв доконче бути істориком і тому вхопив ся думки свого приятеля-Поляка, думаючи, що стане безпристрастним. Як бачимо, в 15 літ по сїм листі, Куліш повторяв зовсім докладно науку Грабовського; польські жерела, на яких

<sup>1)</sup> Тамже, 470. <sup>2)</sup> »Правда«, 1863, стор. 284 і 285.



оснував свою „Мальовану гайдамащину“, тільки помогли йому розвинути ширше думки Грабовського, але основна ідея лишилася в обох та сама. Мало того: як Кулішеви імпонував Грабовський, видно з того, що 1876 р. почав він у „Газетѣ Гатцука“ поміщати переклад повісти Грабовського, „Zamięś w stepach“, де сей Поляк показує заслуги польських панів по українських селах. І при тім перекладі у передмові Куліш дякував пок. Грабовському за те, що найбільше поміг йому зрозуміти українсько-польські відносини<sup>1)</sup>. Так от Куліш і сам признав ся, хто був його вчителем у справі русько-польських відносин.

Пізвййше Куліш покинув запомагати „Правду“, бо того-ж 1876 року, як він ще до неї дописував, Волод. Барвінський почав критикувати його „Исторію возсоединенія Руси“ і „Мальовану гайдамащину“, що певно не було йому миле. Року 1877 видав Куліш третій том своєї „Исторіи“ і том материялів до неї; против критиків боронив своїх гадок у Русск-ім Архив-і (1877) і доказував, що козаки були справді розбишаками без ніяких висших гадок. Подібні гадки висловлював він того року і в статі, поміщеній у буковинській „Руській хаті“ п. в. Галицька Русь в починах козацько-шляхотської усобиці; але результат усіх тих праць був такий, що і в Росії і в Австрії втратили Українці-Русини до нього довіре. Куліш знову гірко розчарував ся і 1878 р. писав до Олександра Барвінського, що вже „изломилъ украинское перо“<sup>2)</sup>.

Але се була тільки хвилева рефлексія і він не покинув писати по українськи. Року 1882 у „Крашанці“ старав ся навіть вернути Шевченкови добру славу, яку сам нарушив; року 1885 у „Нови“ (№. 13) згадував „со стыдомъ и раскаяніемъ“ свої вчпасті на Костомарова та оправдував себе „болѣзненнымъ состояніемъ“, через котре мусів зараз по надрукованю другого тому „Ист. возс. Руси“ виїхати з Петербурга; але се були тільки хвилеві уступки Шевченкови і Костомарову. В поезиях Куліш нападав потім і дальше на Шевченка, а свої погляди на Костомарова і на історію України повторив на ново у праці подібній до „Исторіи возсоединенія Руси“, друкованій у „Чтеніяхъ Москов. Общ. ист. и древн.“ 1888 (книжка 2. і 4.) і 1889 (кн. 1.) п. в. Отпаденіе

<sup>1)</sup> »Правда«, 1876, стор. 446. Тут ся повість перекладена на українську мову Осипом Барвінським.

<sup>2)</sup> Истор. лит. рускои, III, 1, 124.

Малороссіи отъ Польши (1640—1654) у трьох томах. Пипін здогадує ся, що Куліш написав і сю працю в якімсь нервовім розстрою. Се дуже можливо, бо Кулішеви саме тоді згорів його хутір — мабуть хтось підпалив його, як кажуть; — згоріла його бібліотека, деякі праці і всякого иньшого добра багато. Майже сімдесятьлітній дід мусів знову заходити ся коло будови хутора — давньої сили вже в нього не було, грошей також ні, отже хотів заробити. І як звичайно, коли пускав ся на заробок, то попадав за кожним разом у розстрій; так склало ся й тепер. Тільки тепер не міг уже старий зовсім над собою запанувати і робота його вийшла памфлетом.

„Була се — каже А. Н. Пипін — не так історія, як радше памфлет, звернений против сеї українсько-козацької старовини, якою сам автор колись одушевляв ся, і против її патріотичних істориків, особливо Костомарова. Стара козацька історія, се не що иньше, як історія грабіжливої і неморальної громади (скопища); козаки, воюючи з Польщею, воювали зовсім не в обороні віри, про котру зовсім було їм байдуже, а просто для грабіжи і розпусти; прославлений освободитель України, Хмельницький, був неморальним чоловіком, розбійником і зрадником... В останніх словах 2-го тома автор характеризує працю Костомарова про Хмельницького, як „одичалю въ нашей украинщинѣ Клію“, і по причині одного епізода, що зображує воєнний рух на Україні, пише: „По этому дикому восторгу, встрѣченному похвалами дикой критики, можно судить, какова была дикость козако-татарского нашествия, совершавшаго ся болѣе чѣмъ за два столѣтія до нашего времени“<sup>1)</sup>.

Сею працюю закінчили ся історичні досліді Куліша. Справдили ся слова Грабовського з 1861 р., що з Куліша не буде історик, хоч сам Грабовський причинив ся до того... Критика признала сям працям Куліша лише негативну вартість. Геннадій Карпов сказав між иньшим таку свою думку про останню історичну працю Куліша: „За останні десять, п'ятнадцять літ в літературі по історії України знову наущено стілько туману, що треба доконче, скільки можна, розсіяти ті нові видумки<sup>2)</sup>. Видана тепер широка праця

<sup>1)</sup> Історія русск. Етногр., том III, ст. 211—212.

<sup>2)</sup> Куліш нарікав так само на туман в українській історії ще 1860 р. (Гл. К. Ст. 1899, I, 318); хотів розвіяти сей туман, але за 30 літ праці се не вдало ся йому.

д. Куліша дає найліпшу нагоду приступити до цього діла; вона при талановитім, приступнім і навіть часом блискучім викладі, трехи чи не містить у собі весь той туман... Поняття д. Куліша і його фантазія поражають чоловіка; його бажане переворотів у науці просто придавлює читача; все те дає дуже багатий матеріял не лише для журнальної полеміки і критики, але й справді дає нагоду до нових, наукових дослідів. Сі досліді потрібні передовсім для того, щоби поставити багато на давнійше місце, бо Куліш, мабуть „ничтоже сумня ся“, все по історії України вивернув на другий бік або до гори ногами. З того становища праця Куліша має, з негативного боку, велике наукове значіння; та, на жаль, поява на світ подібних творів викликає пристрасти і не дає спокійно оцінювати і оброблювати наукові питання“. Ся замітка — додає тут А. Пилін — може була непотрібна для дійсно наукової критики; але се правда, що головне значіння найновішої праці Куліша, а також багато попередніх його праць, іменно негативне; ті праці енергічно спонукують до нових дослідів над історією <sup>1)</sup>).

Шукаючи загальніших мотивів в історичних дослідях Куліша, а не тільки самого польського впливу, хоч той дуже важив у нього, ми бачимо в них соціологічну методу розуміння історії, з ріжними иньшими примішками. Ще 1884 р. замітив Н. Петров, що Куліш у своїх працях „старає ся ужити соціологічних ідей Канта і иньших подібних філософів до оброблення української історії і дає в сій історії найвиднійше місце верстві міщанській або середній, котра, по його словам, „въ історіи цивілізації Європи играеть роль питомника всѣхъ жизненныхъ идей“. Сі соціологічні ідеї і служать для Куліша критерієм для оцінки історичних матеріялів і жерел. Для нього гідне віри все те, що служить його соціологічним задачам, і не заслугує ніякого довіря те, що противорічить сим задачам, що не годить ся з ними. Історичні документи, українські літописи, козацькі думи і т. и. Куліш уважає непевними жерелами, тому, що вони видумані або попсовані духовними провідниками народу, або зложені пияними кобзарями... Але, відкинувши літописи, архівні документи і козацькі думи, як непевні жерела для історії України, Куліш замість них обернув ся до польських свідощів і жерел і признав їх далеко

<sup>1)</sup> Тамже, 213.

вірнійшими від своїх, українських. Виходить з того, що так звані соціологічні ідеї Куліша поправді були польонофільськими ідеями<sup>\*)</sup>.

Се спостереженє Петрова справді дуже вірне, бо як би прийшло ся шукати соціологічної методи в історичних працях Куліша, то ми не завсіди найшли би там те, чого жадає та метода: з'ображення соціяльних антагонізмів, як підойми у боротьбі мас против мас. Куліш деякі антагонізми маловажив, иньші перецінював і тому вся його історична будова переважувала ся або в російський або в польський бік. Нема що й казати, що як неможлива повна рівновага соціяльних антагонізмів у житю, так трудно й історикови найти тривку рівновагу в поглядах на сї антагонізми, — притім соціологічна метода в історичних працях ще не всіми ученими признана за найліпшу; багато з них держить ся ще методи, зложеної з думок Маркса і Енгельса, методи матеріялістичної й ідеалістичної; через те ще й не зараз буде можна сказати рішуче і крайне слово про наукову вартість історичних праць Куліша. Але того напастливого тону у працях Куліша, не тільки історичних, але і дрібних поетичних, мабуть ніхто й ніколи Кулішеви не похвалить, хоч очевидно найде причини, щоб оправдати їх. Оправдань найдеть ся багато в обставинах житя, в особистім характері, в якімсь очевиднім нервовім роздратованю, в розчарованях і зневірі та в бажаню за всяку ціну служити „правді“ і тим способом осягати ідеал завершеного чоловіка. Такі обставини і гадки не тільки самого Куліша, але й иньших поетів доводили до гіркого оклику в роді Кулішевого: „Народе без пуття, без чести і поваги“... Чоловікови, що не працює для народу, а так собі тільки дивить ся здалека на народне житє, можуть здавати ся такі думки єретичними; але письменникови, що десятки літ жие тільки працею для народу, боре ся безнастанно з обставинами, розчаровує ся і знову береть ся до роботи, можуть приходити до голови такі єретичні думки... Хтож загадку народнього житя схоче відгадувати на такій широкій основі, як істория, тому не трудно і помилити ся.

*(Конець буде).*



\*) Очерки укр. лит., ст. 295—296.

## Новини нашої літератури.

— • —

*Іванъ Левіцькій. Повісти й оповідання. Т. II. Старосвітські Батюшки та Матушки. Зъ портретомъ автора. Київъ. 1900.*

Недавно випущено у світ другий том „повістей і оповідань“ Ів. Левіцького. В цьому дуже гарному виданні містяться твори шановного автора не в хронологічному порядку, так що не можна прослідити розвою артистичного талану письменника. Залежить такий порядок від того, що деякі з попередніх творів д. Левіцького, як наприклад „Причепа“, і доси ще заборонені російською цензурою. У всякому разі ми маємо тепер дуже доладне видання творів Левіцького, одного з найкращих наших письменників.

В теперішньому томі поміщена одна велика повість Левіцького „Старосвітські батюшки та матушки“. Повість ся виявляє у автора дуже добре знане життя сільських українських попів і попадь. Знає він добре життя сих людей раз через те, що сам вийшов із цього окружжя, бо він син стеблівського (канівського повіту) священника, а друге — виховав ся він у київській духовній Академії. При таких умовах уся повість дуже реалістична і дає нам справдішню картину недавнього життя нашого українського духовенства.

Починаєть ся повість смертю попа в с. Вільшаниці Мосоковського. Йдуть саме поминки його зібраною в дворі покійного громадою; далі за поминками уся громада починає, як се здавна велось на Україні, всім обчеством вибирати собі пастиря; сей звичай характерно православний, бо в католицизмі завжді попів і єпископів обирав висший по чину єрарх. В першій половині сего віку такий православний звичай держав ся ще в Київщині, Полтавщині, Волині. Після збрання нового попа звичайно його затвержував єпископ.

Вільшаницька громада обрала на попа сина свого старого панотця, Харитона Мосоковського, що був тоді ще дяком, але був любий громаді і своєю простотою, і своєю немудрою мовою і дуже гарними відносинами до людей. Харитон не скінчив ніякої школи, він учився дома під де-яким доглядом батька, потім у карапішанського дяка; тепер він хотів держати екзамен на попа перед владикою. Треба було тільки скоріш оженитись і тоді бути рукоположеним. Не довго він шукав собі пари. Йому ще раніше подобалась дочка сьвященника в с. Чаплях, отця Прокоповича. Одного разу він несьміливо поїхав у ті Чаплі, подобався там батькові відданиці, прослухав від отця Прокоповича переказ про ікони, що він замовив написати своїому місцевому богомазови з обовязком непременно намалювати в пеклі станового і ще одного консисторського хапугу. І на сьому й скінчив свій візит; до попівни не обертався.

Ся попівна була до вподоби ще одному семінаристу, філософу Марку Балабусі, однак вона не спочувала йому. Батько та мати, звісно, більш охочі були мати зятем семінариста філософа, бо знали, що такі завжді встигають дістати кращу парафію і скоріш підуть у духовній службі. Однак коли Харитон приїхав другий раз і переказав, що його вибрано в Вільшаниці попом, то й батько і мати дуже раді були, коли-б він став їх зятем, тим більше, що й дочка Онися не прогивила ся сьому. Онися була вже дівчина на відданні і незабаром почала-б старітись; усім женихам своїм вона відказала і навіть самому Балабусі надавала гарбузів, через се-ж то як не бажати стати Вільшаницькою попадею?

Розсержений Балабуха, взнавши від свого батька, що Вільшаниця вільна парафія і до того ще велика, і що на парафію сю острить ся Харитон, що має перевагу перед ним у Онисі, зараз же рішив поїхати до архієрея і прохати його віддати йому Вільшаницю. Архієрей, дивлячись ві свого погляду на вибір сьвященника, знайшов дуже добрим віддати Вільшаницьку парафію Балабусі, як чоловіку вченому в семінарії — і затвердив його Вільшаницьким попом.

Тим часом Мосоковський приїхав до архієрея разом з титаром і двома старими парафіянами з Вільшаниці — просити ся в Вільшаницькі попи, покликуючись на те, що Вільшаницькі громадяне обрали його собі. Однак архієрей сказав, що Вільшаницька парафія вже віддана другому більш ученому, що він взагалі великі парафії буде віддавати людям, що вчилися по семінариях. Мосоковському-ж він пообіцяв, що рукоположить його в попи і дасть

Йому маленьку парафію, бо бачить, що він „учив ся дома в батька та в карапішанського дяка, вивчив часословець, псалтирь, уміє читати апостоли і євангелію, знає добре церковний устав, уміє співати на голоси: і на „Господи возвахъ“ і на „Богъ Господь“. Одначе бідний Харитон вийшов від владики як у воду опущений. Він рахував, що буде попом на старому батьківському місці, в великій Вільшаниці; він був певний, що за його тоді піде Онися Прокоповичівна. Титарь і парафіяне розважали його і казали, що вони все одно не пустять до себе Балабухи.

І справді приїхав у Вільшаницю Балабуха, а громада не дозволила йому осісти в домі старого Мосоковського, вілказавши, що ключі від дому у Харитона, який був вибраний громадою на Вільшаницьку парафію, що він сам запечатав свій дім і поїхав. Даремне Балабуха і благочинний просили громаду дати помешканє новому сьвященнику і сплатити ґрунт покійного пан-отця. Громада уперто казала, що вона обрала собі сьвященником Харитона і буде ще раз прохати архієрея, аби затвердив його. Балабуха нарешті побачив, що йому не здолати упертости селян Вільшаниці, і сам поїхав прохати собі иньшої парафії. Тоді селяне зараз зібрали ся до владики і упросили його віддати Вільшаницьку парафію Мосоковському.

Щоб добутись єрейського чина, Балабуха мусів поперед ожентись. Він одержавши гарбузів від Онисі, попрямував тепер у Хохітву до тамошнього батюшки, жонатого на якійсь шляхтянці, що силкувалась не допускати в сім'ї своїй старих звичаїв, не носила, як иньші матушки, плахт, не повязувала голови платком. Дуже бридко було Балабусі ожентися на дівчині, хоч і гарній, та натхненій різною шляхетською фанаберією від матери. Однак він оженив ся, вийшла за його заміж і Олеся, бо почувала, що дівочий вік не довгий. Нічого доброго подружє се не пророкувало, бо наречена в депь самих заручин дуже любо хихикала з шляхтичем Бонковським. Дуже скося поглядав Балабуха на сего Бонковського, однак усе-ж стерпів усі його залицання за своєю нареченою.

Випхнувши Балабуху з Вільшаниці і відобравши від архієрея згоду дати Вільшаницьку парафію йому, Мосоковський зараз же поїхав у с. Чаплі, зробив там запит у Онисі, одержав від неї згоду і незабаром діждав ся там весілля. Весілля було бучне, на

славу. Їли, пили, жартували там батюшки в волю. Після весілля Мосоковський з жінкою поїхав у Вільшаницю і одержав там парафію.

Тут почала ся робоча пора і у Мосоковського і у Балабухи. Дуже тихо жив Мосоковський, він приязно поводи́в ся зі своїми прихожанами, частенько казав їм промови на простій рідній мові, зрозуміло всім людям, не жадав від них великих плат за треби. Матушка Онися була дуже охоча до хазяйнування і нерідко трохи приостро поводилась з наймитами, так що ті не любили її. Вона була мало вчена і дітей своїх не думала вчити чому-небудь. Вона віддала на один рік одну дочку в богуславський пансіон і на один рік другу; понаучували там їх одягатись по панському, грати на фортецяні аби як, та дуже мало грамоти. Сама Онися вірила в мерців з того світа, немов то вони ходять і лякають живих людей і вже на старість, ходячи на могилу свого помершого чоловіка Харитона, вона була налякана якимсь наймитом, що одяг ся в батюшчину рясу і явив ся їй на кладовищі. Після смерти чоловіка вона дуже додивлялась за своїм садком і берегла його від сільських дітей, а часом навіть добре била їх. Вона дуже неладно жила з першим в'язем своїм, що хотів завести у себе городянські порядки, пити що ранку чай, обідати після полудня. Мосоковська встоювала за старі порядки — і відси сварки. Цікаво, що все життя Харитона Мосоковського пройшло в тривозі, як би не втратити Вільшаницької парафії; він був під начальством свого давнього ворога Балабухи, що став благочинним, і нерідко підпадав під одвіт за погане веденє церковних книг. Він нерідко давав хабарі і Балабусі і секретарю консисторії, що прискіпували ся до него. Взагалі життя Мосоковського робить поганый вплив на читача. Він чоловік, нездатний до високої місії бути пастирем народнім і дуже мало освічений.

Іншим ладом пішло життя Балабухи. Його жінка Олеся дуже мало дбала про хазяйство. Вона все мала мрії про кохання до якого небудь більш відповідного для неї чоловіка, ніж Балабуха і то була улеслива до шляхтича Бонковського, то вішалась на шню до станового пристава Ломачевського, то нарешті дуже закохалась у гусарського охвіцера, що з цілим полком прийшов одного разу на пробування зимою в Богуславі. Великі неприємности мав від сего Балабуха. Він страждав душею за жінку свою, коли її увіз гусарський офіцер, коли вона була слаба. Страждав він і через те, що треба було постачати жінці великі гроші



на життя і тим усе побільшувати плату за треби. Була дочка і у Балабухи. Олеся її виховала на свій лад в пансіоні в Богуславі, не навчила хозяйнувати. Приходилось робити видатки на виїздки і приймання гостей з Миронівської сахарні, бо Олеся думала було віддати дочку заміж за директорського сина сеї сахарні. Однак цього не стало ся, бо директор з сімєю поїхав за кордон, посварившись чогось з власником сахарні. Віддала вона дочку вкінці кінців за вдівця станового, чоловіка з купою дітей і далеко не молодого.

Балабуха, пройшовши філософію в семінарії, був однако мало освіченим і здібним на сільського пастиря. Він колись у семінарії приймав уділ в комедиях і грав колись „Злобу“ в інтермедії „Суєта“. Дуже радо він споминав, як він накине було на плечі чернечу чорну мантию та обкрутить голову гидрою та візьме в одну руку меч, а в другу пучок гадюк та вийде і крикне: „Я злоба — ховай свого лоба“. Проте-ж дуже багато не лишило ся у него задля освічування простого люду. В разі свого нещастя він, правда, обертав ся до книжки і нерідко заносив у свій дияріуш ріжні свої думи. „В тому дияріушові він записував, — перекazuje д. Левіцький, — то канти, то всякі вірші, то пісні, то латинські фрази, так написані квадратом, що їх можна було читати на всі чотири боки з усіх боків — і вгору, і вниз, і виходила та сама фраза... Ставши сьвященником Балабуха почав записувати туди про погоду, про врожаї хліба й сіна, записував, де проявила ся яка чудотворна ікона, записував часом свої думки, свої погляди, навіть komponував вірші, хоч і поганенькі, на всякі випадки з свого життя“. В сей дияріуш він записав ніби історію Дафніса і Хлої, пригадуючи собі улестливе запобігання станового Ломачевського до його жінки Олесі. Кінчив він сей уступ таким благанням до Бога: „Господи, прости навіженну Хлою, наведи її на розум і сокруши ребра Дафнісові! Прискорбна душа моя навіть до смерти. Господи, дай мені сили й терпіння да не погібну до кінця!“

Такий то зміст „старосьвітських батюшок та матушок“. Ми бачимо перед собою талановиту фотографію життя, дуже точну, правдиву, з знанєм людей і місцевостей. Перед нами як живі встають і Харитон, і Онися, і Балабуха, і Олеся. Заживаєм ми роскоші читаючи такі артистичні описи, як опис весілля Онисі, що пройшло з дуже простацькими жартами одного старого єрея. Не менш дотепно намальовано далі те, як прийшли в Богуслав гусари, як

вони там поводитись, проводячи весь час на п'ятках, на вечеринках, бігаючи за попадями та за молодими жидівками. Дуже добре теж намальований семінарист Балабуха, що споминає свою гру в інтермедії у Академії і веде свій інтересний дияріуш. Не погано намальована й та хазяйська товкитня, серед якої проводить життя Онися, і вічний страх отця Харитона втратити свою парафію. Ясно проходить по всій повісти велика неосвіченість і Мосоковського, і Балабухи, їх недотепність бути вчителями народа. І де знайти ту освіченість, коли й „учений“ у семінарії вийшов незручним до діла навчання? Бачимо також у повісти, які крихти освіти перепадають у попівську сім'ю в богуславського пансіону. І при таких обставинах нехотя більше спочуваєш неосвіченому Мосоковському, працьовитій Онисі і їх турботами о людя; Мосоковський хоч просто, на рідній мові вміє де-що сказати народови. Та хотілось би спочувати иньшому, більш освіченому священикови, в більшим запалом до свого діла.

Таке вражіння від повісти йде з того, що повість ся — фотографія щоденного життя. Ні Харитон, ні Онися, ні Балабуха, ні Олеся — не можуть уважатись видержаними типами, ні позитивними, ні негативними. А такі типи безпремінно потрібні в повісти, і повість українська може явитись на світ при такому-ж знаню життя, яке покавав Ів. С. Левіцький, але при викінченю автором позитивних ідеалів того, що повинно бути в життю українського люду.

Л. Ч.



# Хроніка і бібліографія.

## I. Літературні вісти і уваги.

**Курочкін і Шевченко.** З приводу 25-літніх роковин смерті талановитого російського письменника Василя Курочкіна, д. Сильчевський надрукував у «Сверномъ Курьеръ» (ч. 268) свої споминки про небіжчика. Між иньшим д. Сильчевський каже, що про Шевченка Курочкін завжди згадував «съ чисто юношескимъ восторгомъ і со сверкающими глазами». «Отсе були люде! — говорив він про Шевченка та Добролюбова, — ну, де тепер ви таких відшукасте?...» В тих самих споминках згадано і про цікавий випадок, який спіткав Курочкіна на Україні. Великорус з роду, він якоесь задумав, з поради приятелів, літувати на Україні, десь у глухому закутку Чернігівщини, але не вибув там і тиждня. Не знаючи ні мови, ні звичаїв того люду, серед якого довелося йому пробувати, терплячи усякі матеріальні невдачі, Курочкін мусів тікати назад до Петербурга і його жінка на всі застави кляла і Україну і приятелів, що порадили літувати серед якихсь «дикарів» (sic), що й мови їх зрозуміти майже не можна... С. Є.

В «Южно-Русск-ім Альманах-у» за 1900 р. (Рік шестий) помістив проф. О. Маркевич інтересну статтю п. з. Нѣсколько словъ о значеніи поэзіи Т. Г. Шевченко (ст. 77—83). Автор визначає поетови першорядне місце не тільки в Славянщині, але й у всесвітній літературі. Застановляється на над питанням, чи Ш—о народній поет, і доходить до висновку, що він народній в національнім розумінню, але не народній в значінню народньої популярности. Перехід поезії від

поета в народ — каже автор — се ще не доказ величини поета, бо лише певні роди поезії можуть статись популярними. С. Т.

**З'їзд славянських фільологів і правительство.** Минулого року підняли були пражські фільологи-славісти думку про konieczність урядження з'їзду славянських фільологів. Вони вибрали з поміж себе комітет, зложений з професорів: Гебавера, Пастрика, Нідерле, Полівки і ин., що мав довести сю справу до ладу. Комітет випрацював справді проєкт з'їзду і розіслав його ріжним науковим інституціям та поодиноким особам, що могли заінтересувати ся з'їздом. Було проєктовано відбувати такі з'їзди періодично в ріжних славянських землях. Перший мав відбути ся в Празі 1901 або 1902 р. На жаль проєктові не судило ся сповнитись. Коли справа дійшла до урядового трактовання, правительство спротивило ся їй цілковито, побоюючись, аби з'їзд не вийшов у корист національно-політичних демонстрацій подібної, як з'їзд славянських журналістів. По такій заяві міністерства виступив проф. Гебавер із комітета, а решта його членів ухвалила відложити справу ad meliorem partem. Деякі російські журнали (Етногр. Обзорніе) піднесли тепер думку, аби подібний з'їзд урядити в Росії і коли-б на разі заходили труднощі, що не можна було-б його урядити окремо, тоді добре було-б його сполучити з XII Археологічним конгресом, що має відбути ся 1902 р. в Харкові.

**Пам'ятник Гребінці.** «Биржевыя Вѣдомости» (ч. 193) подають звістку, що

якийсь ученик Евгена Гребінки збирає гроші на полагожене могили та пам'ятник покійному письменникови.

**Житєпис М. Л. Кропивницького.** В ч. 915 часописі «Придніпровській Край» надруковано статтю д. А. Л. — «М. Л. Кропивницький», де переказано житєпис нашого артиста та зазначено його заслуги, як першорядного артиста і батька українського театру.

**Пісня про Китай.** Якийсь народній учитель надіслав до редакції часописі «Вольність» цікаву пісню, що малює народні погляди на сучасні справи в Китаї. Ось вона:

Ой не дарма чорна хмара, та дощу не  
[має;

Ой не дарма сонце ясне хмару осу-  
[шає;

Ой не дарма по всім світі ходять тел-  
[сграми;

Ой не дарма вже без коней їздять лю-  
[де самі.

Світ великий, нігде дітись — за землю  
[сварять ся;

Перед Нашим сам цар-Китай став  
[вже величать ся.

Та поставив мірку маку, каже: «Про-  
[бачайте, —

Ото стільки людей маю, хочете — щи-  
[тайте».

Наші винесли цибулі, мірка — як  
[в Китаї, —

Ой цибуля гірка дуже — ребра по-  
[щитає.

Глянув Китай на цибулю, не щитає,  
[заплакав,

І запросив примирення — шкода стало  
[маку.

Коли сю пісню справді складено в народі, то вона може стати цікавим зразком сучасної народньої творчості. С. Є.

**Приготовляють ся** для видання: 1) «Вик» т. II і III, де буде поміщений вибір прозових творів наших письменників за XIX в. 2) «Українська Бібліотека», що має складатися з цілого ряду книжок, кожда по 10 аркушів друку. 3) «Твори» О. Я. Кониського, т. IV. 4) «Твори» Івана Левицького (Нечуя) т. III. (Хмари і IV (Причепи та Навіжена). 5) «Корифей української сцени», в російській мові, з портретами. Всі в Києві.

**Переклади українських творів.** «Свершний Курьер» в додатку до ч. 278 надрукував переклад оповідання Василя Стефаника «Новобранець». «Кіевское Слово» в літку помістило переклад оповідання О. Я. Кониського «Сестра-жалібниця».

В IX-тій книжці «Жизни» надруковано переклад оповідання Івана Франка, під заг. «Домашній промисель. Розказь Ів. Франка пер. съ укр. Р. Надеждиной».

В IX-ій книжці «Русского Богатства» знаходимо прихильні рецензії на антологію «Вік» та «Повісті» Ів. Левицького.

«Перехресні стежки», повість Ів. Франка, що друкується в нашому журналі, має вийти на другий рік у чеському перекладі. Переклад ладить д. Коуделька з Морави.

**Подано до цензури** з Києва протягом сего літа: 1) Кримського — Повістки і сєкзи. 2) Свидницького — Люборадські. 3) Куліша — Січові гості. 4) Його-ж таки — Про злодія в селі Гаківниці. 5) Його-ж таки — Чого стоїть Шевченко яко поет народній. 6) Бондаренка — Підземні сили (про вулкани). 7) Мировця — Поради матерям. 8) Левицького — Повісти й оповідання т. III. (Хмари).

**Драматичною цензурою дозволено** виставляти оті нові українські пєси: 1) Качинського, «Дочка запорожця XVII в.» мєльдрама на 5 дій. 2) Десятинникова-Василєва (Василєнко), Повішений, водевіль на 1 д. 3) Його-ж таки, Маруся, Кочубей і Мазєпа, драма на 5 д. 4) Його-ж таки, У черкєській неволі, драма на 4 д. 5) Зіневича, Пан Штукаревич, або оказія, якої не бувало, сільські сєни на 4 д. 6) Фігнера (Бурлаченка), Галька, або хата в лісі, драматичні картини на 4 д. 7) Гай-Сагайдачної та Туркєвича, Паж Мазєпи, драма на 5 д. (перероблено з Словацького). 8) Грабини, Пан Халєвський, комедія на 4 д. і 9) Яновської, На Зелений Клин, комедія на 5 дій.

**Заборонено цензурою.** 1) Турченка, Розумне слово (популярна космографія). 2) Тишка, Малі сусіди людей (оповідання з зоології). 3) Л. Старицької, Три бажання. 4) Романової, Пан та чабан. 5) Потєбні, Букварь (!).

**Соціально-демократична преса в Німеччині** має тепер 53 дневники, 8 газет, що виходять три рази на тиждєнь, 5 що виходять два рази на тиждєнь, 43 тижневники, 1 що виходить три рази на місяць, 24 що виходять два рази на місяць і 9 місячників, разом 143 газети. Між ними є політичні газети, фахові, наукові, літературні, ілюстровані і гумористичні.

## II. Нові книжки.

**Руско народна музикальна Гармонія.** Зложивъ Порфирій Бажаньскій. У Львовѣ, 1900. Зъ друкарнѣ Наукового Товариства имени Шевченка. Ст. с0 (розвідки) + 71 (взорів, відбитих у літографі), вел. 8<sup>о</sup>. Не будучи музиком, не вдаю ся в оцінку вартости праці о. Бажаньского для музики. Може се зробіть який фаховий чоловік. Скажу лише дещо про текст розвідки, послугуючись при тім переважно словами автора. Поперед усього стиль і мова. Характеристики від себе не буду подавати, вистане навести зараз таки перше реченє зі «вступу»: »Рѣчь сеи розвідки уложеної ще 1890 р. а сеюдне ще бѣльше проясненої с цѣха самовѣ натуровѣ указаної зъ первовѣкъ на натуральнихъ тонахъ опертої тому натуральной р. н. муз. гармоніи, супротивъ нѣмецкої, италійскої, французкої на заходѣ Европы доперва 18 в. модерно зденатурализованої, зтемперованої, змѣненої гармоніи«. За вірність транскрипції ручу.

Тепер дещо про самого автора. З розвідки довідую ся, що він написав доси: а) оперети 1870: Сирѣтка, Нѣма, Сибирячка Параня, Маруся (Квітки); б) оперы 1880: Марѣйка татарска бранка, Олекса Довбушъ, Весѣле подъ свято Ивана, Олеся, Уляна, Бѣла Циганка, Глухе село. (Ст. 5.) Як на одного автора, то досить багато. Шкода лише, що тих оперет і опер не доводило ся чути на сцені. Крім сего має ще автор збірку 4000 »р. н. галицькихъ мелодій« і студію »н. мелодій всѣхъ европ. славянъ«. (Ст. 8.) Чи се чисто народні мелодії записані і підложені на ноти впрост із уст селян, чи інструментовані, чи утворені автором самостійно на лад народнихъ пісень — сього не каже автор. Коли перше, то тоді справді велика шкода, що автор не опублікує їх, бо вони з'єднали би йому сто раз більшу славу, як усі його розвідки, оперети та опери разом. Характеристики автора, як музика, не потрібую подавати, бо він зробив се сам: »П. Бажаньскій, 1870. Литургія, псалмы, хоры, опереты, оперы, коломійки, взоромъ підслухана нимъ гармонія р. н. сѣльскої музицкої, р. н. жидѣвскої (чи й тут р. н. значить »русько-народної«, не знаю), и галицко-буквиньскої, угорскої, цыганьскої оркестры. Гармонія легка, ясна и меланхолійна тяжка; взоромъ р. н. тонъ, поетичній и музикальній ритмъ, нар. мелодика, нар. натуралистична гармонія,

нар. модуляція, каденції и нар. полифонія; гарній мелодиста, нар. ритмиста, нар. модулиста, нар. гармониста, натуралиста, взоровій инструментиста«. (Ст. 5.) Дальше: »Бажаньскій, галичанинъ, веселій, чуткій, сангвиникъ, ясній, въ веселости смѣс ся, закрашеної меланхолією, поважно задумує ся и заплаче; навѣтъ въ fugaхъ, канонѣ, контрапунктѣ, въ дражливыхъ драматичныхъ сценахъ зворушеного чуття въ его 7 операхъ, и тамъ вѣтъ ще ясній«. (Ст. 79). І ще дальше: »Зъ межи р. музикѣвъ одинъ Лисенко консерваториста фаховець; за то Нѣвиньскій, Вербицкій, Лавровскій, Воробкевичъ, Бажаньскій, Вахнянинъ, Матюкъ и др. дилетанты, мали кождїй свого професора, мали взоры (зах. модерні, бо чисто р. н. ще не було), довго студіювали, стали знаменитыми композыторами, мелодистами, гармонистами, инструментами; а котрїй зъ сихъ двохъ таборѣвъ (фаховець, дилетантъ) стоять выжше, се показують ихъ основы, напрямъ, ясній, замотанїй нар. стиль ихъ творѣвъ«. (Ст. 36). До речі замічу, що автор зади скромности ставить себе звичайно лише побіч Ліста, Лисенка і т. д. Для повної своєї характеристики автор не забув також навести чужихъ голосів про свої твори. З друкованихъ наводить лише голос »Діла« з 1892 р. (Ст. 12). То троха за мало, тому й, здаєть ся, автор уважавъ конечнимъ написати окрепий епізод про критиків (ст. 11—12), де насипавъ їм не мало компліментів. Їх, здаєть ся, дотикають і отсі слова автора: »На нашї чотыри попередній розвідки о р. н. музичѣ ширшихъ критикѣвъ не було. Изидоръ Воробкевичъ, знанїй р. гармониста, композиторъ дивує ся, що нихто доси о нашихъ муз. творахъ ширше не заговоривъ; та дивно оно лише зъ стороны жичливого серця для народныхъ здобуткѣвъ, за то совѣстно зъ стороны критикѣвъ. Мовчати зъ маловаженя а зъ поважания предмету не одно. Не ходить имъ о особу автора, но о самъ предметъ якъ годится« (Ст. 10). З недрукованихъ голосів наводить автор виїмки про свої твори з листівъ Лукича (Волод. Левиньского), І. Воробкевича, Ржегоржа, Гостиньского (проф. унів. в Празі), В. Матюка, М. Кумановьского, Ів. Киприяна, надто слова Вол. Коцовьского та Ів. Франка. З висловомъ останнього в дещому не годить ся. Виписки з тихъ листівъ

не слід тут робити, варто одначе навести бодай пару слів із письма М. Кумановського: »! одивляю... Вангъ глубокий спостерегающий муз. змысль, котрымъ перевернулисье всю зах. европейску музыку на водворотъ. Нечуваній переворотъ въ корени... Вы шосте повалили зах. муз. тактъ, водкрыли нар. цезуры, а выкинули павзы зъ переду, въ серединѣ, на конци, де ихъ въ р. н. не було и нема, вы водкрыли натур. тоны, дробы. Епихальне Ваше дѣло! хиба глухий и слѣпий не почуе, та провидить«.

Стілько про самого автора. Не завадить навести ще його характеристику иньших композиторів. Вона вельми цікава. Шкода тільки, що мушу обмежити ся на кілька таких взірців. »1) Наг. Вахнянинъ 1875, хоры, кантаты, опера. Гармонія темна, рѣдше легко ясна, мелодиста, гармониста, инструментиста. 2) Вик. Матюкъ. 1880, хоры, оперета, опера. Гармонія легка, ясна, співвуча, мелодиста, гармониста, вокаліста, натураліста. (Ст. 5. 3) Нѣщиньскій, українець, веселій, живій сангвиникъ, чуткій, геройній, ясній, милій, поединчий, природній, неввимушений, легкій, свободно плавній. 4) Лисенко, українець, задумчивій меланхоликъ зъ холеричновъ примѣшковъ; въ его »Роздвѣной ночи«, въ самыхъ веселыхъ мелодіяхъ за мало цѣхи веселости: его неустанный хроматизмы, фігуры, тушуютъ веселость, за мало ясній, за мало плавній, черезъ драматизоване гармоніи за мало натуральній, на дусяхъ пригнобленій, терпячий, передъ его очима стоять въ воздухѣ Нѣмцѣ, особливо тѣнь хоровитого Шопена. Можна нѣмецку музыку зглублювати, але за взоры Русиннови давати не можна«. (Ст. 79. Крім того див. ще на ст. 4). Д. Лисенко повинен собі єї слова добре затишити. Автор подає також характеристику рѣзкихъ музичнихъ стилів: льокального, индивидуального, народнього, італійського і т. д. Нас обходить тут найбільше характеристика українського стилю, тому наведу з неї бодай початок: »Стиль малорускій. Житє Малорусина рухливе, дуже чутливе, вражливе, живе сангвинизмъ), любито часту водмѣну, при томъ у него богато хвиль задуму (меланхолизмъ), а тогда статочній, повольній, але нападають го хвиль і бурливій, вибуховій; одно и друге зъ клѣмата, положенія краю, способу житя, историчного горя, долѣ. Клима, дѣсы, горы, степы, воды зродили въ нѣмъ фантазію, а его буйне чує малює ся на виѣ и внутрь, горує понадъ

студеній умъ. Тому мелодія горювъ а гармонія подрядна, зъ переповнення его чутия впадає въ двѣ крайности, притлумленій (тей зачасній) на око спокій, апатичну монотонію, тяжку, понуру, розпучливу задуму, проволочно, або кидає собовъ нагло, вибухово, бурливо, смѣло, водважно, деколи мовъ шалено, лише такій хвиль не держать у него нѣколи довго, змѣняє ся, за симъ ходить слѣпо, его ритмъ и его музыкальне темпо дуже часто змѣнчиве, цѣха руху его душѣ«. (Ст. 75; дальше див. тамже і ст. 76).

Читаючи отсі характеристики, я здригнув ся. Щось десь подібного я чув. (Тими словами я не хочу посуджувати автора о плягіат, борони Господи!). Але де і коли? Зірвав ся з крісла, ходжу дуже чимнаті, аж підлога дуднить, пригадую, бо ся по чолі, не вгадаю. Що за біс? Починаю перекидати свою бібліотеку; перевернув усе чисто до гори ногами — не найшов нічого. Аглядаю вкінці на самий снід одної шафи, дивлю ся, а там заховала ся одна книжечка в самій куточок, тай усміхаєть ся відти до мене. Невеличка вправді, але товстенька, пузата, в жовтенькім мундурі, з чорним лямпасом на хребті. Чи не ти то, бісова личино? ходи сюди! Розгортаю її, а на ній такий напис: »Сонникъ съ ростолкованьемъ значенья словъ и счастливыми номерами числовъ лотеріи въ поазбучномъ порядку послѣ халдейскихъ, египетскихъ и перзійскихъ источникъвъ якъ также предугаданье будущаго послѣ различныхъ явленій и т. и. составилъ знахоръ изъ-подъ Лемковскаго Бескида. Львовъ. Цятое издание«. Поки дійшов до того слова »издание«, то й захлипав ся. Бо якжеж, такихъ коротенькихъ титулівъ давно не доводило ся читати! Віддихнув, тай нуже дальше до неї. Дивлю ся, на ст. 178 стоить напис: »Свойства дванадцати знаковъ небесныхъ. I. Баранъ«. Уважай, думаю, бо з бараном не все присмно заходити собі. Читаю, а там такий оракул: »Баранъ знамя мужеское и владѣющее на востокъ солнца, огнистое и благородное. Кто подъ нимъ уродится, буде добрый, милымъ въ товариствѣ, подолговатого лица, великихъ очей, скушый, гнѣвливый, однако якъ скоро розгнѣваєсь, такъ и скоро утихомирится, а хвильевый гнѣвъ его буде навѣтъ проявлятьсѣ хвильями на чолѣ. Буде богатый; но буде и много тратити, такъ цо при смерти не буде ни богатый, ни убогий. Здобуде собѣ великое имя и уникне счасливо великого несчастья, а навѣтъ несчасливой смерти«.

Я перервав на сїм, хоч до кінця були ще спори три такі пайки про того дивного барана. Тьфу! сплонував я. Як мені прийшло на гадку, що наведені повисше характеристики мають щось в собі анальогічного з отсим поганим бараном? Не ліпше було мені повірити словам Ів. Кіпріяна, що писав колись до автора «Гармонії» оттак: «Сердечне спасибіть за Вашій присланій твори. Они цїнні і строго науковій... я ихъ перчитувавъ вже не одинъ разъ; зъ разу не мѡгъ домѣркувати ся, яка тутъ властиво рѣчь веде ся, бо звѣстно, кожда рѣчь нова трохи причмилить чоловѣка, але коли другій разъ перчитувавъ, то чудове вражѣне пронимало мене... Теперъ по выпускѣ Вашои мелюдики можна вже повній образъ мати о Вашихъ вѡдкрыгахъ на поли нашои рѡднои музики. Вашій теоріи оправданій, научній, і теперъ вже держусь ихъ при моихъ творахъ...» (Ст 14). Я переконав ся отсими словами та дивував ся тільки, як то на чоловїка заходить нераз щось лихе та пре його до вишукуваня отих дурних анальогій! *Н. Ф. Жовий.*

**Кара Божя. оповидання Евгенія Ясинскаго.** Сторін 19 малої піснацятки. Цїна 12 коп. Луцк, 1899. Читати, а тим паче рецензувати такі книжки, як оповидання д. Ясинскаго, то правдива кара божя: прочитаси і тільки плечима здвигнеш, не розуміючи, кому й для чого потрібно було писати й видавати таку нісенітницю. Чоловік Грицько піячив та бив своєю жінку, аж поки не спїткала його кара божя, а саме — як ішов він пияний до дому, то йому з'явила ся якась марюка і перелякала його; з переляку він занедужав і лежав колодою не поміг навіть чудовний образ!, аж поки марюка не з'явилась у-друге (тепер показує ся, що то був сам Христос) — і Гриць одужав, а разом з ним одужало і все село: Гриць залишив піячити і «всі в Ляшному, дивлячись на його, кинули пити горїлку. Кепське тоді житє було для Мошка в Ляшному і він перебрав ся в друге село», а потім почав конї красти. От які бувають иноді насїдки переляку!... Автор очевидячки і сам вірить тому, про що оповїдає, — нїже єдиним словом не пробує він як-небудь природно вїяснити ту чудасїю, що трапляє ся з його Грицьком: оповїдає цїлком серіозно і — нудно. Коли він думає, що його «кара божя» спонукає когось залишити піятику, то вельми помиляє ся: історія Грицька така наївна, видумана, не природна, що не робить

нїякого вражіння, — не перелякає навіть малої дитини, не то що досвѣдченого пияницю. С. 6.

**Тарасъ Бульба.** Повѣсть Николая Вас. Гоголя. Иллюстрованное издание. (Прилога до «Русского Слова») Львовъ, 1900. Типографія Ставропігійского Института. Ст. 189, 8°. Цїна 80 сот. Від кількох лїт виходить у Львові невеличка газетка для селян «Русское Слово». Видаєть ся вона язичїсм, а політичний її напрям — москвофільський. Коли москвофїли побачили, що їм на кождім кроці починає усувати ся земля з під нїг, почали сильно агїтувати за реорганізацією своїх прихильників. Скликали довірочні збори, уложили програму, якої одначе доси не зважили ся чомусь опублікувати, та постановили кинути ся між народ. За всяку цїну порїшили переробити наших селян на Москалїв. Аби до того дійти як найскорше, порїшили поперед усього навчити селян говорити по московськи. Наслїдком тої постанови є власне отєя книжка. Вона надрукована по московськи. «Першу виходила частями в газетї, а тепер появилась окремою вїдбиткою. Виданє зроблено тим способом, що побїч оригінальних слів подають ся в скобках поясненя. Я випишу децо тут із двох перших сторїнок для показу, кїлька таких пояснень по думцї редакції «Р. Сл.» треба нашому селянинові, аби зрозумїв московську мову. «А поверотись-ка (обернись-но), сынь! — Что это на васъ за поповскїе подрясники (спѡдныи священническіи одежи)? — Это были два дожїе (крѣпкіи) молодця. — Они были очень (дуже) смущены. . потушивъ глаза (очи) въ землю. — Стойте, ...продолжалъ онъ, поворачивая (обертаючи) ихъ: какія же длинныя (долгіи) на васъ свитки (верхняя одежда у южннхъ россиянь)! — Не шлепнется ли (чи не гримне, онъ на землю. — Нѣсколько шаговъ (кроковъ) назадъ. — Развѣ (хїба) на кулаки? — Начали насаживать другъ другу тумакї (штурханцѣ). — Совѣшь спятить (зойшоль) съ ума! — А онъ задумалъ нивѣсть (незнати) что. — Почеломкаемся (поцѣлуемся)». — Як видно — спора пачка пояснень. Цїкаво знати, що лишить ся в головї селянина по прочитаню таког сорокатог текету. Російським бібліофїлам поручаємо се виданє «Тараса Бульби» як курїоз, якому подїбного треба би довго шукати. В. Г.

**Лесь Мартович. Не-читальник.** (Бібліотека Вид. Спїлки. Ч. 23). Накладом українсько-руської Видавничої Спїлки.

З друкарні Наукового Товариства імені Шевченка. Львів, 1900. Ст. 100, 8°. Ціна в оправі 1-60 кор. Зміст: 1) Не-читальник. Ст. 3—11. 2) Булка. Ст. 12—15. 3) На горзі. Ст. 16—23. 4) Мужичка смерть. Ст. 24—69. 5) Нічний гість. Ст. 70—75. 6) Перша сварка. Ст. 78—81. 7) Ян. Ст. 81—88. 8) За топливо. Ст. 89—91. 9) За межу. Ст. 92—97.

**Михайло Коцюбинський. По людському.** Оповідання з бесарабського життя. (Бібліотека Вид. Спілки. Ч. 24). Накладом українсько-руської Видавничої Спілки. З друкарні Наукового Товариства імені Шевченка. Львів, 1900. Ст. 144, 8°. Ціна в оправі 2 кор. Зміст: 1) По людському. Ст. 3—17. 2) Пометив ся. Ст. 18—33. 3) Посол від чорного царя. Ст. 34—48. 4) «Не коптьор». Ст. 49—79. 5) Дія загалного добра. Ст. 80—146.

**Панас Мирний. Морозенко.** Повість. (Бібліотека вид. Спілки. Ч. 22), Львів, 1900. Накладом «Видавничої Спілки». З друкарні В. А. Шийковського. Ст. 44, 8°. Ціна в оправі 0-90 кор.

**Видання Руського Товариства педагогічного. Ч. 79.** Д. Н. Мамія - Сибіряк. Дитячі оповідання. Переклав з російського Андрій Веретельник. У Львові, 1900. З друкарні Наук. Тов. ім. Шевченка. Ст. 48, 8°. Ціна 30 сот. Зміст: 1) Приймак. Ст. 3—12. 2) Старий горобець. Ст. 13—22. 3) Сіра шийка. Ст. 23—33. 4) Медведик. Ст. 34—39. 5) Омелько-стрілець. Ст. 40—48.

Emilian Popowicz. Ruthenisches Sprachbuch. II. Theil. Czernowitz. Im Verlage der k. k. Universitätsbuchhandlung H. Pardini. З друк. тов. «Руської Ради». 1900. Ст. 220, 8.

Emilian Popowicz. Wörterbuch zum Ruthenischen Sprachbuch. (II. Theil). Czernowitz, 1900. Verlag der k. k. Universitätsbuchhandlung H. Pardini. Buchdruckerei des Vereines «Ruska Rada». Ст. 44, 8°.

**До виборців** з четвертої курії округу: Тернопіль-Скалат-Збараж. Львів, 1800. Ст. 42, 4. Відозва до виборців того округу, де кандидат на посла до ради державної д. В. Будзиновський, по руськи і по польськи.

**Острожниця.** Нарис Перебенді. Хто винен? Картина К. Зоряна. Накладом А. Хойнацького. З друкарні В. А. Шийковського. Львів, 1900. Ст. 32, 8°. Ціна 30 сот. — відбитка з фейлстонів «Руслана».

**Народна Бібліотека. Ч. 4—6.** Микола Гоголь. Тарас Бульба. Повість. З великоруської мови переклав і пояснив др. В. Щурат. Львів, 1900. З друкарні Вільгельма Цукеркандля в Золочеві. Накладом М. Яцкова і С-ки. Ст. 204+XVIII, 16°. Ціна 60 сот.

**Справа в селі Клекотині.** Драматичні сцени з панщизняних часів Рудольфа Моха. Друге поправлене видане з життям автора. Львів, 1900. З друкарні Ставроп. Інститута. Накладом А. Хойнацького. Ст. XVI+120 мал. 8°. Ціна 70 сот.

**Франц Мешко. Нагула,** сільський образок. Зі словінського переклав Ілько Кузів. Львів, 1900. Накладом перекладчика і С-ки. З друкарні В. А. Шийковського. Ст. 26, 8°. Ціна 30 сот.

**Оповідання П. О. Куліша** з переднім словом М. Чернявського, in 16°. 160 ст. Бахмут. Ціна 50 коп. Зміст: Переднє слово. 1) Орися. 2) Січові гості. 3) Гордовита пара. 4) Дівоче серце. 5) Сіра кобила. 6) Шів-півника. 7) Циган. 8) Листи з хутора. Лист 1-й. 9) Лист 2-й. 10) Лист 3-й. 11) Лист 4-й. 12) Лист 5-й. До книжечки доданий портрет Куліша з його автографом.

**Граматыка церковно-словенського язика.** Написана з увагою на жерель старословенських череззв'язку Іосифа Мільницького. Львів, 1900. Ст. 165, 8°. Ціна 3,20 кор. з пересилкою.

**М. Копко. Бібліотека музикальна.** Число 2. Часть церковна. Пієни. З друкарні Н. Джулинського в Перемишлі. Перемишль, 1900. Ст. 18, 12°. Ціна 24 сот. Те саме: Число 3. На Рождество Хр. (Роз. пієні). Ст. 18, 12°, Ціна 24 сот.

**Збірник церковно-народних пієнь.** Составили о. Викторъ Митюкъ и о. Ософилъ Луцькъ. Выпускъ I. Перемишль, 1900. Зъ печатнѣ Н. Джулинського. Ст. 32, 16°. Ціна 20 сот.

**Церковна музична бібліотека.** Выпускъ I. Пієни підчас служби божої на 3-голосний хор жіночий або мужеський. Музика П. Кишакевича. Перемишль, 1900. З літографії К. Рогольського. Ст. 16, вел. 8°. Ціна 1 кор. Зміст: В стражі і покорі. Святий Боже. Пієнь Херувимів. Пієнь побіди. Вже жертва крестна. В спільній надії. Зробіт му місце. Благодарім. О Богородице.

**Коломийка.** Op. 1. N. 3. На фортеп'яні зложив Роман Ганічак. Накладом А. І. Хойнацького. Львів, 1900. З друкарні І. Еберля у Відні. Ст. 5, 4'. Ціна 1-30 кор.



**Смѣхъ и правда.** Випускъ І. На краю свѣта... Казка про те, що дѣє ся отъ вѣковъ, оповѣвъ В. Листоку. Перемышль, 1900. Зъ печати Н. Джульиньского. Ст. 16, 8. Цѣна 20 сот.

**Тіловправні гри. Копана** (Association Football). Після Осипа Кленки зладив Володимир Лаврівський. І. Зошит перший. Львів, 1900. З друкарні «Удѣлової». Ст. 18, 16<sup>о</sup>. Цѣна 20 сот.

**Тіловправні гри. Lawn Tennis.** Після Осипа Кленки зладив Володимир Лаврівський. І. Зошит другий. Львів,

1900. З друкарні Удѣлової. Ст. 16, 16<sup>о</sup>. Цѣна 20 сот. — Під такими наголовками видав д. Лаврівський дві брошурки, що можуть багато причинити ся до заведеня тих ігор у нас. І була би се пожиточна річ, бо обі гри дуже рухливі, можуть отже впливати в значній мірі на здоров'є. Жаль лише, що автор не дав поправити мови у своїх брошурках, через що вийшла вона така сороката, що декуди навіть трудно порозуміти її. Радимо тому йому щиро, звернути й на неї увагу, коли має намір своє видавництво продовжати далше.

### III. З газет і журналів.

**Жизнь,** кн. ІХ, що вийшла у свѣт семи днями, подає статтю нашої писательки д. Лесі Українки, під заг. «Малорусскіє писатели на Буковинѣ». В ній річ іде про Федьковича, Кобилянську та Стефаника. Поряд з критичними увагами наведені й короткі біографічні відомости. Після статті надруковано, яко її додаток, чотири оповідання Кобилянської. 1) Сельскій банк («Банк рустикальній»), 2) Нишай, 3) Improptu fantasie, 4) У святаго Івана. Нема що казати про вагу таких критичних нарисів і треба лиш бажати, щоб їх було більше, особливо по російських часописах. Відсилаючи читачів до гарної статті шановної писательки, я подам тут у перекладі два уступи з сеї статті. «Тепер, коли незвичайно широко розросли ся так звані «світові» літератури, можна помітити одно дуже цікаве явище: літератури маленьких народів, невеличких навіть етнографічних груп, починають усе дужче та певніше здійсмати голос в обороні свого «права меншости». І з сими голосами чи так, чи инак, а мусить лічитись критика «світових» літератур. Питання про право на існування якої з сих маленьких літератур розв'язуєть ся не стільки теорією, як практикою, себ-то — присутністю в ній великих і оригінальних талантів. От таким побитом завоювала собі право на життя та на увагу инших літератур і література одної невеличкої галузки українського народу — завдяки трьом своїм головним репрезентантам. Сі письменники куди більш відомі в Австрії та Германії, ніж у Росії, для якої вони по правді мають і більш цікавості й більше

значіння. Річ про письменників, що належать до тих австрійських Українців (чи як вони самі себе звуть, «Русинів»), котрі живуть посеред Карпат, у австрійській провінції Буковині... А кінчить ся: «...Яскравий та оригінальний талант Стефаника звернув на його увагу не тільки земляків його; переклади його оповідань починають появляти ся в польських та німецьких виданнях. З кінцем року в берлінській «Gesellschaft» був надрукований переклад одного оповідання Стефаника з увагою від редакції, де та з запалом хвалила автора. (Про сеї переклад та похвалу Стефаникови від ред. «Gesellschaft» уже була звістка в Літ. Наук. В.). А Німці ж не дуже щедрі на похвалу письменникам молодих літератур і лиш видатніші представники сих літератур можуть сподіватись на привітання німецької критики. А ми бачили, що всі три писателі маленької Буковини придбали собі симпатії багатой талантами, а через те й вередливої німецької печати. Вже сеї один факт свідчить про те, що молода література невеличкої української галузки має чималу художницьку вартість. Та крім художницького ся література має ще й суспільне значінє. Три головні буковинські писателі, доповнюючи один одного, подають дуже цікаві малюнки усіх станів людности свого краю. Мимоволі спадає на думку: коли невеличка людність глухої провінції, з некористними для розвитку літератури умовами, за короткий час свого національного відродженя змогла дати три здорові таланти і звернути на себе увагу навіть цілком чужої критики, якіж-то творчі сили по-

винен мати нарід, до якого належить се невеличке племя, і як би то широко розвернули ся сі сили в кращих умовах! Нам здасть ся, як би там хто не дивив ся на етнографічні та історичні теорії, що дотикають ся до української національності, але коли йому цікаво бачити життя всього українського народу в пов-

ноті малюнку та освітлення, він повинен побажати сьому народови чи племені, »языку чи нарѣчю« багатой та незалежної від »умов« літератури«. Додам ще, що скоро появилася отся стаття, вона зараз-же була одмічена пресою (див. »Сѣв. Курьєръ« Ч. 308).

#### IV. Персоналія.

**Некрольоги.** Дня 9 жовтня н. ст. помер у львівськiм головнiм шпиталю на 59 році життя ніким незамічений, відсутнений від руської громади чоловік, що колись подавав красні надії на себе. Говорю про Омеляна Дейницького, бувшого учителя львівської академічної, та низшої Василянської бучацької гімназій. У Львові учителював він у першій половині 70-их років, брав живу участь у руських товариствах, засідав між иньшим пару літ у виділі товариства »Прогресиві« та уложив при ні руські учебники арифметики і геометрії на низшу гімназію, з яких один Мочник-Дейницький, Наука геометрії з погляду для IV кл. Львів, 1876, задержав ся й доси в руських гімназіях. Перейшовши описав до бучацької гімназій та приодівши з незвістних мені причин монашу рясу, учителював там доти, доки гімназія не перейшла на державний егат. Останні літа проживав у Львові, удержуючись із діурни. Монаше жите відорвало його від сьвіта та забило в ньому почуте до громадської діяльності, тому в останніх роках трудно було йому повернути до нього тим більше, що не ставало вже ні сил, ні запалу. А шкода, бо був се талановитий чоловік і міг серед иньших обставин в неодному прислужити ся нашій еусьності. Педагог був із нього також дуже здібний і його ученики жили нераз по кілька літ тим у висших класах, чого від нього навчили ся. За те й любили його, хоч рівночасно бояли ся.. Він належав іще до той школи педагогів, що між ріжними педагогічними способами не помітувала ся звисним »argumentum ad hominem«. А що був рослий чоловік і сильної конституції, то було чого бояти ся, бо по його руці не сходили сліди із скіри таки досить довгенько... На його оправдане можна одначе сказати се, що так робили всі тодішні учителі, отже він не був внімком.

Дуже часто розділював він також »кашу« за ухвалою учительської конференції, яка поручувала йому майже завжди подібні операції, тому нераз не був він у нічому винуватий. Всеж був він справедливий чоловік, не помітував ніким, не вивисшав одних перед другими і через те полишали ся у багатьох його учеників прихильні по ньому спомини. Доказом того може бути епітет, наданий йому учениками, »цїсар«, який мав реально зображувати хлопятам усі ті прикмети учителя, які в них уважали ся найліпшими. *В. Г.*

В половині минулого місяця помер у Празі Зденко Фібіх, один із найвизначніших чеських музиків, який побіч Сметани та Дворжака розніе славу чеської музики по цілій Европі. Він уродив ся 1850 р. в Чехах. Учив ся з початку у Відні, далше у Празі, де скінчив гімназію, почім віддав ся цілком музичним студіям, побираючи перші лекції від музика Колесовського. Пізнійше записав ся до музичної консерваторії в Ліпську. Там зазнайомив ся із творами Шумана і довгий час стояв під його впливом. 1868 р. виїхав до Парижа, де пробував довгий час, потім до Мангайму. 1870 р. вернув на родину і там зложив першу свою оперу »Bukovin«. Якійсь час проживав описав іще в Відні, як учитель музики, але не довго. Вернувши до Чех, розвинув незвичайно широкую діяльність на полі музики і зложив цілий ряд опер, мьєлодрам, кантат, увертур, симфоній і т. н. Важніші між ними: »Blaník«, »Nevěsta Messinska«, »Bouřek«, »Hedy«, »Šarka«, »Stědrý večer«, »Věčnost«, »Vodník«, »Oldřich a Božena«, »Noc na Karlštejně«, »Jarní romance« і ин. Найбільше подобала ся його опера »Blaník«, яка належить безперечно до найкрасніших творів драматичної чеської музики. У всіх його творах пробиваєть ся

незвичайно поважний настрій і глибока трагіка, через що недолюблювала його чеська публіка. Тому такі його опери, як »Nevěsta Messinska« або оперта на шекспіровім мотиві »Bouře« були прийняті холодно. Дюперва опера »Sarka« проломилася до нього неохоту і дїждалася за життя автора кількадесятьох вистав.

**Роковини смерти Боршнянського.** Нема, здасть ся, в Австро-угорській Руєні одного інтелігентного чоловіка, що не чув би імені Боршнянського. Рідко подібуть ся також композитор, що тінив би ся такою популярністю, як він. Не від річи буде отже пригадати нашій публіці з нагоди 75 роковин його смерті, що минули 28 вересня ст. ст., кілька дат із його життя. Дмитро Степанович Боршнянський був Українець, родом із Глухова, Чернігівської губернії. Ще малим хлопцем був він прийнятий до придворного співацького хору Катерини II. На його музикальні здібности звернув перший увагу знаний придворний капелмайстер Катерини, автор 93 опер (переважно комічних) та цілого ряду церковних творів і ораторій, Бальтазар Галуппі. За згодою цариці виїхав молодий Боршнянський 1760 р. — маючи тоді 17 літ — з Галуппі до його родинного місця, Венеції. Там студював він музику, причім переїздив від часу до часу до Болонїї, Неаполя і Риму. В 1776 р. ви-

ставив він у Венеції першу свою оперу »Creonte«, а 1778 другу в Модені »Quinto Fabio«. Крім отих опер написав він ще в Італїї, де пробував цілих 11 літ, кілька хорових творів, ораторій і сонат. Повернувши до Росії, дістав зараз місце »композитора придворного співацького хору«, а 1796 був іменований директором капелї і на тім становищі оставав до 18 6 р. Із усіх архиерейських шкіл повибрав він для капелї найліпші голоси і поставив їй відразу на те становище, яке вона має до нинї між подібними заведеннями. Численні його твори не видані ще вповні до нинї. Придворна співацька капеля видала доси 35 його концертів, 8 духовних трїо з хором, триголосову літургію, 7 херувимських і 21 дрібних духовних пісень (26 нумерів), два томи чотиро- і двоголосових пісень, збірку гимнів і ин. Для нас має Боршнянський особливо тому значіне, що на ньому виховував ся цілий ряд наших духовних композиторів, а вплив його буде ще довго мати у нас силу.

**Памяти Аванасева - Чужбинського.** 6 вересня минуло 25 літ від дня смерті українського етнографа і поета Аванасева-Чужбинського. З сього приводу деякі з російських часописей присвятили небіжчикови статї. »Съверный Курьерь« (ч. 290) з пошаною згадує етнографічні праці А.-Чужбинського та його українські поезії.

### С. 3 науки і штуки.

**Справа реформи галицько-руського театру.** Дня 29 вересня н. ст. відбулася в залї »Руської Бесїди« нарада над тим, як дивинути наш театр із дотеперішнього занепаду, до якого дійшов він останніми роками наслідком ріжних причин, неприхильних для його розвитку. Референтом справи був др. Евген Олесницький, упрощений до того »Руською Бесїдою«, що до тепер заряджує театром. Референт зазначивши, що дотеперішнї товариства і комітети (»Руська Бесїда« »Товариство ім. І. Котляревського«, »Просвіта«, »Комітет для збирання складок на будову театру«), яких метою була будова театру і піднесенє сцени, не лише не відповіли своїй задачі, але причинили ся ще до замотаня справи, поставив внесене, аби за згодою всіх тих товариств оснувати заробково-господарську спілку з невели-

кими удїлами (пр. по 25 зл.), переляти на неї права тих товариств до театру і дальше його ведене передати тій новій, чисто фінансовій інституції. Лише тим способом можна, по думці референта, реформувати театр на ліпше, иньшіж способи не доведуть до ціли. Над сим проєктом вивязала ся ширша дискусія, в якій забрало голос більше число осіб. Др. Франко висловив сумнів, чи можна буде на удїли зібрати таку суму грошній, з якою можна приступити до реформи театру. Коли-ж би зібрало ся, то чи можна крім того надїяти ся на дальшу соймову субвенцію, якої брак дав би все почути ся? Чи члени нового товариства не були-б наражені на страту зложених капіталів? Чи варта, дальше, робити які вклади в театр, наколи він не служить цілому народови, не йде на села, лише їздить

по містечках, де значне число глядачів складають Жиди і Поляки? Театр не сповнить доти своєї місії, доки не розвине діяльності по селах і над такою його реформою був би власне тепер час подумати. — Д. Ілярій Огоновський годить ся в засаді з проєктом референта, вказує одначе на деякі невітідні його боки. — Др. Кир. Трильовський противить ся думці зреформованя театру виключно для народа, бо тоді теперішня руська інтелігенція, яка росте з року на рік, була-б зовсім позбавлена театру. Його належить так урядити, аби служив і інтелігенції і селянам. На проєкт референта годить ся і підносить гадку, що й тов. ім. Котляревського можна-б перетворити на подібну інституцію. — Іл. Огоновський зауважує, що до фінансової інституції могли би вдерти ся грошовиті елементи, ворожі нашому народови, і змарнувати все діло. — На те відповідає референт, що: 1) не боїть ся, аби такі люди найшли ся; 2) можна таких людей не приймати в члени; 3) можна статуту так зладити, що подібні люди не могли-б спілці ніяк шкодити. — Др. Микола Шухевич не годить ся, аби театр був фінансовою інституцією, бо як такий мусяв би скорше чи пізніше ліквідувати. Його директори були-б безплатні, але з практики показало ся, що вони при найліпших бажанях не можуть до нічого ліпшого довести. Притягати незможних людей до такої ризиковної спілки було-б не добре, а богатих, що могли-б випнути грошми, у нас нема. По думці бесідника найліпше було-б завязати тиху спілку із кількох заможніших людей і при їх помочи двигнути театр так, що він був би хоч трохи відповідний до теперішніх вимогів. Дуже важною справою є також забезпеченє долі артистів, бо без того вони мусять покидати руську сцену і шукати хліба там, де для них користнійш умови. Заснованє емеритального фонду артистів і постійний театр привязали би певно кожного артиста до рідної сцени. На разі трудно одначе думати про будову театру, коли чема на те відповідних фондів. — Ю. Січинський піддає гадку, аби намість уділової заснувати акційну спілку. — Дальше промовляло ще кількох бесідників, але не підносив з них ніхто нової думки. Вкінці забрав голос іще раз референт і відповівши на деякі сумнівні підношені попередніми бесідниками, поставив внесенє, аби вибрати комісію, яка застановила би над тим, чи належить заснову-

вати уділову чи акційну спілку. Збори згодили ся на внесенє і вибрали до комісії: Ю. Січинського, дра І Гриневецького директора театру, дра Евг. Оленицького і дра Мик. Шухевича. Надто постановлено запросити до комісії делегатів Просьвіти, Руської Бесіди і тов. ім. Котляревського та поручено їй здати до чотирьох тижнів справозданє зі своєї діяльності.

**Народні вистави у Владикавказі.** Прочитавши подану д. Грінченком у «Вістнику» цікаву статю «Народній театр» мені пригадали ся народні вистави, що відбувають ся що-річно кілька на сезон у Владикавказькому театрі. Виставляє їх там без плати, спеціально для простих людей, а иноді й для салдатів міського гарнізона директор театру д. Нікулін. Згадую тут про його тому, що сьому добродію першому належить ініціатива народніх вистав у Росії, що й було зауважено в свій час російською пресою. Перед початком кожної вистави д. Нікулін веде промову до публіки, пояснюючи їй значінє театру і тієї пєси, що має виставляти ся. Приклад уповні гідний наслідкування наших українськх труп, що, як цілком справедливо завважає д. Грінченко у своїй статі про народній театр, «заробляють не такі вже малі гроші», щоб не могли, додамо від себе, не виставити дві три пєси дурно, абож хоч по пониженій до мінімуму ціні, спеціально для народу, котрий і по великий де-яких містах на Україні складаєть ся переважно з Українців. Не будемо вже казати про те, що кожна трупа свобідно могла-б заглядати в тій цілі й до маленьких містечок: даючи приміром вистави в Харькові кожній трупі легко можна вибратись у такі містечка як, приміром, Валки, Богородухів, Ахтирка то що, — адже до них рукою подати по залізниці; а в тім, сі містечка заселяють виключно Українці. Коли наші трупи почувають обовязок давати у кожному місті кілька вистав на користь ріжних добродійних товариств та «інвалідів», то почутє обовязку в висше наведеному змислі нам здаєть ся для них тим більш обовязковим... Гр. А—І.

**Українські пісні:** «Слава нашим козаченькам», «Засвітали козаченьки», «Гей там за Дунаєм» та ин. знайшли собі прихильність серед війська, що пробуває в Херсоні. Сих пісень уживають там салдати навіть підчас муштри. Факт цілком надзвичайний, коли взяти під розвагу допуст пісень у війську лиш «одо-

бренныхъ военнымъ начальствомъ и содержащихся въ военномъ сборникѣ». *Гр. К.*

**Новий польський театр у Львові.** Дня 4 жовтня н. ст. обходили Поляки свято отворення нового польського театру у Львові. Театр сей подвійно новий: новий його директор і по більшій часті персонал, і новий також будинок, поставлений архітектором Горголевским в більшій часті на кошт міста, в меншій на кошт краю. Директором театру є Тадей Павліковський, бувший директор польського театру в Кракові. Артистів є 37, артисток так само, між ними деякі дуже визначні сили. Директором опери є Чех, Людвік Челяєський, що має під собою оркестру зложеною з 50 членів. Між ними є багато концертних сил і так перші скрипки держать проф. Вольфсталь і Льгоцький, а перші віолончелі Слядек і Васка. Хор складає ся з 60 осіб. Технічний персонал для обслуги сцени має 25 осіб, кравецька робітня 10 кравців, білестерів є 20, гардеробних 18. Крім того є окремих секретар театру, корелетитор, інспіциєнт і суфлер опери, інспіциєнт і суфлер драми, інспектор будинку, механік, електротехнік і т. д. Разом zatrudнених в театрі близько 300 осіб. Як видно, є з ким і з чим брати ся до представлення найтрудніших штук, тим більше, що сама сцена збудована по найновішим візціям і відповідає всяким вимогам штуки.

Що до самого свята — мусимо на жаль обмежити ся виключно на справозданнях польських газет, бо представителів руської преси мійська рада, що так на кождім кроці ігнорує Русинів як доси жадна інша — не була ласкава запросити на отворене. Консеквенція під тмим зглядом, розуміє ся, була до кінця, бо хоч бесідників була ціла купа, хоч про «цілий край» (роз. Галичину) кидало ся багато фраз, то про Русинів не згадано ніде й словечком так, як би їх у тім «цілім краю» не було й на показ, як би грошій стигнених на будову театру тай на щорічну значну субвенцію від Русинів не приймано зовсім... Усе »власними силами«...

Свято почало ся о 11 годині рано. Коли представителі властей — цивільних і військових — духовенства, журналістів, літератів, артистів, посли та запрошена публіка заняли свої місця, виступив на перед вірменський архієпископ Ісакович із численною асистою і розпочав функції посвятити будинку, почім виголосив іще й патріотичну промову. Отсей епізод

посвятити, де католицький єпископ з асистою входить до театрального будинку в повній церковній одежі, з мітрою на голові і пасторалом у руці, несений по переду хрест, латинські молитви і польська патріотична промова єпископа, кроплеє свяченою водою, вкінці публіка, що часто підчас церемонії хрестить ся — се все викликало здивованє у негалицьких гостей, а бувший директор чеського театру в Празі Шуберт написав у прагський «Politik» (Ч. 279) між иньшим ось що: »Das ist doch wohl ausserordentlich interessant und es passirt nicht vielen Menschen im Leben so etwas bei der Eröffnung eines Theaters zu sehen«. По посвяті наступили промови: архітекта Горголевского, президента міста Малаховского, намісника Пініньского, маршалка Баденього, президента міста Праги дра Срба, директора театру Павліковского, артиста Воленьского і інженера І. Левинського. Крім того А. Урбанський відчитав свій стих написаний спеціально на се свято, а хор »Лютні« відіграв кантату, на чім перша часть свята скінчила ся. Самих бесід ми очевидно не могли чути, але польська газета »Przegląd Tygodniowy« (41 ч.) пише про них так: »В імя боже зачав вірменський архієпископ Ісакович; урядничий реферат виголосив творець театру Горголевський, освятити будинок бесідою през. Малаховский. І він не підніє ся понад бомбастичний шаблон. Віддав честь творцеві старого театру гр. Скарбкови, похвалив робітників, що збудували новий, при чім підніє, що він станув майже виключно польськими силами, що очевидно свідчить про високий ступінь підприємчivosti »нашої« штуки і промислу... Публіка розіграла ся заледво при бесіді президента міста Праги, який бажав викликати велику політичну демонстрацію, на що одначе не стало... часу — і симпатично прийняла бесіду намісника, що приобіцяв підшпрати штуку та дораджував, аби вона держала ся здалека як від шовінізму, так і від чужих впливів. Маршалок зазначив у бесіді за Лессінгом по адресі артистів, що як у суспільности найбільше заслужений той, хто працює для цілости, так і на сцені заслугуєть ся найбільше артист, що підпорядковуєть ся пгугці — для ансамблю. Рецепта досить двосічна. Всі ті бесідники сипали кадило і миро на голову нового директора Павліковского, на що сей відповів коротко і закінчив простим »laboremus«. Так отже перший акт »отвореня« скінчений

ми проковтнули десять промов, але змісту мало«...»

Вечером відбуло ся в театрі інавгураційне представлене. На нього зложили ся: Прольог написаний Яном Каспровичем, якого називають тепер «księciem» польських поетів, п. н. «*Wasz pocy świętojańskie*», одноактова комедія гр. Фредра «Відлюдки і поет» та нова двоактова опера Желєнського «Янек». Про комедію Фредра нема що писати, бо се давня річ; про два інші твори повторю знов слова «*Przeg Tyg.*»: «Загальне вражінє? (Прольога). Передовсім воно було таке, що руки не могли зложити ся до оплесків і може перший раз на світі притрафило ся, що по прольогу на інавгураційнім представленю не викликано ні автора, ні артистів. Нудота і хаос... Коли перша частина прольога має ще психічний і артистичний звязок, то друга велить догадувати ся, що повидирано картки з різних авторів, помішано без розбору і так утворено ролі. На перше представлене в народньому театрі запрошено стілько гостей, аби представити їм купу бідоланих дівчат і жінок, а одиноку постать, що має людські прикмети, Войтка, зробити найтривіальнішим хлопом, який топче одначе своїм хлопеським розумом Фавстів і за хоробрість одержує нагороду — осягає ідеал — стає шляхтичем. Такими то тонами кінчить бувший борець за народ і посту... Артисти, що грали в тім прольогу, були бідні; жаден не мав ролі. Пп. Марчельо, Гостиньска, Хмельнський, Фельдман, знамениті сили, здібні відтворювати найвисні архитвори, мусіли відгравати ролю манекенів. Їх деклямація, музика Берсона і чудові декорацийні ефекти ратували ще ситуацію... Ніхто з нас не говорить про ту першу премієру без жалю«... За те «Янек» хвалить та газета, говорячи між иньшим так: «З тою штукою набула польська опера твір, що на довго остане її прикрасою — на те годять ся всі«... І дальше: «Перша то польська опера, що має шанси дістати ся на заграничні сцени». На закінченє належить додати, що по першій частині свята відбув ся бенкет у ратуши, по другій у маршалка Баденього. Що до виглядів на материяльне поводженє нового театру, то здасть ся, вони не дуже світлі, бо вже на третім представленю саля світила пустками. Без субвенцій, і то грубих, він ледви удержить ся.

З отворенєм нового польського театру у Львові дістали австр. Поляки друге при-

становище для своєї шкуки — один постійний театр мають уже в Кракові. Разом із тим мають уже всі австрійські Славяне свої постійні національні сцени: Чехи у Празі, Сербо-Хорвати в Загребі, Словінці в Любляні. Одні Русини не спромили ся доси на постійну сцену. Правда, на се склало ся багато причин, та всеж тепер повинні й вони старати ся не відставати по заді иньших націй. Щось трохи грошій є вже призбираних на будову театру, ще стілько можна-б було з часом призбирати. Колиж місто і край сипнули коло 1,300.000 зл. на польський театр, то повинні по справедливості висигнувати бодай якпх 200—300.000 зл. також на руський. Чи прийде одначе до того і коли?

**Проф. Дм. Яворницький** пробуваючи сим літом у Голтавиці, зібрав чимало (700) народніх слів, яких немає навіть у словнику Уманця та Спільки. Поповнивши сей збір проф. думає видати його окремим виданєм. *Вол. Дор—ко.*

**Із львівського університета.** Із справозданя сього університета, яке появило ся недавно, подаємо отсі дати: всіх студентів було в літнім шівроці 1900 р. **1844**; з того слухало 280 теології, 1235 права, 110 медицини і 219 філософії. По віросповіданям було: 909 римо-католиків, 61 греко-католиків, 359 Жидів, 7 евангеликів, 6 вірм. католиків, 1 меноніст, 1 православний. По національностям було: 1294 Поляків, **544** Русинів, 2 Болгари, 3 Німці, 1 Чех. Як видно з того, усі Жиди вперкли ся своєї нації і зачислили себе добровільно до Поляків. Римо-католики зачислили себе також майже всі до Поляків, за те греко-католики не зачислили себе всі до Русинів. Із студентів Русинів слухало: 213 теології, 278 права, 11 медицини, 42 філософії. З того показуєт ся, що оба перші виділи мають достаточну фреквенцію, аби могли вже й тепер бути самостійними на українським університеті. В зимовому шівроці будуть на університеті такі українські виклади: *А) Теологічний виділ:* 1) Др. Іван Бартошевський: а) Педагогія, 2 год. тижнево; б) Пастирське богословє, 7 год. тижнево; в) Душпастир яко провідник народа, 2 год. тижнево. 2) Іван Редкевич: Катицтика і методика, 5 год. тижнево. *Б) Шравничий виділ:* 1) Др. Станіслав Дністряньський: Австрійське право приватне. Часть I, 9 годин тижнево. 2) Др. Петро Стебельський: Австрійське право карне, 5 год. тижнево. 3) Др.

Іван Добрянський: Історія австрійського карного права, 6 год. тижнево. *В Філософічний відділ*: 1) Др. Михайло Грушевський: а) Галицько-волинська держава, 2 год. тижнево; б) Історія східної Європи в XVII в., 2 год. тижн.; в) Історичні вправи, 1 год. тижн. 2) Др. Олександр Колесса: а) Історія української літератури XIX в. від Шевченка, 2 год. тижн.; б) Історія руської фільології XIX в., 2 год. тижн.; в) Практичні вправи з області руської мови і літератури (для учит. кандидатів), 1 год. тижн.; г) Семінар для руської фільології. Читане вибраних творів давньої і нової руської літератури, оцінюване наукових розправ, 2 год. тижн. 3) Др. Кирило Студинський: а) Граматика церковно-славянської мови, 2 год. тижн.; б) Історія полемічного письменства в XVI і XVII в. (докінчене) з коротким повторенням попередньо взятого матеріалу, 2 год. тижн.; в) Літературні вправи, 1 год. тижнево. Зауважимо також, що на медичинський і філософічний відділ допущені жінки; приписи що до них такі самі, як для мужчин.

Із Черновецького університета. В літнім півроці 1900 р. було всіх студентів

на Чернов. університеті 392 (о 152 менше, як студентів Русинів на львівським університеті!). По віроісповіданям було: 107 греко-православних, 62 римо-католиків, 4 греко-католики, 13 євангеліків, 1 кальвін, 177 Жидів. По народностям було: 218 Німців (як видно, всі Жиди зачислили себе там до Німців, як у Галичині до Поляків), 89 Румунів, 35 Русинів, 41 Поляків, 3 Чехи, 6 Сербів. З Русинів ходило: 1 (!) на теологію, 29 на права, 5 на філософію. На зимовий піврік заповіджені такі виклади в українській мові: *А) Теологічний відділ*: Дионіз Єремійчук: а) Практичне богослов'є: Введення, Омілетика і Літургіка, 1 часть, 8 год. тижнево; б) Вправи омілетичні, 1 год. тижнево. *Б) Філософічний відділ*: Др. Степан Смалъ-Стоцький: а) Руська граматика, III. Словотворення, 2 год. тижн.; б) Історія української літератури XIX в. до Шевченка, 3 год. тижн.; в) Руський семінар: Читане вибраних творів Котляревського, 2 год. тижнево. — Др. Козак, що мав первісно викладати по руськи, викладає по німецьки. Так само викладають по німецьки й інші Русини, як Калужняцький (славянська фільологія) та Мількович (історія).

## VI. Із суспільного життя.

**Товариство сьв. Могорія.** Словінське популярно-просвітне товариство сьв. Могорія оголосило тепер число своїх членів за 1900 р. Число се незвичайно інтересне для нас, тому подамо його в цілости. Знаки +, — у скобках означають прибуток або убуток членів у порівнянню з 1899 р. Усіх членів було цього року **78.596**, більше о 493 як у минулім році. По епархіях розділені члени так: В горицькій епархії 8.610 (— 294), в керцькій 6.368 (+ 141), в мариборській 25.796 (+ 990), в люблянській 30.106 (— 636), в триєстенсько-коперській 4.016 (+ 18), в сенавській 564 (+ 39), в сомботельській 344 (+ 28), в загребській 545 (— 23), в сенській 213 (— 1), в порічській 130 (+ 19), в дяковарській 62 (+ 15), в босанській 237 (+ 10), в відемській 194 (— 3), у ріжних краях Європи 526 (+ 208), в Америці 804 (+ 14), в Африці і Азії 81 (— 42).

Літерат.-Наук. Вістник XI.

Коли зважимо, що число Словінців на половину менше, ніж число Русинів у Галичині, дальше, коли порівнаємо число членів нашого подібного товариства «Просьвіти», яке виносить коло 6.000 душ. Відділ Просьвіти подає офіційально чомусь число своїх членів завжди від основания «Просьвіти» т. є. від 1869 р.; через те виходить не лише баламутство, але й сором, що за стільки часу дійшло число членів аж до 12.000!, тоді доперва зрозуміємо вповні значіне повисших цифер. Покликувати ся тут на «Общество Качковського», до якого належить часть селян, що мов то у нас розлучені сили, нема що, бо і в Словінців є подібне друге товариство, до якого не належить стільки, але всеж поважне число членів. Коли-б ми хотіли проте зрівняти ся тільки на тім полі зі Словінцями, а не перевишати їх, то тоді число членів «Просьвіти» повинно зрости до 160.000 душ.

10\*

## VII. Від редакції.

**Переписка Редакції.** Вп. Вол. Дор—о в Москві. Переклад із В. Гаршина непридатний нам. Сей твір був уже друкований по нашому перед кількома літами. Переклад із Тана буде надрукований. — Вп. Вас. Кр—о в Житомирі. Товариство не отримало дося паперів тому, що д. Т—ш не вернув іще до Львова. Як поверне і передасть їх, тоді дістанете про се звістку. — Вп. В. Б—к у Ж—и. Дістали. Переклад не буде ужитий. — Вп. Он. Вас—о в Сим—ли. Матеріяли дістали. Чи будуть друквані, про те повідомимо пізніше. «Читальні» не можна тепер дістати, хіба у якого приватного чоловіка. «Дзвінок» виходить даліше. Реєстр заграничних книжок заборонених і дозволених цензурою в Росії можете дістати в цензурнім бюрі. У нас нема його, тому ми й не знаємо, що дозволене, а що ні. — Вп. Левко Мац—ч у Харкові. «Смерть Вернигори» не буде в нас надрукована. Може передати де інде? — Вп. Гр. Ков. в Чернигові. «Антипа Третьяка» дістали. Пізніше повідомимо, чи буде друкований. Свої оповідання присилайте. — Вп. Гнат Галайда. Все буде друкване в своїм часі. Пришліть нам свій девіз і квіт на одержанс драми, бо інакше ми не можемо її взяти з Виділу Красового. Ваші письма доходять завсідги. — Вп. Грицько Григоренко. Одержали. Дякуємо. Будемо друкувати в 1901 р. — Вп. С. Ёф—ів у Київі. «Похорони», як бачите, пішли. Інші праці просимо присилати. Не забувайте нас із матеріялами для хроніки і бібліографії. Що пришлете до 15 н. ст., те може ще ввійти

в книжку того самого місяця. — Вп. Вас. Д—й у К. Вірші непридатні для нас. Перекладів із незвістних авторів не друкуємо.

**Одному з круга «передплатників і прихильників»** За desiderata щиро дякуємо, і просимо висловлювати їх і на далі з тою певністю, що редакція по зможі постарасть ся заспокоїти всякі справедливі вимоги. Що сего року Л. Н. В. подав менше студій про поодиноких письменників, сему причина, як самі бачите, та, що присвячено багато міся просторій а цінній студії д. Маковея про Куліша. Розуміть ся, що в слідуючім році воно буде інакше, — про се можете переконатися вже з проспекту долученого до отсеї книжки. Друкувати реєстр передплатників нам видасть ся не порадним і ледви чи доведе до вказаної Вами мети. Детальний розбір «Марусі Богуславки» разом з надрукованими ще піснями сеї поеми знайдете в одній із перших книжок 1901 року. Зрештою просимо Вас, як і всіх наших передплатників подавати нам, у якій будь формі, матеріяли до хроніки і бібліографії: чи то цікавіші факти з духового, літературного та наукового життя, звістки про товариства, відчити, вечерниці, розколи, знахідки, старі книги та рукописи, чи бодай вирізки з газет, особливо провінціональних. які не завсідги доходять до наших рук. Усе се зведене до купи має свою ціну, причинить ся до оживлення і урізномоднення нашої хроніки, а тим самим і до зацікавлення загалу. В загалі треба при тім держати ся правила: що цікавить Вас, тим старайте ся зацікавити й інших.